IOAN BARI — STERIAN DUMITRESCU

ȘANSELE unei LUMI

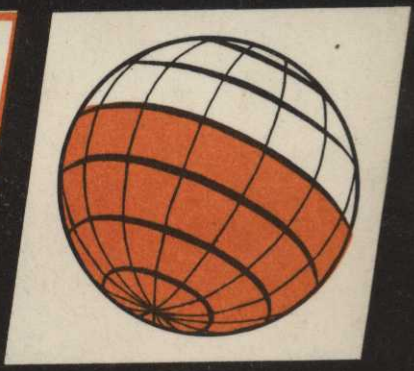

EDITURA POLITICĂ

„Considerăm că lichidarea subdezvoltării, a împărţirii lumii în ţări bogate şi ţări sărace, edificarea unei noi ordini economice şi politice internaţionale, bazată pe raporturi de egalitate şi echitate, menite să grăbească progresul fiecărei ţări, şi în special al celor rămase în urmă, constituie o necesitate primordială pentru mersul înainte al întregii omeniri, pentru cauza păcii şi colaborării între naţiuni".

NICOLAE CEAUŞESCU

Dr. IOAN BARI
Dr. STERIAN DUMITRESCU

ŞANSELE UNEI LUMI

Subdezvoltarea - fenomen ireversibil?

1988
EDITURA POLITICĂ
București

Coperta: MIRCEA COȚOFANĂ

Cuprins

Prefață 7
Introducere 11

CAPITOLUL I. NATURA SUBDEZVOLTĂRII . . 17
„Lumea a treia" are multiple fațete 17
Pragul dezvoltării 19
Ce spune istoria 22
Către esența subdezvoltării 26

CAPITOLUL II. EFORTUL PROPRIU . . . 32
Statul post-colonial 33
Instabilitatea politică 35
Impactul cu societățile transnaționale 40
Șansele tinerelor state 41
Statul — mijloc de a înfăptui națiunea 46
„Modern" sau „tradițional" — dilema tinerelor state independente 53
Potențialul demografic 56
Forța de muncă 59
Urbanizarea subdezvoltării 62
Subalimentația populației 65
Lupta contra ignoranței 69
Pentru o nouă filosofie a educației și învățămîntului 71
Exodul de inteligență 79
Procesul industrializării 86
Agricultura — sector vital al economiei naționale . 110
Redresarea agriculturii africane — o necesitate stringentă 119

Alegerea tipului de tehnică în condițiile subdezvoltării 125
Planificarea dezvoltării 129

CAPITOLUL III. FACTORII EXTERNI CONTEMPORANI AI DEZVOLTĂRII 132
Cooperarea Sud-Sud 133
Natura grupărilor economice ale tinerelor state . . 136
Necesitatea extinderii cooperării în producție . . 149
Relațiile economice Est-Sud — factori de progres al tinerelor state independente 154
Relațiile Nord-Sud — la un punct de răscruce . . 159
Raporturile financiare 160
Relațiile valutare 187
Relațiile comerciale 210
Accesul neîngrădit la știință și tehnologie modernă — componentă inseparabilă a noii ordini economice internaționale 231
Limitele accesului 231
Pentru crearea unei baze tehnologice proprii a țărilor rămase în urmă 234
România Socialistă — însemnată contribuție la înfăptuirea unui deziderat vital 236
Pentru o diviziune mondială echitabilă a muncii . 238

ÎNCHEIERE. PRIN DEZARMARE ȘI PACE LA LICHIDAREA SUBDEZVOLTĂRII 241

Sumare în limbi străine 247

Prefață

Subdezvoltarea este, fără îndoială, una dintre cele mai dezbătute probleme mondoeconomice. Și este firesc să fie așa, atîta timp cît rămîne o problemă nerezolvată. Interesul manifestat față de acest subiect este general. El vine nu numai din partea economiștilor, ci și a sociologilor, politologilor, etnologilor, a unor oameni de știință de formațiuni diferite. Mai mult încă, subiectul atrage și pe oamenii de artă, fie ei pictori sau scriitori. Nu și-a găsit oare marele Hemingway inspirația tocmai în stările de lucruri caracteristice unui mediu subdezvoltat pentru a scrie „Bătrînul și marea“ ?

Din momentul în care popoarele de pe continentul latino-american au dat primele lovituri sistemului colonial al imperialismului și pînă astăzi, a trecut mult timp fără ca subdezvoltarea să fi fost lichidată. Ea continuă să afecteze profund viața celei mai mari părți a populației planetei. În aceste condiții, tema subdezvoltării nu poate și nu trebuie să fie ocolită. Mai mult încă, pentru toți cei ce se preocupă de realitățile lumii contemporane, care militează, într-un fel sau altul, pentru o viață mai dreaptă, mai bună, abordarea problemei subdezvoltării constituie o datorie, o chestiune de conștiință. Eradicarea subdezvoltării este un obiectiv de importanță cardinală. După cum atrăgea atenția secretarul general al partidului nostru, tovarășul Nicolae Ceaușescu, „fără a lichida subdezvoltarea, fără făurirea noii ordini economice internaționale nu se poate vorbi despre soluționarea gravelor probleme economice din lumea de astăzi, de stabilitate, de progres general“.

Se spune că în știință este mai ușor să mergi pe o cale bătătorită. Cine face o asemenea opțiune riscă însă să cadă în capcana banalității, a lipsei de originalitate,

să forțeze uși deschise. Este ceea ce s-au străduit să evite autorii prezentei cărți și ceea ce au reușit cu succes datorită experienței bogate acumulate de-a lungul anilor ca activiști de partid, la catedra universitară, în cercetarea științifică, în publicistică sau în activitatea desfășurată în cadrul Organizației Națiunilor Unite.

Cartea scrisă de Ioan Bari și Sterian Dumitrescu conține multe idei noi, analize noi, abordări îndrăznețe. Nu se urmărește însă originalitatea cu orice preț, logica faptelor economice fiind întotdeauna respectată. Iată, de pildă, mult discutatul raport — „subdezvoltare-dezvoltare economică". La întrebarea, „unde se sfîrșește starea de subdezvoltare ?", răspunsul dat are în vedere sistemul complex al dezvoltării economico-sociale, interacțiunea unei multitudini de factori materiali și spirituali, economici, sociali și politici interni și externi etc. Din această cauză, analiza depășește problematica exclusivă a decalajelor economice internaționale, pe care nu le neagă, dar nici nu le supralicitează. Adepții econometriei, ai analizelor cantitative, se vor simți, poate, dezamăgiți citind această carte. În fond, însă autorii nu neagă utilitatea unor analize cuantificabile ; ei își propun o analiză a fenomenului subdezvoltării în complexitatea cauzelor și manifestărilor sale, încercînd, îndeosebi, să se apropie mai bine, mai convingător de sursele fenomenului. Procedîndu-se în acest fel, se reușește o definire mai exactă a subdezvoltării, oferindu-se, astfel, și o perspectivă mai clară a lichidării sale, ceea ce, trebuie să recunoaștem, are nu numai o importanță teoretică, ci și una practică, pentru elaborarea unor strategii naționale realiste de dezvoltare.

Mesajul cărții este optimist și, totodată, realist. Subdezvoltarea nu este un fenomen ireversibil. Există încă importante resurse interne folosite insuficient. În această privință autorii contrazic o serie de păreri pesimiste emise, îndeosebi, în Occident. Să luăm, ca exemplu, problema resurselor umane. Se știe că mulți sînt cei care consideră că una dintre cauzele stagnării economice o reprezintă presiunea demografică. Dar, se întreabă autorii, numai în antichitate folosirea unei mari mase de lucrători a putut juca un rol primordial în construirea unor întregi civilizații ? De ce, oare, acest lucru să nu fie posibil și în prezent, în condiții de subdezvoltare, cînd oamenii sînt totuși liberi, statele sînt independente

și suverane, iar scopul urmărit este un trai decent pentru întreaga societate ?

Transformarea uriașului potențial demografic al țărilor „lumii a treia" într-un avantaj real va depinde de măsura în care modelul social-economic, adoptat de fiecare țară, va rezolva dilema dintre „tradițional" și „modern", evitînd copierea mecanică a experienței din țările avansate din punct de vedere industrial, a programelor lor de dezvoltare. În viziunea autorilor, rolul școlii va deveni primordial, ei militînd pentru adoptarea unei noi filosofii și a unei noi strategii a educației și învățămîntului.

Pe parcursul lucrării, autorii abordează într-o manieră originală o multitudine de probleme caracteristice stadiului actual al subdezvoltării din lumea contemporană, căutîndu-se sursele apariției și ale manifestării lor, dar în mod deosebit încercînd să demonstreze cum pot fi ele soluționate ; am putea aminti problema locului industriei și al agriculturii în structura economică și socială din țările în curs de dezvoltare în condițiile revoluției științifico-tehnice contemporane ; analiza influenței diferitelor mecanisme mondoeconomice asupra fenomenului subdezvoltării ș.a. Ne vom opri aici cu exemplificările pentru a lăsa cititorului satisfacția de a descoperi singur ineditul lucrării. În această întreprindere el va fi ajutat, desigur, de stilul cărții, un stil alert, care incită la gîndire. Credem că toți cei cărora le este dragă viața, care se preocupă de viitorul omenirii și, implicit, de problemele globale ale economiei mondiale, vor găsi prin lectura paginilor care urmează, un maximum de recompensă cu un efort minim.

Avînd la bază gîndirea economică și social-politică novatoare a secretarului general al partidului, tovarășul Nicolae Ceaușescu, cartea de față reprezintă un aport cert al școlii economice românești la dezbaterea uneia dintre cele mai stringente probleme ale contemporaneității.

Prof. dr. VIORICA NECULAU

Introducere

Pînă la sfîrșitul acestui veac atît de convulsionat, nu mai este mult. Încă de pe acum, mediile de informare ne fac cunoscut că oamenii bogați, din țări bogate, se grăbesc să-și asigure cea mai bună șampanie pentru revelionul anului 2001, care va fi și cel al unui nou secol și al unui nou mileniu ; ocazie care se oferă odată la o mie de ani.

Nu puțini sînt însă cei care se întreabă dacă ceremonia va avea totuși loc. Pentru că secolul XX, aducînd oamenilor cele mai mari izbînzi pe planul forțelor lor productive, îi confruntă și cu cele mai grave probleme cunoscute vreodată la scară planetară. Niciodată, ca în acest sfîrșit de secol, omenirea n-a avut de făcut față, *simultan,* unui lanț de crize *globale* persistente, crize care, prin natura și amploarea lor, pun în discuție însăși *oportunitatea tipului de creștere economică caracteristic celor mai dezvoltate țări ale lumii,* adică al țărilor care au cunoscut deja succesul, bunăstarea.

Niciciînd viitorul întregii omeniri n-a fost mai promițător și, totodată, mai incert ca acum. Am ajuns la o răspîntie a civilizației terestre, la un moment hotărîtor pentru viitorul oamenilor : a fi sau a nu fi — aceasta e întrebarea ! Totul va depinde de calea pe care o vom alege. Exprimînd o stare de spirit a epocii sale, marele Will, prin cel mai filosofic personaj creat de el — Hamlet — spunea : „Noi știm ce sîntem, dar nu știm ce putem fi !". Cît de mult s-a schimbat lumea între timp ! Astăzi, sîntem în stare să prefigurăm viitorul, să știm ce putem fi : totul sau nimic — aceasta este singura alternativă care ni se oferă. Dacă oamenii vor fi capabili să renunțe la nesfîrșitele lor dispute inutile și chiar sinucigașe și vor înțelege să coopereze pentru supraviețuire

— atunci calea către dezvoltarea continuă, accesul la culmi tot mai înalte ale civilizației, va fi la îndemîna întregii omeniri.

Trăim epoca celui mai mare avînt al gîndirii științifice, a unor descoperiri epocale. Tocmai de aceea, apare absurd, lipsit de sens ca o bună parte din strălucitele realizări ale minții umane să fie folosite pentru crearea de mijloace de distrugere în masă. „Experiența, viața — sublinia tovarășa academician doctor inginer Elena Ceaușescu, savant de renume mondial — au arătat cît de periculoase sînt scăparea de sub control a energiei nucleare, utilizarea fără discernămînt a unor substanțe chimice. Marile înfăptuiri ale geniului uman, care au astăzi capacitatea de a modifica profund natura și viața omului, cer din partea oamenilor de știință, ca și a oamenilor politici o înaltă conștiință civică și o mare răspundere morală.

Să militäm cu hotărîre pentru ca forțele și mijloacele de cercetare, precum și uriașele fonduri materiale și umane consacrate astăzi înarmărilor să fie orientate spre lichidarea subdezvoltării, a foametei și bolilor, pentru accesul neîngrădit al tuturor popoarelor, și în primul rînd al țărilor în curs de dezvoltare, la cuceririle științei și civilizației moderne!“ [1]. Iată trasat, cum nu se poate mai clar, drumul pe care trebuie să mergem, dacă vrem să ne asigurăm un viitor pașnic și îmbelșugat.

Despre problemele subdezvoltării se va discuta încă mult timp, pentru că ceea ce s-a făcut pînă în prezent reprezintă mult prea puțin. Însăși literatura subdezvoltării nu este îndeajuns de vastă și de profundă. Ea servește foarte puțin intereselor țărilor sărace, aparținînd, în cea mai mare parte, unor autori din țări capitaliste dezvoltate, care, oricît de obiectivi se pretind, sînt, totuși, sub influența unei ideologii conservatoare.

Vechea concepție despre dezvoltare, bazată pe principii cum sînt dominația celui puternic asupra celui slab, inechitatea în relațiile economice internaționale, a devenit total inadecvată față de realitățile zilelor noastre, cînd raporturile de forțe în lume s-au modificat radical,

[1] Elena Ceaușescu, *Cuvîntare la Plenara Consiliului național al științei și învățămîntului*, 30 octombrie 1986, Editura Politică, București, 1986, p. 20—21.

cînd interdependențele la scară mondială au căpătat o importanță de prim ordin.

Venind în întîmpinarea unor necesități stringente, acelea ale edificării societății socialiste multilateral dezvoltate în România și a înaintării spre comunism, dînd dovadă, totodată, de un profund spirit umanist și internaționalist, de o justă înțelegere a evoluției lumii contemporane, secretarul general al partidului, președintele țării, tovarășul Nicolae Ceaușescu, a elaborat într-un spirit novator, într-o viziune revoluționară, o nouă concepție despre dezvoltare.

Ansamblul principiilor și tezelor fundamentate de secretarul general al partidului în anii care s-au succedat între Congresele IX și XIII ale P.C.R. și, în continuare, pînă la Conferința Națională a partidului din decembrie 1987, se constituie într-o concepție unitară a dezvoltării, materialist-dialectică, izvorîtă dintr-o gîndire științifică, consecvent creatoare. Este o concepție teoretică de o inestimabilă valoare practică.

În această concepție generoasă, de largă amplitudine, un loc central revine problemei lichidării subdezvoltării. Într-adevăr, nu poate exista dezvoltare autentică, stabilă, echilibrată a economiei mondiale, atîta timp cît în lume, în regiuni întregi, se mențin structuri economice și social-politice total inadecvate progresului. „Existența a două treimi din omenire în stare de subdezvoltare sau în curs de dezvoltare — sublinia tovarășul Nicolae Ceaușescu — este una din cele mai grave anomalii ale lumii contemporane, care îngustează sfera producției materiale și a desfacerii produselor, are repercusiuni negative asupra dezvoltării și stabilității întregii economii mondiale“ [2]. După cum declara secretarul general al partidului nostru de la înalta tribună a Conferinței Naționale a P.C.R., din decembrie 1987, „Nu se poate continua actuala stare de lucruri, cînd două treimi din omenire trăiește în subdezvoltare, în mizerie“.

Fundamentînd imperativul unor schimbări structurale, radicale, în economia mondială, al lichidării subdezvoltării, președintele României are meritul de a fi

[2] Nicolae Ceaușescu, *România pe drumul construirii societății socialiste multilateral dezvoltate*, vol. 12, Editura Politică, București, 1976, p. 430.

dat contur, în același timp, căilor și metodelor de realizare practică a acestui deziderat esențial. Lichidarea rămînerii în urmă, dezvoltarea economico-socială independentă, vor fi, în primul rînd, rezultatul efortului propriu, al maximizării folosirii mijloacelor materiale, financiare și umane proprii. „Fără îndoială — menționa tovarășul Nicolae Ceaușescu, — progresul economico-social rapid al fiecărui popor, lichidarea rămînerii în urmă față de statele dezvoltate constituie, în primul rînd, sarcina țărilor subdezvoltate înseși. Aceasta presupune intensificarea eforturilor proprii pentru valorificarea la maximum a mijloacelor și resurselor proprii, unirea tuturor forțelor poporului pentru dezvoltarea bazei tehnico-materiale a societății, pentru crearea unei industrii moderne și dezvoltarea armonioasă, în ritm înalt, a întregii economii". [3]

În lichidarea subdezvoltării un rol important este chemat să joace și factorul extern, cooperarea internațională pentru dezvoltare. Fără a fi primordial, acest factor poate impulsiona procesul dezvoltării. Fapt este că, în contextul actualelor interdependențe mondoeconomice, subdezvoltarea afectează, sub o formă sau alta, toate statele lumii. Ea este, în consecință, o problemă globală, de interes general. Or, la probleme globale se cer soluții globale.

Asemenea soluții pentru problema subdezvoltării incumbă *participarea activă a întregii comunități internaționale,* inclusiv a țărilor bogate, o largă și eficientă cooperare internațională. O astfel de soluție presupune o *abordare globală,* și nu parte cu parte, a laturilor problemei. Trebuie să se țină seama că factorii externi care acționează în direcția adîncirii decalajelor Nord-Sud se influențează reciproc. Mărirea obstacolelor în calea exporturilor tinerelor state contribuie direct la diminuarea capacității lor de plată, la criza plăților internaționale. Criza valutară, la rîndul ei, stînjenește comerțul mondial, în general, pe cel al țărilor în curs de dezvoltare, în special, ș.a.m.d. Iată de ce este necesar ca toate statele, mai ales cele bogate, să înțeleagă *necesitatea obiectivă a armonizării măsurilor* menite să scoată din

[3] Nicolae Ceaușescu, *România pe drumul construirii societății socialiste multilateral dezvoltate,* vol. 13, Editura Politică, București, 1977, p. 104.

criză cele trei sisteme internaționale interdependente : cel comercial, cel financiar și cel valutar.

A sosit vremea ca țările capitaliste dezvoltate să devină conștiente că au o răspundere directă pentru actuala situație gravă din „lumea a treia". Propria lor dezvoltare ca și stabilitatea economiei mondiale, în ansamblu, sînt condiționate de o *soluție realistă, îndrăzneață,* în problemele subdezvoltării, de realizarea unor relații economice între state bazate pe echitate, egalitate și avantaj reciproc, de instaurarea noii ordini economice internaționale.

Avînd drept fundament concepția generoasă, și, totodată, științifică a președintelui Nicolae Ceaușescu asupra dezvoltării, în cartea noastră ne-am situat, în mod firesc, la polul opus acelor concepții pesimiste, apocaliptice, privind posibilitățile de lichidare a rămînerii în urmă a țărilor „lumii a treia" și viitorul omenirii, în general. În lumina acestei concepții, apare evident că subdezvoltarea contemporană nu este un fenomen ireversibil.

Se pune, desigur, întrebarea : către ce fel de societate se îndreaptă „lumea a treia", care vor fi caracteristicile ei esențiale pe planul forțelor de producție, al relațiilor de producție ? În căutarea unor răspunsuri posibile la asemenea întrebări, ne-am ferit să dăm sentințe. În reflexiile noastre, am pornit totuși de la un deziderat care ni se pare de necontestat : abordarea problemelor lichidării subdezvoltării, dacă se vrea realistă, trebuie făcută în termenii translației către un nou secol care, putem spune încă de pe acum, va fi un secol al cooperării internaționale sau, pur și simplu, nu va fi.

Concepînd dezvoltarea în acești termeni, încercăm să demonstrăm că țările sărace, în strădania lor firească de a lichida subdezvoltarea într-o perioadă istorică cît mai scurtă, nu trebuie să contrapună obiectivelor economice pe cele sociale. Se poate spune că a existat și mai există încă părerea că între aceste două categorii de obiective n-ar exista compatibilitate, că realizarea obiectivelor de ordin social s-ar face în detrimentul celor economice, ceea ce ar întîrzia dezvoltarea. Practica țărilor „lumii a treia" a demonstrat că acolo unde a dăinuit o asemenea concepție, rezultatele au fost departe de așteptări, eficiența activității economice avînd cel mai mult de suferit. De aceea, chiar și în condițiile unor țări cu resurse limitate, și poate tocmai de aceea, dez-

voltarea trebuie să fie concepută ca o concordanță pe termen lung între obiectivele economice și cele sociale care, în fond, se completează reciproc sau, mai bine spus, se potențează reciproc, fiind interdependente.

Înțelegînd în acest mod dezvoltarea, dorind să ne apropiem cît mai mult de realitățile subdezvoltării, în **lucrarea de față,** un accent deosebit este pus pe problemele omului, ale omului sărac din diferitele categorii de țări sărace. Încercăm să arătăm că, deși toți acești oameni au în comun faptul că nu duc un trai în condiții decente, modalitățile concrete de rezolvare a problemei sărăciei, într-o țară sau alta, nu pot fi aceleași, că trebuie să se țină seama de particularitățile naționale, de tradiții, care sînt foarte diferite de la un continent la altul și chiar în cadrul aceluiași continent. Cum anume ar trebui să se procedeze în țări unde nu s-a format încă o națiune, o comunitate de interese, de viață spirituală, de limbă, unde există importante dispute între un număr însemnat de etnii ? În ce fel, populații diferite, concentrate între granițele aceluiași stat, pot fi făcute să înțeleagă importanța dezvoltării generale și transformate în factori reali de progres ?

Iată, exprimate succint, cîteva din intențiile autorilor acestei lucrări. Rămîne ca publicul cititor să decidă în ce măsură s-a reușit realizarea lor și, desigur, să aprecieze aportul pe care-l reprezintă cartea de față la ampla dezbatere internațională a problematicii subdezvoltării.

Capitolul I

NATURA SUBDEZVOLTĂRII

„Lumea a treia" are multiple fațete

În Africa, din 1 000 de copii născuți vii, aproape 130 mor înaintea primei aniversări. Suprapopulația — arma lumii sărace în lupta pentru supraviețuire. Namibia și Shaba — cele mai bogate teritorii din lume. În anul 2000, 30 din cele 51 de state africane nu-și vor mai putea hrăni populația. Argentina întrece Marea Britanie la producția de carne. Noile state industriale. Brasilia — o nouă capitală pentru Brazilia. Cascavel — ținutul brazilian, care trezește interesul negustorilor de arme. Kiran — supersonicul de vînătoare al Indiei. De la Bombay la New Delhi nu se poate telefona. Țările de la Golf bat recordul ritmului de creștere. În Kuweit orașele moderne și salubre au înlocuit satele. Un record mondial etiopian : 70 000 de locuitori la un medic. Callampas, barriadas, favelas — imagini sud-americane ale urbanizării subdezvoltate. Ciudad de Mexico — cel mai mare oraș al lumii la sfîrșitul secolului. Lovitură de stat în Chile. Lovitură de stat în Ghana. Lovitură de stat în Sudan. Lovitură de stat în Filipine... Deja trei războaie indo-pakistaneze. Iranul și Irakul în război de peste 8 ani. Instabilitate politică. Datoria externă a „lumii a treia" depășește 1 000 de miliarde de dolari. Zair în loc de Congo, Zimbabwe în loc de Rhodesia. S.E.L.A și O.P.E.C. Nord — Sud — o relație de dependență sau de interdependență ?

Iată trei continente — Africa, Asia, America Latină — pe care ne-am obișnuit să le asociem cu subdezvoltarea și care în prezent luptă pentru a-și potrivi ceasul cu mersul contemporan al istoriei.

Dar ce este subdezvoltarea, unde începe și unde se termină ea ?

Nu puțini sînt autorii care, în explicarea acestui fenomen, pun accentul pe insuficiența unuia sau altuia dintre factorii de producție : rămînerea în urmă din punct de vedere tehnologic, o rată a acumulării de capital permanent redusă, incapacitatea prelucrării resurselor naturale cu mijloace proprii, instituții inadecvate dezvoltării. Încercînd, parcă, o sinteză, Oskar Lange — economist polonez de renume mondial — consideră că o țară subdezvoltată se caracterizează printr-o „economie în care suma capitalurilor existente nu ajunge pentru utilizarea deplină a brațelor de muncă pe baza tehnicii moderne de producție, nici pentru punerea în valoare a bogățiilor naturale“ [1]. Apare evident, că, în asemenea condiții, reproducția lărgită nu poate avea loc sau este considerabil stînjenită.

Marea majoritate a acestor definiții, oricît de diferite ar fi, au totuși ceva comun : uimitoarea ușurință cu care exclud omul sau minimalizează importanța factorului uman. Se vorbește mult despre starea înapoiată a agriculturii, a industriei, a căilor de comunicații, despre insuficiența productivității muncii, ceea ce este foarte adevărat, dar se pierde din vedere elementul cel mai important, esențial, care este *calitatea factorului uman*.

Realitatea n-a încetat să demonstreze că cele mai bune planuri de transformare a agriculturii sau de industrializare rămîn simple petece de hîrtie, atîta timp cît omul este pasiv, neînțelegînd semnificația măsurilor preconizate. Insuficiența randamentului economic este, fără doar și poate, imputabilă penuriei de capital, de tehnici moderne. Dar, această aserțiune nu reprezintă întregul adevăr și riscă să conducă la concluzii eronate. Comportamentul uman este acela care decide, în ultimă instanță, dacă o țară va beneficia sau nu de o eficiență economică corespunzătoare.

O altă categorie de definiții ale subdezvoltării se axează exclusiv pe decalaje, pe rămînerea în urmă față de țările dezvoltate. Este, fără îndoială, un punct de vedere, în general, corect. Cum altfel s-ar putea exprima

[1] O. Lange, *Unele probleme ale planificării economice în țările subdezvoltate*, *Opere economice și sociale*, 1930—1960, Varșovia, 1961.

subdezvoltarea decît sub forma unor mari decalaje ? Totuși și aici este loc pentru mai multă rigurozitate științifică.

Fapt este că și la această categorie de definiții se observă o preocupare, mai de grabă, pentru manifestarea fenomenului, pentru formele sale de suprafață, ușor sesizabile, decît pentru evidențierea esenței, a acelor trăsături care, în ultimă analiză, determină existența decalajelor.

Pragul dezvoltării

Nu se poate spune că orice rămînere în urmă, orice decalaj, fie el chiar foarte mare, ar constitui o manifestare a subdezvoltării. Pornind de la decalajul de venit, P. A. Samuelson, profesor de economie la Institutul tehnologic din Massachusetts, scrie : „O țară subdezvoltată este pur și simplu aceea al cărei venit real pe locuitor este scăzut în raport cu actualul venit pe locuitor al unor țări cum sînt Canada, Statele Unite sau, în general, Europa occidentală“ [2]. Dar, aceste decalaje nu sînt înghețate, nu sînt date odată pentru totdeauna, ci se modifică ; înseși procesele care le generează nu stau pe loc, ele sînt dinamice. În virtutea acestui fapt, un decalaj care astăzi exprimă o stare de subdezvoltare, mîine poate înceta să mai joace același rol, *deși își păstrează vechea dimensiune*. Să recurgem la o analogie.

Să presupunem doi alergători de cursă lungă ; primul bate recordul olimpic și îl întrece pe cel de-al doilea cu un tur de stadion. Se poate spune că, pe planul performanței, între cei doi există o mare diferență, un mare decalaj de valoare. Primul este un sportiv „de vîrf“, cel de-al doilea intră în categoria celor slabi. Dar, în perioada următoare, sportivul mai slab începe să ducă o viață rațională, se pregătește pe baza unor metode științifice, moderne, și își îmbunătățește simțitor randamentul, astfel încît, la următoarea Olimpiadă, bate recordul olimpic existent. Ce s-a întîmplat însă cu primul alergător ? Între timp el și-a văzut de treabă, și-a ameliorat și mai mult pregătirea, ceea ce i-a permis să

[2] P. A, Samuelson : *Economics*, eighth edition, Mc. Graw — Hill Book Company, 1970, p. 741.

cîștige din nou cursa, stabilind chiar un nou record olimpic și să-și întreacă adversarul tot cu un tur de stadion. S-a repetat oare istoria ? Nu pe de-a-ntregul. Chiar dacă decalajul valoric dintre cei doi a rămas același, totuși trebuie să admitem că cel de-al doilea alergător a reușit, între timp, să intre în rîndul performerilor. El nu mai este un sportiv slab pregătit.

Revenind la problema în discuție, aceea a definirii subdezvoltării prin decalaje, prin rămînerea în urmă, credem că ar trebui să se cadă de acord asupra stabilirii unui „prag" care să ne ajute să precizăm unde se termină subdezvoltarea și de unde începe stadiul de țară dezvoltată. Ce va însemna acest „prag" ?

În orice caz, din punct de vedere al aspectului cantitativ, el nu va trebui să se confunde cu media produsului brut al țărilor capitaliste dezvoltate folosită, în prezent, ca element de comparație, fie și numai pentru faptul că această medie este, în mod firesc, superioară performanțelor unor țări aflate la limita inferioară a „veniturilor ridicate", precum Spania, Irlanda și, mai ales, Grecia, și care, oricum, sînt incluse în categoria țărilor dezvoltate[3]. Considerăm că din astfel de comparații distanța care separă cele două stări — subdezvoltarea și dezvoltarea — apare supradimensionată în raport cu cea reală.

În mod evident, acest „prag" nu se va putea limita la un singur indicator, ci va trebui să fie expresia unui „minim necesar", științific determinat pe baza unui sistem de indicatori, care vor surprinde atît latura cantitativă, cît și pe cea calitativă a dezvoltării.

În baza faptului că problemele subdezvoltării nu sînt aceleași peste tot, că aproape fiecare țară săracă este confruntată cu nevoi specifice, credem că, pornindu-se de la standardele internaționale de muncă și de viață, fiecare țară subdezvoltată va trebui să-și stabilească propriul „prag", ținînd seama de tradițiile sale, de particularitățile sale economice, sociale, culturale și politice. În acest scop, va fi nevoie de o largă cooperare interdisciplinară, care, înainte de toate, va fi chemată să precizeze criteriile și metodele științifice de evaluare a dez-

[3] În 1982, produsul lor național brut pe locuitor era, în ordine (dolari) : 5380, 5050 și respectiv, 4280 ; în același an media P.N.B. a țărilor capitaliste dezvoltate era de circa 9 700 de dolari.

voltării și de comparabilitate internațională. Pînă cînd se va elabora un astfel de „prag", definirea subdezvoltării prin decalaje va conține, într-o măsură mai mare sau mai mică, elemente arbitrare. Însăși folosirea indicatorului „produs național brut", așa cum este el calculat pe baza metodologiei actuale, favorizează acest lucru.

Desigur că, pentru oricine procedează la un studiu comparativ și dorește să constate în ce măsură există decalaje între diverse state, cel mai comod este să recurgă la acest indicator. Dar, cu toate îmbunătățirile aduse metodologiei lui de calcul (eliminarea influenței inflației, de pildă), rămîne totuși nerezolvată o problemă care afectează, în mare măsură, concluziile trase. Este îndeobște cunoscut că orice comparație economică internațională necesită recurgerea la ajutorul unei monede-etalon. Altfel, nici n-ar fi posibil să se compare mărimi globale (venit național, P.N.B., exporturile etc.), care sînt exprimate în bani naționali. Se impune, deci, convertirea monedelor naționale într-una singură, de regulă, aceea care joacă rolul de etalon de schimb universal. Problema care se ridică cu acest prilej este aceea a ratei de schimb monetar. Soluția uzuală constă în folosirea unei rate medii anuale de schimb valutar, calculată pe baza cursurilor oficiale valabile pentru o perioadă de mai mulți ani. Viața demonstrează, însă, că această rată nu respectă, de obicei, *puterea reală de cumpărare a monedelor*. Dacă la un moment dat, de pildă, rata oficială de schimb dintre francul francez și dolarul american este de 6 la 1, se poate întîmpla ca mărfurile cumpărate în S.U.A. cu un dolar să reprezinte o cantitate mai mică decît aceea cumpărată în Franța cu 6 franci. Convertirea francului în dolar la această rată de schimb conduce la o subevaluare a P.N.B. al Franței în raport cu cel american. În cazul convertirii monedelor țărilor subdezvoltate, astfel de deformări sînt și mai pronunțate. În fine, pentru a încheia discuția pe marginea relației subdezvoltare-decalaje, am dori să spunem cîteva cuvinte și despre semnificația reală a decalajului de venit pe locuitor.

Întîlnim adesea afirmația că produsul național brut pe locuitor în cea mai mare parte a țărilor din Africa, Asia și America Latină este de zeci de ori mai mic decît în țările dezvoltate, deci foarte mult rămas în urmă.

Totuși nu se știe exact ce se ascunde în spatele acestui decalaj. În mod normal, un om care ar dispune de venitul tip anual dintr-o țară subdezvoltată ar fi în imposibilitate absolută de a trăi o singură lună într-o țară ca S.U.A., de pildă. Dar, așa cum arătam mai sus, nu există nici o măsură comună a *valorii reale* a unui venit în țări atît de diferite. Ușurința cu care numeroși experți jonglează cu algebra, plecînd de la valori atît de problematice, atunci cînd este vorba despre stabilirea faptelor sau de comparații internaționale, este de-a dreptul surprinzătoare.

Pentru a crea condiții de existență care să permită omului de pe stradă să trăiască normal, decent, să-și dezvolte capacitățile creatoare în propriul său mediu social-economic, în curs de dezvoltare, nu este nevoie ca masa bunurilor și serviciilor să fie sporită de zeci de ori ; minimul necesar de subzistență diferă de la o țară la alta. Departe de noi gîndul de a nega orice semnificație a decalajului de venit. Dar credem că pentru un țăran din India, de exemplu, ieșirea din starea de subdezvoltare nu va avea loc abia atunci cînd își va putea oferi standardul de viață al fermierului american : unul sau două automobile, casă cu aer condiționat și eventual, teren de tenis sau bazin de înot. Pentru a realiza condițiile fundamentale de sănătate fizică, de muncă creatoare și de respect al demnității umane, în contextul actual al dezvoltării mondiale, ar fi de ajuns o multiplicare mai modestă, dar *reală și constantă* a venitului anual pe locuitor în țările în dezvoltare. Această performanță este la îndemîna majorității acestor țări.

Ce spune istoria

Înainte de a trece la abordarea frontală a problemei care ne preocupă — aceea a definirii subdezvoltării, dorind să excludem orice echivoc, credem că ar fi util să precizăm un lucru : oare subdezvoltarea economică, așa cum se manifestă ea în lumea contemporană, are vreun precedent în istorie ?

După opinia lui Fernand Baudhuin, profesor la Universitatea din Louvain, subdezvoltarea „există din toate

timpurile“ [4]. Pe cît se pare, o asemenea concepție este caracteristică multor economiști din Occident.

Într-adevăr, în antichitate, dacă luăm în considerare potențialul economic, nivelul de trai, viața spirituală, marea majoritate a populațiilor și popoarelor cucerite de romani era mult rămasă în urmă în raport cu aceștia, în momentul pierderii independenței.

Marii istorici ai Europei antice tratau drept „barbar“, „necivilizat“, tot ce nu era grec și, mai apoi, roman. După cum preciza un bine cunoscut istoric britanic „Noțiunea de barbar a inclus nu numai popoarele de limbă străină și din teritorii străine, ci și *populațiile care trăiau la nivelul inferior al civilizației* (s.n.)“ [5]. Pînă și locuitorii peninsulei italice, viitorii stăpîni ai lumii, care în timpul înfloririi civilizației elenistice se luptau încă între ei, au fost considerați „barbari“ la vremea respectivă, într-atît de mare era handicapul lor pe planul științei, culturii, dezvoltării generale. Cine oare se putea compara pe atunci, în Europa, cu o civilizație ca aceea a Eladei care dăduse deja omenirii pe Pitagora și Euclid, pe Herodot — părintele istoriei —, pe Eschil — creatorul tragediei antice —, pe Fidias, pe Platon și Aristotel — cel mai mare filosof al antichității — și pe mulți alții — o adevărată pleiadă ?

Dacă așa au stat lucrurile, atunci de ce să se facă distincție între prezent și trecut cînd vine vorba despre subdezvoltare ? Desigur că este greu să se găsească un răspuns satisfăcător la această întrebare, atîta timp cît rămînem la suprafața fenomenului, mărginindu-ne la analiza formelor sale de manifestare, a decalajelor. Dacă ne apropiem însă de cauze, de factorii determinanți, deosebirea apare foarte clar.

În antichitate, apariția proprietății private a schimbat complet vechea față a lucrurilor ; pe fondul general al exploatării omului de către om, proprietatea privată a condus la separarea producătorilor, la frînarea considerabilă a mobilității factorilor de producție, limitată la cadrul întreprinderii sclavagiste sau, cel mult, la teritoriul unui stat. Acest lucru a însemnat o frînare a

[4] F. Baudhuin, *Dictionnaire d'économie contemporaine*, Marabout service, 1968, p. 237.

[5] Hugh Seton-Watson, *What is Europe, Where is Europe?*, Encounter, july — august, 1985.

tendințelor de egalizare a nivelului forțelor de producție. Începe să se manifeste fenomenul dezvoltării inegale ; fiecare unitate economică sau formațiune statală va înainta în ritmul său propriu, în funcție de o serie de factori naturali, economici, sociali și politici, care îi sînt caracteristici. În consecință, unele țări se dezvoltă mai repede decît altele. Dacia, de exemplu, în momentul cuceririi sale de către romani, era mai puțin dezvoltată, aflîndu-se în stadiul sclavagismului patriarhal, incipient, în timp ce economia Romei antice intrase de mult în stadiul sclavagismului clasic.[6] În lunga perioadă de existență a imperiilor antice s-au manifestat uriașe decalaje de potențial economic, determinate nu atît de ritmul dezvoltării tehnicii, care era lent, cît de *importantele deosebiri privind masa sclavilor utilizați* — principala forță de producție din acea epocă. Așadar, în sclavagism, dezvoltarea inegală a făcut să apară deosebiri între formațiunile statale existente în ceea ce privește fazele evoluției lor de la inferior la superior. Aceste deosebiri au stat la baza decalajelor existente, explicînd rămînerile în urmă ale unor state în raport cu altele.

Meritul istoric al orînduirii sclavagiste a fost acela al nașterii civilizației umane, *al demarajului dezvoltării economice*. Este adevărat că procesul dezvoltării a fost lent, dar s-a extins de-a lungul a cîtorva milenii. Așa se face că dezvoltarea în feudalism n-a mai pornit de la „zero", avînd o bază de plecare mult mai avantajoasă ; între timp, civilizația lumii, forțele de producție, ajunseseră la un nivel superior celui din epoca antică.

Dacă sclavagismul a marcat demarajul dezvoltării economice, feudalismul și, mai ales, capitalismul, au intensificat acest proces. Dar într-un mod tot mai inegal. În plus, începe să se manifeste, în paralel, *un proces nou — acela al întreruperii dezvoltării unor țări* datorită intervenției unor factori externi, de ordin extraeconomic. Așa s-a întîmplat în secolul XVI, cînd conchistadorii spanioli au pus capăt unor civilizații superioare pentru epoca respectivă, cum erau cele incașă și

[6] Cucerirea Daciei de către romani, încheiată în anul 106 e.n., a creat premisele unui salt în dezvoltarea sa economică. Romanii au introdus în Dacia sclavagismul dezvoltat, așa cum se alcătuise în restul imperiului, cu toate formele de organizare care îi erau proprii.

aztecă. Un exemplu, în acest sens, îl constituie și țara noastră, dacă ne gîndim la implicațiile pe care le-a avut dominația otomană, țaristă și cea habsburgică. Iată cum caracterizează Nicolae Iorga consecințele suzeranității otomane : „Supunerea Moldovei și Țării Românești subt suzeranitatea turcească, înseamnă pentru amîndouă un nou stadiu de dezvoltare și anume *o perioadă de decădere* (s.n.)"[7]. În timpul dominației otomane au fost puse bazele rămînerii în urmă a țării noastre față de alte state europene care s-au putut dezvolta liber, unele dintre ele profitînd din plin și de pe urma expansiunii lor coloniale. Subliniind semnificația dominației străine, a relațiilor de dependență pentru țara noastră, tovarășul Nicolae Ceaușescu spunea că Istoria, evenimentele ne învață că dominația străină, existența în vecinătatea țării noastre a unor imperii, au întîrziat într-o perioadă sau alta dezvoltarea economico-socială a poporului, formarea națiunii române, a statului național unitar. Rămînerea în urmă este accentuată, ulterior, în condițiile pătrunderii capitalului străin. Astfel se explică de ce România, una dintre cele mai bogate țări ale Europei devine o țară cu economie subdezvoltată[8]. Au fost necesare eforturi uriașe deosebite din partea poporului nostru, după instaurarea socialismului, pentru lichidarea stării de subdezvoltare. Decalajul față de țările dezvoltate, deși tot mai mic, continuă însă să se mențină.

Subdezvoltarea economică, așa cum se manifestă astăzi în țările „lumii a treia", are la origine cotropirea colonială și instaurarea sistemului colonial al imperialismului. Metropolele capitaliste au distrus complet, sau în mare parte, civilizații formate de-a lungul veacurilor, întrerupînd cursul normal al evoluției lor. Să nu uităm că nu puține dintre descoperirile fundamentale pe planul forțelor de producție (irigațiile în agricultură, arta țesutului, tehnica topirii metalelor, scrisul, hîrtia, sis-

[7] Nicolae Iorga, *Istoria poporului românesc*, Editura Științifică și Enciclopedică, București, 1985, p. 354.

[8] Calcule efectuate de cercetători români, conduși de profesorul Mihai Berza evaluează pierderile suferite de țara noastră de pe urma dominației otomane, țariste, habsburgice și a capitalului străin, la astronomica cifră de peste 340 de miliarde de lei — aur, echivalînd cu circa 14 000 tone de aur.

temul decimal, știința calculului, busola etc.) provin din regiuni considerate în zilele noastre „subdezvoltate".

Puterile imperialiste au înlocuit structurile autohtone cu altele noi, convenabile intereselor lor — cu structurile subdezvoltării. Referindu-se la cazul Indiei, Jawaharlal Nehru spunea, cu ani în urmă : „Aproape toate problemele vitale cu care sîntem confruntați astăzi sînt consecința dominației britanice ..." Și cazul Indiei nu este singular. Marea majoritate a țărilor și teritoriilor care în trecut au intrat în orbita metropolelor capitaliste, sînt astăzi subdezvoltate.

Așadar, răspunsul la întrebarea pusă nu poate fi decît negativ. Subdezvoltarea economică contemporană nu are corespondent în istorie. Ea nu constituie o fază normală în evoluția de la inferior la superior a unei țări — o etapă istorică necesară —, ci reprezintă un fenomen rezultat din întreruperea brutală, pe termen lung, a continuității dezvoltării unor țări, din frînarea puternică a acestei dezvoltări, ca urmare a intervenției unui factor extern. Economia subdezvoltată contemporană *nu apare de la sine, nu are și nu poate avea o existență de sine stătătoare.*

Către esența subdezvoltării

Ajungem acum la o nouă întrebare : pentru a surprinde trăsăturile esențiale ale subdezvoltării economice, în ce direcție ar trebui să ne îndreptăm atenția ? Poate către o țară tipică fenomenului subdezvoltării. În fond, Marx, pentru a defini esența capitalismului, a analizat economia unei singure țări — Anglia — fiindcă acest mod de producție atinsese acolo forma sa clasică, matură. O astfel de țară ar putea fi India, care reprezintă un adevărat subcontinent, leagănul exploziei demografice, o țară a foametei și a șomajului cronic de masă. Simptomele maladiei Indiei sînt simptomele subdezvoltării. Și, totuși, în același timp, India posedă o industrie grea care i-a permis să întreacă o serie de țări dezvoltate la unele produse importante (la producția de oțel, de exemplu), beneficiază de aportul unui important contingent de oameni de știință și a purces chiar la experiențe cu arma nucleară. India este, desigur, o țară a contrastelor puternice.

Atunci poate că alegerea ar trebui să cadă pe un grup de țări care să prezinte avantajul omogenității, cum ar fi, de pildă, țările latino-americane. Ele se caracterizează, cu o singură excepție, prin comunitate de limbă și de viață spirituală. Totuși, în majoritatea lor, ele sînt relativ avansate, unele pregătindu-se, în anii ce vin, să părăsească grupul țărilor în dezvoltare. Fără îndoială, dacă trebuie făcută o alegere, ea este foarte dificilă.

Lumea a treia reprezintă un adevărat mozaic de situații. Efectele factorului extern asupra unor relații de producție seculare au fost diferite, în raport cu circumstanțele locale, cu intensitatea și formele penetrației capitaliste ; în consecință, gradul de subdezvoltare este diferit de la o regiune la alta și chiar de la o țară la alta [9].

La un pol al subdezvoltării se situează țările *cel mai puțin avansate,* care sînt cele mai defavorizate pe planul resurselor naturale și umane.

Economia lor se caracterizează printr-un ritm de creștere foarte scăzut, uneori chiar negativ [10]. Fenomenul își găsește explicația în investițiile productive insuficiente, în predominarea unei tehnici de lucru manuale, artizanale ; mijloacele de muncă n-au mai suferit, de secole, schimbări radicale, determinînd o foarte slabă productivitate a muncii.

Cu toate că agricultura este sectorul predominant, suprafața cultivată nu reprezintă decît o mică parte din teritoriul arabil. În ceea ce privește activitatea industrială, ea este concentrată în sectoarele alimentar, textil și de prelucrare a lemnului, gradul de valorificare a materiilor prime fiind scăzut.

---

[9] Într-o economie „dualistă", gradul de subdezvoltare va fi determinat de importanța relativă a sectorului rămas în urmă (tradițional) în totalul producției interne. Dacă producția internă (P) este funcție de producția sectorului tradițional (A) și a sectorului avansat (B), atunci P = f (A.B). Deci gradul de subdezvoltare va fi cu atît mai mare cu cît $\frac{\Delta A}{\Delta t} > \frac{\Delta P}{\Delta t}$.

[10] În intervalul 1973—1982, ritmul mediu anual al PNB a fost de —5,8% în Ciad, —3% în Uganda, 0,6% în Zambia etc. (*World Bank Atlas,* 1985).

Slaba diversificare a producției face ca prezența acestor țări pe piața mondială să se facă simțită în foarte mică măsură, exporturile lor rezumîndu-se, de regulă, la cîteva produse primare.

Așa stînd lucrurile, apare firesc ca produsul lor național brut pe locuitor să fie cel mai redus din lume [11].

Alături de formele primitive de producție, care predomină, pot fi întîlnite și altele, relativ mai evoluate. Dar, ele coexistă independent unele față de altele, *fără să constituie împreună un mecanism economic omogen.* În alți termeni, nu există o piață internă care să formeze o entitate coerentă și care să servească vieții economice a întregii țări. Economia este dezarticulată.

Nivelului scăzut al forțelor de producție îi corespunde o structură socială caracterizată prin preponderența trăsăturilor societăților precapitaliste. Numeroasele comunități etnice grupate între aceleași granițe nu s-au constituit încă în națiuni.

La polul opus acestui grup de țări se situează „noile state industriale" și țările exportatoare de petrol.

Noile state industriale formează, în prezent, o categorie distinctă : Argentina, Brazilia, Mexic, Singapore, Iugoslavia, România etc. În aceste țări, ratele anuale de creștere a producției industriale sînt superioare mediei caracteristice „lumii a treia". Ramuri de bază ale *industriei grele* contribuie cu succes la prelucrarea bogățiilor naționale și la exportul de produse manufacturate. Gradul de diversificare industrială este ridicat. Nu toate țările din această grupă au ajuns însă la aceste performanțe pe aceeași cale. Unele au mers pe calea efortului propriu (România, de exemplu), altele au deschis larg porțile capitalului străin (Singapore ș.a.), interesat, în condițiile crizei energetice și de materii prime, în transferul unor întregi industrii peste graniță.

Un loc aparte în cadrul țărilor „lumii a treia" ocupă și *țările exportatoare de petrol.* Grație importantelor venituri în devize, problemele cu care sînt confruntate, cît și posibilitățile de creștere economică, diferă, în mare măsură, *față de cele specifice celorlalte țări în dezvoltare.* Această categorie, departe de a fi omogenă, poate fi divizată în mai multe subgrupe, în raport cu mărimea P.N.B. pe locuitor [12]. Deosebirile foarte mari dintre aceste țări sînt determinate, pe de o parte, de potențialul de producție, pe de altă parte, de mărimea populației [13].

Între aceste două extreme, a țărilor celor mai sărace și a celor relativ avansate, se află *majoritatea țărilor în dezvoltare.* Cu o industrie în fază incipientă, cu o agricultură care reprezintă, încă, principalul sector de activitate, cu un sector al turismului care capătă o importanță crescîndă, aceste țări, mobilizînd resursele interne de acumulare, făcînd un efort propriu tot mai mare, se află ferm angajate pe calea dezvoltării de sine stătătoare, independente, a reducerii gradului lor de subdezvoltare.

În pofida acestei mari diversități de situații, pot fi găsite, totuși, zone ale subdezvoltării unde fenomenul se manifestă în forma sa cea mai „pură", unde este cel mai evident, cel mai clar conturat. În încercarea de a adăuga cîteva nuanțe tabloului definițiilor subdezvoltării, considerăm că baza de plecare ar putea-o constitui categoria țărilor „cel mai puțin avansate", cel mai mult rămase în urmă, „periferia periferiei" — cum li se mai spune.

Inițial, după cum se menționa în rezoluția 2768 (XXVI), adoptată de Adunarea Generală a O.N.U., în noiembrie 1971, grupul țărilor „cel mai puțin avansate" era alcătuit din 25 de state, cu o sprafață de 11 milioane km² și o populație de „numai" 150 de milioane de locuitori.

[11] În 1982, el reprezenta (în dolari) : 80 în Ciad, 140 în Bangladesh și Etiopia, 170 în Mali și Nepal, 210 în Burkina Faso etc., în timp ce în SUA ajunsese la peste 13 000, iar în Elveția la aproape 17 000 (vezi *World Bank Atlas*, 1985).

[12] În 1982, în dolari :
— Țări cu venituri foarte ridicate : Arabia Saudită — peste 15 800, Kuweit — peste 19 600, Brunei — 22 150, Emiratele Arabe Unite peste 24 000 ;
— Țări cu venituri superioare : Oman — 6 370, Trinidad-Tobago — 6 920, Libia — 8 430, Bahrein — 9 860 ;
— Țări cu venituri intermediare : R. P. Congo — 1 370, Ecuador — 1 610, Siria — 1 680, Algeria — 2 350, Mexic — 2 740 ;
— Țări cu venituri scăzute : Indonezia — 580, Nigeria — 650.

Nu sînt incluse Iranul și Irakul, doi mari producători de petrol, din lipsă de date.

[13] Populația, în 1982, în milioane locuitori : Algeria — 19,9 ; Mexic — 73, 1 ; Nigeria — 90,6 ; Iondenezia — 152,6 (față de 201 mii — Brunei, 380 de mii — Bahrein ; 1,6 milioane — Kuweit).

Ulterior, grupul a fost lărgit. Mai întîi, la recomandarea Comitetului O.N.U. pentru planificarea dezvoltării, cea de-a 30-a sesiune a Adunării Generale a O.N.U., prin rezoluția 3487 (XXX), din 12 decembrie 1975, a inclus încă patru state, printre care și Bangladesh-ul, țară cu o populație foarte numeroasă. Apoi, prin consens, pînă în 1986, au mai fost adăugate încă 11 state, ridicîndu-se astfel totalul țărilor din acest grup la 40, ceea ce reprezintă mai mult de o pătrime din numărul țărilor și teritoriilor în dezvoltare recunoscut oficial, însumînd o populație de peste 350 de milioane de locuitori, în 1982.

Acest grup prezintă avantajul omogenității, alcătuirea sa bazîndu-se nu numai pe un singur indicator. S-a convenit asupra unor limite maxime, care în cazul P.I.B. pe locuitor este de 220 de dolari [14], al ponderii industriei manufacturiere în produsul intern brut de 10% și al ponderii populației alfabetizate, în vîrstă de cel puțin 15 ani, în totalul populației active de 20%. În timp ce primul indicator oferă o imagine asupra nivelului general al dezvoltării, cel de-al doilea aruncă o lumină asupra diversificării economiei, iar cel de-al treilea permite o estimare a resurselor și perspectivelor forței de muncă calificate. Așa stînd lucrurile, nu se poate spune că eșantionul ales n-ar fi semnificativ.

Desigur că *subdezvoltarea, prin dimensiunile ei, depășește considerabil spațiul economic al acestor țări.* Restul statelor „lumii a treia", aflate în plin proces de dezvoltare independentă, — „în curs de dezvoltare", oferă și ele acestui fenomen diferite spații de manifestare, în raport invers cu stadiul atins în procesul lichidării sale. La sfîrșitul celui de-al doilea Deceniu al Națiunilor Unite pentru dezvoltare, în 1980, aproape 800 de milioane de oameni, cu un venit anual individual sub 150 de dolari, trăiau „într-o *sărăcie extremă*, concretizată prin absența apei potabile salubre, insuficiența serviciilor de asanare și a locuințelor, malnutriție, o pondere ridicată a analfabetismului ... (s.n.)" [15]. Dar și cealaltă parte a populației țărilor în dezvoltare suportă, sub o formă sau alta, consecințele subdezvoltării. Numai necesitățile analizei, scopul urmărit, ne-au făcut să restrîngem sfera de investigație.

Pornind de la considerentele de mai sus, se poate spune că economia subdezvoltată contemporană are ca principale trăsături *dependența* față de economiile țărilor imperialiste ca urmare a înscrierii sale necesare în coordonatele diviziunii internaționale capitaliste a muncii, a specializării înguste, și, în consecință, *dezarticularea* sa sectorială, *anacronismul* său în raport cu nivelul atins de forțele de producție pe plan mondial. Menținînd condițiile de muncă și de trai mult sub standardele internaționale recunoscute, economia subdezvoltată nu poate asigura reproducția normală a forței de muncă, o existență umană demnă. Consecința cea mai gravă a acestor stări de lucruri, pentru un mare număr de țări, constă în *insuficiența conștiinței naționale* necesară să călăuzească acțiunea comunităților umane *în funcție de interesul general.* În aceste condiții, nu poate fi vorba despre o dezvoltare autentică, autocentrată și autoîntreținută. În măsura în care însumează astfel de trăsături, țările „lumii a treia" cunosc un grad mai mare sau mai mic de subdezvoltare.

Am dori să mai menționăm că de la apariția țărilor subdezvoltate și pînă în prezent, se poate constata o tendință de mutare treptată a centrului de greutate a exploatării lor de către puterile imperialiste, din sfera producției propriu-zise în cea a circulației. Astăzi, cînd sistemul colonial al imperialismului s-a prăbușit, țările capitaliste dezvoltate, în eforturile lor de a menține țările subdezvoltate în stare de dependență, folosesc cu predilecție cele trei sisteme internaționale în funcțiune : comercial, financiar și valutar.

Asemenea dizertații pe marginea definirii subdezvoltării interesează, desigur, factorii de decizie din diverse țări, chemați să precizeze o strategie adecvată de eradicare a acestui fenomen negativ din viața popoarelor lor. În schimb, omul de pe stradă, care suportă direct impactul subdezvoltării, care, fie la Calcutta sau la Djakarta, la Cairo sau la Rio de Janeiro, suferă de foame, de lipsă de adăpost sau de lucru, vrea să știe, înainte de orice, cînd va ajunge să trăiască decent sau dacă va ajunge vreodată. Pentru a da contur perspectivelor care există, vom trece de la abordările cu caracter academic, la aspectele mai concrete ale subdezvoltării.

[14] Nivel convenit în 1982.

[15] Nations Unies, *Développement et coopération économique internationale,* Doc. A/37/211, 26 mai 1982, p. 10.

Capitolul II

EFORTUL PROPRIU

Majoritatea opiniei publice din țările în dezvoltare este astăzi dezamăgită. Angajamentele asumate, de-a lungul anilor, de țările capitaliste dezvoltate vizavi de „lumea a treia", nu s-au concretizat în nici un fel ; perioada în care cei săraci au așteptat, cu răbdare, bunăvoința celor bogați a fost lungă și plină de dezamăgiri.

Pe drept cuvînt, spunea Hegel „Adevărul intenției este în acțiune". Bunele intenții ale țărilor bogate, făcute publice cu ocazia diverselor reuniuni internaționale, n-au fost transpuse în practică.

Deceniile Națiunilor Unite pentru Dezvoltare sînt considerate expresia de voință a comunității internaționale de a da impuls procesului de lichidare a imenselor decalaje dintre țările bogate și cele sărace. Evoluția evenimentelor n-a confirmat însă așteptările. Imaginea generală a decalajelor economico-sociale dintre cele două grupe de state a devenit de-a dreptul dramatică. Față de anul 1960, decalajul absolut se majorase, în 1980, cu peste 2 600 de dolari, în timp ce decalajul relativ crescuse de la 11,5 : 1 la 11,7 : 1 [1].

Un factor agravant al decalajelor „Nord-Sud" îl reprezintă criza economiei mondiale care a afectat într-o măsură mult mai mare țările în dezvoltare. Într-un raport al ECOSOC, dat publicității în 1985, se arată că pentru marea majoritate a acestor țări, prima jumătate

[1] P.I.B. pe locuitor, în dolari 1975. În primii ani ai deceniului 9 decalajul relativ ajunsese la 13 : 1.

a actualului deceniu reprezintă cea mai dificilă perioadă de după criza din anii '30. În anul 1984, rata creșterii economice *în jumătate* din țările în dezvoltare a fost atît de scăzută, încît venitul pe locuitor s-a redus în mod absolut sau s-a situat la nivelul minim atins anterior. La rîndul său, „Raportul asupra comerțului și dezvoltării" pe 1985 [2], referindu-se la perspective, precizează că, în cazul în care actualele tendințe negative din economia mondială (creșterea excesivă a dobînzilor, protecționismul comerical, inflația, șomajul etc.) se vor menține, cel de-al treilea Deceniu al Dezvoltării riscă să devină un „deceniu pierdut" pentru țările sărace.

În aceste condiții, a devenit o axiomă faptul că țările „lumii a treia" trebuie să opteze pentru calea, mai grea, dar sigură, a unei dezvoltări de sine stătătoare, să-și ia soarta în propriile mîini. Este necesar ca strategiile lor de dezvoltare, pornind de la mobilizarea operativă și eficientă a tuturor resurselor interne de acumulare, să fie axate pe priorități corespunzătoare nevoilor reale. Dar cine să elaboreze asemenea strategii, cine să inițieze și să ducă la bun sfîrșit acele acte progresiste atît de necesare vieții economice și sociale într-un mediu subdezvoltat ?

Statului îi revine misiunea istorică de a organiza ansamblul procesului dezvoltării, de a crea și perfecționa modelul de creștere economică adecvat unor condiții istoricește determinate. Eficiența efortului propriu depinde, în primul rînd, de eficiența organizării și funcționării statului. Cu alte cuvinte, *factorul politic joacă un rol capital în lichidarea subdezvoltării.* Activitatea crescîndă a statului în „lumea a treia" a devenit un fapt incontestabil. Noțiunea de „sector de stat" este astăzi, sinonimă cu aceea de „sector avansat".

Statul post-colonial

Într-o lucrare publicată recent, profesorul Costin Murgescu repune factorul politic în drepturile sale : „În analiza proceselor din economia contemporană, scrie el, se fac numeroase erori atunci cînd se pornește de la

[2] Prezentat la cea de-a 31-a sesiune a Consiliului Comerțului și Dezvoltării al UNCTAD, Geneva, 1985.

premisa existenței unei economii mondiale „pure" care s-ar mișca în virtutea unor legi economice obiective ... și *indiferente la relațiile de putere politică* (s.n.)". Statul, puterea publică, „nu sînt obiecte sau aparate inerte, ci actori, factori decizionali activi, prezenți în toate activitățile umane și în orice societate observabilă" [3].

În literatura de specialitate se vorbește foarte mult despre decalajele *economice* dintre țările dezvoltate și cele în dezvoltare și mult mai puțin despre cele de ordin *instituțional*. Se trece prea ușor peste implicațiile „vidului politico-administrativ" pe care fostele autorități coloniale l-au lăsat în urma lor. Nu o dată, tinerele state sînt considerate ca niște „vlăstare viguroase", capabile să atace frontal dificultățile întîmpinate cînd, de fapt, de cele mai multe ori, ele sînt fragile.

Imediat după eliberare, noile autorități au fost confruntate cu dificultăți uriașe. Înainte de toate, era vorba despre lipsa de experiență, știut fiind că știința organizării și conducerii, în general, a unui stat, în special, nu se însușește peste noapte.

Aceste autorități neexperimentate s-au văzut nevoite, nu o dată, să-și organizeze activitatea în interiorul unor granițe pe care vechile regimuri coloniale nu le trasaseră în raport cu interesele autohtone, ci cu cele ale metropolei, interesată în administrarea cît mai facilă și mai eficientă, din punctul său de vedere, a teritoriilor ocupate.

Oricine își aruncă privirea pe harta Africii va fi surprins de forma ciudată a frontierelor. În mod evident, pentru trasarea lor s-a folosit rigla, rezultînd o sumedenie de unghiuri, drepte, ascuțite sau obtuze. Aceste frontiere au generat, însă, adevărate tragedii rezultate, fie din despărțirea sau, dimpotrivă, unirea artificială a unor comunități etnice [4], fie din împărțirea inechitabilă a resurselor naturale, sau din toate aceste cauze la

[3] Vezi, *Criza economică mondială* (coordonator Costin Murgescu), Editura Științifică și Enciclopedică, București, 1986, p. 14—15.

[4] În Africa, prin crearea celor două state — Burundi și Ruanda, o importantă etnie — Hutu — a fost scindată. Revolta sa, din 1972, a fost reprimată cu o rară brutalitate în fața indiferenței, aproape totale, a opiniei publice internaționale.

Alte etnii africane scindate: Fulbe (Nigeria, Niger, Senegal, Guineea), Nyarwanau (Ruanda, Zair, Uganda), Rundi (Burundi, Zair, Tanzania) etc. După o primă estimare, numai în

un loc. Înainte de colonizare, în Africa existau cîteva sute de formațiuni statale și de comunități etnice autonome, între care se dezvolta un schimb reciproc de activități. În Africa de Vest se ajunsese chiar la o economie regională, la o interdependență economică bazată pe o diviziune a muncii intercomunitară. Dar regimurile coloniale n-au ținut seama de tradițiile existente. După obținerea independenței politice, au apărut, astfel state net dezavantajate, aproape complet lipsite de resurse și de ieșire la mare: Mali, Niger, Ciad, Republica Africa Centrală, Burkina Faso. Asemenea situații pot fi întîlnite și pe alte continente, ceea ce arată că, din start, tinerele state n-au beneficiat de egalitate de șanse.

În cele din urmă a devenit clar că frontierele n-au fost trasate la întîmplare de fostele regimuri coloniale, ci cu un scop precis — acela de a-și perpetua dominația prin diseminarea dezbinării [5].

Instabilitatea politică

Pentru numeroase țări în dezvoltare, indeosebi africane și asiatice, un impediment important în calea închegării lor statale îl constituie fărîmițarea etnică. Granițele moștenite de la regimul colonial obligă grupuri etnice, vorbind limbi diferite, cu culturi și religii deosebite și, nu de puține ori, ostile prin tradiție, să conviețuiască pe același teritoriu. Nu este de mirare că în astfel de țări autoritățile statale sînt confruntate, cvasipermanent, cu importante convulsii interne, cu războaie civile și mișcări separatiste [6].

Africa ar fi vorba despre circa 30 de etnii cu populații oscilînd între 1—18 milioane de oameni. În Pakistan, unde se întîlnește cazul invers — al reunirii mai multor etnii, există o continuă stare de încordare. După cum relata „Far Eastern Economic Review", în numărul său din 20.XI.1986, „tensiunile dintre grupările etnice sînt rezultatul a nouă ani de lege marțială și al absenței procesului democratic în țară".

[5] Iată cîteva din intervențiile „pacificatoare" ale armatei franceze în Africa post-colonială: Gabon — 1964; Djibouti — 1967, 1974, 1976, Zair — 1977, 1978, R.A.C. — 1979, Mauritania — 1977, Ciad — 1968, 1978, 1980 (de cîțiva ani se menține un contingent permanent).

[6] Războaie civile secesioniste: în Indonezia — Irianul de Vest, în Zair — Katanga și Kassai, în Nigeria — Biafra.

În numeroase cazuri, un trib sau altul au subminat planurile de dezvoltare ale guvernului central ; membrii unui trib, conduși, adesea, de un șef analfabet, sînt egocentriști, ghidați fiind nu de interesul general, ci de cel al grupului respectiv.

Realitatea din aceste țări demonstrează o evoluție socială și politică diferită de cea europeană. În timp ce pe continentul nostru procesul de formare a statului unitar, modern a fost precedat sau s-a desfășurat concomitent cu cel de constituire a națiunii, în Africa neagră și într-o serie de țări din Asia de Sud și de Sud-Est, statul a apărut fără ca națiunea să fi fost alcătuită. Or, acest fapt reprezintă un obstacol major în calea dezvoltării.

Africa este, fără îndoială, continentul cel mai subdezvoltat, dar și unul dintre cele mai frămîntate de lupte interne, de răsturnări de guverne. Niciunul dintre statele africane, din momentul obținerii independenței și pînă în prezent, deci în plină perioadă de eforturi pentru micșorarea decalajelor față de țările dezvoltate, nu s-a bucurat de stabilitate politică internă deplină. Instabilitatea politică, sub o formă sau alta, este caracteristică marei majorități a țărilor în dezvoltare. În Liban, luptele interne dintre diversele miliții au contribuit la transformarea „Elveției orientului" într-o ruină. După cum relata revista „Middle East Economic Digest" [7] cursul lirei libaneze față de dolar, între anii 1982—1986, a înregistrat un declin accelerat : de la 4/1 la 65/1. Referindu-se la India, ziarul britanic „The Guardian" menționa : „Nu numai că anul 1986 a înregistrat o înrăutățire incredibilă a violenței sîngeroase, a luptelor aprige, dar acestea au devenit, de fapt, o rutină în viața de zi cu zi ... Tulburările politice au apărut ca o floare malefică în zeci de locuri, în același timp. Și, la fel ca în Punjab, nimeni nu știe cum să rezolve aceste probleme... Gandhi nu reușește să oprească marșul spre șovinism. Moștenirea sa mai supraviețuiește doar în retorica rezistenței pasive, dar practic a fost abandonată", conchide ziarul amintit [8].

[7] În numărul din 6 decembrie 1986.
[8] „The Guardian", 31 decembrie 1986.

Instabilitatea politică se reflectă și în desele schimbări de guverne. În Nigeria, în zece ani (1975—1985), s-au perindat 5 guverne, dintre care două în urma unor lovituri de stat militare. În Sudan, în 30 de ani (1956—1986), s-au succedat doar 6 guverne. Dar, stabilitatea este numai aparentă dat fiind marile deosebiri de orientare politică a echipelor care s-au succedat la conducere : guverne civile sau militare, adepți ai capitalismului sau ai socialismului.

Este cazul să amintim, cu acest prilej, că și în România interbelică, cînd economia era subdezvoltată, s-a manifestat o pronunțată instabilitate guvernamentală. După constituirea statului național unitar, în intervalul 1918—1922, au avut loc cinci schimbări de guvern, pentru ca între anii 1929—1933 numărul lor să crească la opt.

În ultimul timp, în „lumea a treia", evenimentele politice se precipită într-un asemenea ritm încît, aproape că nu trece o zi fără ca mass-media să relateze despre lupte între trupe guvernamentale și trupe insurgente, despre o lovitură de stat în urma căreia un guvern civil a fost înlocuit cu unul militar sau viceversa. Dar, relatările nu se limitează doar la conflicte interne.

Pînă nu de mult, Europa a fost teatrul principalelor operațiuni militare de pe glob. Contradicțiile dintre principalele puteri ale „Lumii vechi" au declanșat primele conflagrații mondiale din istoria omenirii. De la sfîrșitul ultimului război mondial au trecut însă patru decenii fără ca marile puteri să se fi confruntat pe plan militar. Și totuși pace pe pămînt nu a fost. Pe de o parte, datorită expedițiilor militare ale Nordului împotriva Sudului, (și) care, cu excepția celei din Malvine, au însemnat tot atîtea eșecuri pentru armatele invadatoare. Pe de altă parte, au început războaie la scară subregională în care sînt antrenate, îndeosebi, țări subdezvoltate. Astăzi, pe glob, există numeroase „zone fierbinți" concentrate aproape în exclusivitate în „lumea a treia". Niciunul dintre continentele subdezvoltate n-a reușit să scape de acest flagel. În America Centrală, Hondurasul și El Salvadorul, incitate de S.U.A., încearcă să se opună procesului revoluționar din țara vecină — Ni-

caragua —, încurajînd activitatea unor forțe contrarevoluționare [9].

Trecînd în Asia, în peninsula indochineză războiul pare să fi devenit o constantă a vieții unor întregi popoare. Mai la vest, între India și Pakistan, începînd cu anul 1947 s-au derulat trei războaie ; în fine, războiul dintre Iran și Irak. Din păcate, Africa, confruntată cu probleme atît de grave cum sînt seceta, foametea, mortalitatea infantilă, analfabetismul, oferă și ea exemple de internaționalizare a conflictelor militare : în est, Etiopia și Somalia s-au luptat pentru Ogaden, în sud, o țară dezvoltată — R.S.A. —, sprijinită fățiș sau voalat de S.U.A. și Marea Britanie, întreține, prin repetate agresiuni militare o permanentă stare de tensiune în relațiile sale cu „statele din prima linie", opunîndu-se, totodată, aspirațiilor legitime de independență ale poporului namibian.

De cîțiva ani, multe țări în dezvoltare sînt nevoite să facă importante eforturi financiare și materiale pentru întreținerea unor mase de refugiați de război. Problema a căpătat dimensiuni internaționale, statele afectate făcînd apel la asistența Națiunilor Unite. În 1984, în Somalia și Sudan fuseseră înregistrați cîte 700 000 de refugiați, în Burundi și Zair între 26 000 și 30 000, în Zambia și Angola cîte 100 000, în Thailanda 25 000, în Pakistan aproape 3 milioane [10].

Fapt este că toate aceste tulburări violente sau nonviolente, interne sau internaționale, au împins țările implicate cu mulți ani înapoi, au frînat considerabil procesul dezvoltării lor. Un stat ca Ghana, de exemplu, obține în prezent o producție de cacao inferioară față de cea realizată înainte de obținerea independenței. În Iran, războiul a însemnat importante pagube materiale ; capacitatea de rafinare a petrolului a fost considerabil diminuată de atacurile aviației irakiene, numeroase fabrici au fost închise, șomajul crescînd în proporții fără precedent. De

[9] „În Honduras există o „șosea a morții" — un drum prăfuit lung de vreo 14 km, situat doar la cîțiva metri de frontiera cu Nicaragua. De patru ani încoace, acest drum a fost cordonul ombilical prin care miile de contrarevoluționari nicaraguani împrăștiați în Honduras au primit arme și alimente" (după „Newsweek", 5 ianuarie, 1987).

[10] Nations Unies, *Rapport sur la situation sociale dans le monde*, doc. E/CN. 5/1985/2, 23 janvier, 1985, p. 58.

cealaltă parte, în Irak, singurul port al țării — Basra — lovit de forțele iraniene, a devenit un „oraș fantomă", părăsit de cea mai mare parte a populației ; capacitatea de export a țării a fost grav afectată [11].

În general vorbind, subvenționarea unei armate de aproape 16 milioane de oameni de către statele „lumii a treia", constituie o grea povară pentru bugetul lor, și așa limitat, exercită o presiune permanentă asupra celorlalte capitole de cheltuieli cu caracter civil orientate către dezvoltare. După unele calcule, un soldat costă echivalentul sumei necesare întreținerii a 116 persoane civile în America Latină, 146 — în Orientul Apropiat și Mijlociu, 385 — în Africa și 464 — în Asia de Sud [12]. Ceea ce înseamnă că tunurile înghit nu numai unt, dar și manuale școlare, paturi de spital și locuințe. Handicapat de faptul că își desfășoară activitatea într-un mediu subdezvoltat, care îi este potrivnic prin natura sa, tînărul stat independent își vede mult diminuată capacitatea de acțiune.

Mai există apoi și impactul cu societățile transnaționale care, în perioada postbelică, au început să joace un rol tot mai important în economia mondială [13].

Este adevărat că acestea și-au concentrat „tirul" asupra țărilor capitaliste dezvoltate. Totuși, activitatea lor în „lumea a treia" nu poate fi considerată minoră. Determinate de criza economică prelungită, în căutarea unor soluții de rentabilizare pentru o serie de ramuri în declin (siderurgia, mai ales), societățile transnaționale și-au îndreptat speranțele către forța de muncă ieftină dintr-o serie de țări în dezvoltare — relativ avansate, trecînd la transferul masiv al unor întregi ramuri de producție. Ca urmare, asistăm la o nouă fază a specializării internaționale, care va determina intrarea unor țări din „lumea a treia" în circuitul economic mondial în calitate de furnizori de produse materio-energofage, al căror cost este

[11] Vezi „Far Eastern Economic Review", 30 octobre, 1986.

[12] M. Osmova, *Les nouvelles relations économiques internationales : problèmes et réalites*, éditions de l'Agence de presse Novosti, Moscou, 1986, p. 72.

[13] Extras din darea de seamă anuală a I.T.T., 1968 : International Telephone and Telegraph Corporation este în permanentă stare de funcționare, timp de 24 de ore — în cadrul a 67 de țări de pe cele șase continente... și literalmente din fundul mărilor pînă în Lună..."

menținut competitiv datorită sacrificiilor impuse maselor muncitoare salariate și, nu o dată, printr-o adevărată agresiune împotriva mediului ambiant din aceste țări.

Fapt este că, în perioada postbelică, s-a accentuat considerabil complexitatea relațiilor economice internaționale, o componentă majoră a lor fiind relația stat național — societate transnațională.

Impactul cu societățile transnaționale

Atît în lumea dezvoltată, cît și în cea subdezvoltată, societatea transnațională intră, adesea, în contradicție cu statul-gazdă, pe teritoriul căruia își desfășoară activitatea filialele sale. Există o serie de factori care tensionează în mod deosebit aceste relații în condițiile specifice din „lumea a treia".

Înainte de toate, este vorba despre poziția deținută de firmele transnaționale în economia acestor țări : În 1980, de exemplu, partea exporturilor țărilor în dezvoltare controlată de societățile transnaționale era de 60% la zahăr, 85—90% la cafea și cacao, 80% la ceai, 70—75% la banane, 85—90% la bumbac și tutun etc. Acest lucru le-a permis, nu o dată, să se amestece în afacerile interne ale multor țări. În memoria unor popoare este încă proaspătă activtatea subversivă a unor societăți transnaționale. În Chile, răsturnarea guvernului Allende, de orientare marxistă, a fost pusă la cale și sprijinită de firmele americane interesate în exploatarea cuprului autohton ; în America Centrală încă nu s-a șters amintirea practicilor de tip sclavagist ale „monstrului verde", cum era supranumită firma americană „United Fruit" [14].

Se poate spune că prin însuși mecanismul de funcționare care îi este caracteristic, societatea transnațională intră în contradicție cu interesele țării-gazdă. În practica societăților americane, de exemplu, există principiul deținerii integrale a acțiunilor filialelor. Or, în aceste condiții centrul de decizie, aflat în SUA, impune filialei dintr-o anumită țară, fie o politică de investire a beneficiului în alte regiuni ale lumii, fie să cumpere de la societatea-mamă sau de la o filială a acesteia, bunuri de echipament la prețuri ridicate abuziv. Asemenea

[14] Și-a schimbat denumirea în „United Brand".

practici influențează extrem de nefavorabil balanța de plăți a țării gazdă. Dar, „centrul de decizie" poate dicta și politica de salarii sau de folosire a forței de muncă, să decidă unde și cît anume să se exporte.

Prin natura sa, societatea transnațională nu poate să manifeste preferințe pentru o anumită filială sau țară, scopul urmărit fiind maximizarea profitului pe ansamblul firmei. În consecință, ea impune uneia dintre filialele externe o restrîngere a activității, transferul de capital, concedieri etc. Astfel de decizii luate de la mii de kilometri distanță privesc sectoare importante de activitate.

Chiar dacă societățile sînt transnaționale, centrul lor de decizie rămîne național, devenind treptat un centru de hegemonie. În aceste condiții, puterea nu se mai exercită decît într-un singur sens, ceea ce conduce la limitarea considerabilă a suveranității unor state. Toate acestea capătă o amploare considerabilă, au implicații mult mai grave, în cazul tinerelor state independente, mai puțin „armate", decît cele dezvoltate, pentru a face față puternicii presiuni exercitate de acești agenți economici mondiali.

Așadar, „statul post-colonial" este supus unor importante constrîngeri, interne și internaționale, care îi diminuează considerabil capacitatea de acțiune. Desigur că acolo unde independența a fost obținută mai timpuriu, unde există națiuni constituite, procesul de instituționalizare este mai avansat, statul mai consolidat, capacitatea statală mai ridicată. Este cazul țărilor Americii Latine, al țărilor arabe și al cîtorva țări asiatice. Oricum însă, și pe acest plan, există o importantă rămînere în urmă față de Nordul dezvoltat, un mare *decalaj de nivel de dezvoltare instituțională*. Așa stînd lucrurile, se ridică în mod firesc cel puțin următoarele întrebări : care va fi viitorul statului în țările în curs de dezvoltare ? N-ar fi posibil, oare, un salt peste etapa „statului-națiune" pe care mulți îl consideră depășit ?

Șansele tinerelor state

Fără îndoială că problema dezvoltării statale a „lumii a treia" nu poate fi ruptă de contextul mondoeconomic contemporan. Asistăm la un proces de regîndire a însăși

conceptului de economie mondială, impus de implicațiile uriașe ale revoluției științifico-tehnice, de adîncirea considerabilă a interdependențelor la scară planetară, de creșterea amețitoare a ritmului schimbărilor. Au apărut probleme globale care cer soluții globale. Ideea de „patrimoniu comun al umanității" capătă o extindere din ce în ce mai largă. Tendința de apropiere între state devine astfel tot mai vizibilă, iar cooperarea lor — tot mai necesară. Să însemne, oare, toate acestea, că statul-național a devenit deja neputincios, că și-ar fi epuizat capacitatea de reacție la schimbările economice, social-politice sau ambientale ? Dacă este așa, atunci de ce ar mai trebui ca țările „lumii a treia" să se străduie să-și construiască un aparat de stat puternic ? Se luptă ele pentru o cauză pierdută ?

În lumea occidentală, care posedă o bogată experiență în domeniul construcției de stat, circulă insistent opinia că vremea acestei instituții ar fi trecut : „Statul național... este, evident, prea mic pentru a juca un rol real la scară planetară..." afirmă Denis de Rougemont. Locul său trebuie luat de o „comunitate globală" este de părere Jean-François Revel — un alt politolog francez. La rîndul său, Alvin Toffler, binecunoscut cititorilor din țara noastră, după ce susține că „Legăturile economice strînse dintre națiuni fac ca, practic, nici un guvern național să nu-și poată gestiona economia în mod independent..." — afirmație care stîrnește nedumerire dacă ne referim la faptele reale — încearcă să definească însăși filosofia politică a viitorului : „Globalismul este mai mult decît o ideologie în slujba intereselor unui grup limitat. Întocmai cum naționalismul pretinde să vorbească în numele întregii națiuni, globalismul pretinde să vorbească în numele întregii lumi... Putem anticipa, scrie el, puțin mai departe, că deceniile care vin vor sta sub semnul luptei în jurul creării unor noi instituții globale capabile *să reprezinte echitabil atît popoarele prenaționale, cît și pe cele postnaționale ale lumii în care trăim* (s.n.)" [15]. Cine vor fi demiurgii acestui „globalism", bazat pe o „conștiință planetară" ? O spune chiar Toffler : „grupuri cu interese mai largi decît cele naționale", grupuri eterogene în fruntea cărora, autorul plasează societățile transnaționale [15].

[15] A. Toffler, *Al treilea val*, Editura Politică, București, 1983, p. 431, 440, 441.

În ce măsură formula globalistă promite lichidarea subdezvoltării, sau care vor fi căile și mijloacele prin care s-ar realiza echitatea, tratamentul nediscriminatoriu al popoarelor „prenaționale" în noile instituții globale, iată mari semne de întrebare pe care le ridică incitanta sa carte.

Sîntem întrutotul de acord cu Toffler atunci cînd amintește despre „ghiara puternică ce se lasă de sus asupra statului național". Numai că amenințarea nu vine atît de la noile probleme economice, ambientale sau de la noi tehnologii, cum lasă să se înțeleagă Toffler, cît de la politica marilor puteri imperialiste și a societăților transnaționale, care atentează la independența și suveranitatea națională a statelor lumii, din dorința de a-și lărgi cîmpul de acțiune. Nevoia de „spațiu vital" a marelui capital este nelimitată.

De altfel, acest spirt „globalist" se manifestă și în zilele noastre, însă sub un alt nume : supranaționalitatea. Ea se face simțită ca expresie de voință a unui stat sau grup de state în sînul unor organizații internaționale, ori de cîte ori țările cu potențial economic mai redus sînt silite să facă concesii privind atributele suveranității lor naționale.

În ceea ce privește „echitatea", egalitatea de tratament a diverselor popoare, la care se referă, de asemenea, Toffler, ea nu se poate înfăptui automat în virtutea unor principii morale abstracte, ci numai ca urmare a unui aport concret, relativ egal al părților la realizarea obiectivelor comune. Ne întrebăm cît de convingător ar putea fi aportul unor popoare aflate în stadiul „prenațional", pentru a pretinde un regim nediscriminatoriu de la o societate, fie ea și „globalistă" sau „matriceală" ? Sau poate că în virtutea noii „conștiințe planetare", ceea ce li se refuză astăzi țărilor sărace, de pildă, liberul acces la cuceririle științei și tehnicii avansate le va fi acordat în viitor, cu larghețe ? Oricît de atrăgătoare ar fi această perspectivă, ea nu poate convinge țările în dezvoltare să renunțe la singurul lor scut protector care este statul. Și nici nu ar fi bine să o facă.

Atîta timp cît între membrii comunității internaționale se vor menține importante decalaje de dezvoltare, o „reprezentare echitabilă" într-o societate a viitorului rămîne o utopie.

Revenind la prezent, ceea ce știm precis este că economia mondială, în întregul ei, nu se mai poate dezvolta normal în condițiile rămînerii în urmă alarmante a celei mai mari părți din omenire. Or, tocmai statul este acela care, prin efortul său propriu, va juca rolul principal în lichidarea subdezvoltării. Altă forță capabilă să i se substituie, nu există.

Viața cere ca problema structurilor statale să stea permanent în atenția guvernelor care se succed la putere în țările în dezvoltare. Pornind de la dictonul după care „guvernele vin și pleacă, dar statul rămâne", orice echipă guvernamentală, indiferent de orientarea sa politică, are datoria să-și aducă contribuția la dezvoltarea rațională a aparatului de stat pentru a-l face cît mai apt în vederea îndeplinirii sarcinilor lichidării subdezvoltării, sarcini deosebit de dificile și de durată. Pentru a răspunde cît mai bine acestei cerințe, accentul va trebui să cadă nu pe dezvoltarea funcțiilor represive, ci, pe cele creatoare, pe sporirea rolului economic și social al statului. Un pas hotărîtor în această direcție îl reprezintă adoptarea unei Constituții democratice, care să pună pe prim plan interesele poporului, nu pe cele de grup ale unor „elite", să reglementeze organizarea și funcționarea întregii societăți. După cum spunea Aristotel, referindu-se la vremea sa, „O Constituție este organizarea puterilor într-o cetate, fixînd modul lor de repartiție și natura puterii suverane în stat și a scopului propriu al fiecărei comunități" [16].

Sporirea capacității statale nu înseamnă umflarea aparatului de stat, birocratizarea sa, ci, în primul rînd, creșterea eficienței activității sale. Acest lucru va depinde, în mod decisiv, *de extinderea proprietății statului* care va deveni o sursă sigură de venituri financiare necesare acțiunii. Un sector de stat eficient înseamnă, totodată, transformarea sa într-un factor de propagare a

[16] În momentul în care scriem aceste rînduri aflăm că un stat african a chemat poporul ca prin referendum să aprobe o nouă Constituție. Este vorba despre Etiopia care se proclamă „republică populară democratică", un stat al oamenilor muncii, în care toate naționalitățile se vor bucura de egalitate în drepturi. Tot în prima parte a anului 1987.

noului, a progresului tehnico-științific, într-un factor de antrenare a dezvoltării.

Dezvoltarea sectorului de stat nu reprezintă un proces lipsit de contradicții, ci este adesea rezultatul luptei împotriva unor forțe ostile. Din motive binecunoscute, o vie rezistență opun societățile transnaționale. În această luptă, un adversar important îl reprezintă și forțele interne conservatoare ale căror interese sînt strîns legate de acelea ale capitalului din fosta metropolă. Cu toate acestea, se poate spune că, încă de pe acum, statul a reușit să devină principala forță de mobilizare a resurselor interne în vederea înfăptuirii acumulării. Pentru constituirea fondului de acumulare centralizat, tinerele state au la dispoziție o serie de surse reale cum sînt: veniturile întreprinderilor proprietate de stat, cota-parte din profiturile întreprinderilor străine care acționează pe teritoriul național, veniturile în devize din exporturile întreprinderilor de stat, veniturile din impozite etc. Statul poate contribui la mărirea volumului acumulării printr-o politică mai fermă în relațiile sale cu societățile transnaționale: limitarea posibilităților de transfer în exterior a profiturilor obținute de către acestea și reinvestirea lor în ramurile care prezintă interes pentru economia proprie, mărirea cotei de participare la capitalul pe acțiuni al acestor societăți, sînt cîteva din laturile importante ale acestei politici.

În condițiile subdezvoltării, una din sarcinile cele mai importante care stau în fața statului este lupta împotriva consumului parazitar, a risipei păturilor avute, care ating dimensiuni considerabile. Nu mai puțin importantă este eradicarea corupției, care nu o dată se infiltrează chiar în interiorul aparatului de stat [17]. Toate acestea diminuează considerabil capacitatea sa de acțiune afectînd sub o formă sau alta însești proporțiile fondului de acumulare.

[17] În Indonezia, statul a inițiat o campanie specială de denunțare a corupției care a devenit un adevărat flagel. La începutul anului 1983, se înregistraseră peste 7 800 de cazuri de corupție care implicau peste 11 300 funcționari de stat. După cum declara generalul Sugamo, directorul serviciului de informații al statului „Lupta pentru lichidarea corupției în țară este imposibilă. Dacă o desfășurăm, nu mai rămîne nimeni". Este și aceasta o față a subdezvoltării.

Statul — mijloc de a înfăptui națiunea

Una dintre problemele centrale care își așteaptă rezolvarea în tinerele state independente este formarea și consolidarea națiunii. Problema națională nu se pune însă, în același termeni, peste tot în „lumea a treia".

În numeroase țări în dezvoltare, națiunea a fost deja constituită, statul fiind preocupat, în prezent, de consolidarea ei. Este cazul țărilor Americii Latine, a celor arabe, precum și a cîtorva țări asiatice.

O caracteristică a procesului de constituire a națiunii în astfel de țări este tendința de asimilare a unor grupuri etnice mici [18], dar, mai ales, de fuziune inter-etnii. Ca urmare, în America Latină au apărut comunități etnice noi (metiși, creoli) care au devenit majoritare în multe state de pe continent [19].

Acestor țări le este comună o economie relativ dezvoltată, o industrie în plin avînt, un ridicat procent de urbanizare și o rapidă extindere a mijloacelor de comunicare și de informare în masă. Toate acestea au dat impuls procesului de închegare a națiunilor. Comunitatea vieții economice, de limbă, de factură psihică, de cultură și de teritoriu, a determinat afirmarea tot mai puternică a unei conștiințe naționale. De regulă, nu se manifestă forțe centrifuge care să se opună acțiunii integratoare a statului pe plan național.

Împrejurările istorice specifice au făcut ca în America Latină și în țările arabe, trăsăturile comune să nu se limiteze la granițele naționale, ci să devină valabile pentru întregi regiuni sau subregiuni. În consecință, sentimentul de solidaritate internațională al popoarelor respective este tot mai manifest. Aceasta nu exclude apariția, pe parcurs, a unor contradicții între o țară sau alta; ele au însă un caracter temporar.

În ceea ce privește țările în care nu există o națiune propriu-zisă, dat fiind marea diversitate de situații, vom încerca să introducem un element de sistematizare, fără a avea intenția de a da valoare de dogmă unei anumite tipologii. Ne propunem să urmărim două axe principale:

[18] Arabizarea berberilor, de pildă.

[19] În procente, față de totalul populației: El Salvador — 84, Honduras — 80, Nicaragua — 70, Chile și Venezuela — 66, Mexic — 55, Columbia — 48 etc.

una este cea a țărilor cu o etnie majoritară și mai multe minoritare, cealaltă privește țările în care coexistă cîteva etnii asemănătoare ca importanță.

În primul caz, pot fi distinse două variante: aceea a unei etnii net majoritare * (Bangladesh — 99% din populație — bengalezi, Birmania — 75% birmanezi, Mauritania — 81% arabi, Somalia — 98% somalezi etc.) și aceea specifică unei etnii relativ numeroase, a cărei pondere în totalul populației nu este semnificativă, ansamblul etniilor minoritare însumînd o populație mai mare. S-ar părea că prima variantă ar fi cea mai favorabilă constituirii unei națiuni. În realitate, etniile respective, deși net majoritare, nu sînt bine consolidate datorită condițiilor economice precare. În ceea ce privește cea de-a doua variantă, ea se dovedește a fi una dintre cele mai complicate, statul trebuind adesea să joace rolul de arbitru pentru a stinge diferendele dintre grupuri etnice rivale. Un exemplu tipic îl constituie India, unde hindușii alcătuiesc circa 30% din populație, restul reprezentînd alte grupuri etnice cum sînt bengalezii, tamilii, gujarații, sikhșii, assamezii etc. Problemele sociale care își așteaptă rezolvarea sînt atît de grave, încît mulți consideră India „o țară de neguvernat" [20]. Cazul indian nu este izolat. Și în alte țări ca Zair, Kenya, Uganda, etnia cea mai importantă nu depășește 15—25% din populație.

Nu departe de această stare de lucruri se află și cea de-a doua mare categorie de state, acelea în care coexistă mai multe etnii între care se menține un echilibru de forțe. În Nigeria, de exemplu, cele trei grupuri etnice majoritare — hausa, yorumba și ibo [21] își dispută puterea revendicînd o reprezentare preferențială în guvernul central. În 1967, regiunea de Est, unde predominante sînt triburile ibo, s-a separat, formînd un stat aparte sub numele de Biafra. Au urmat lupte interne care au refăcut, după cîțiva ani, unitatea țării.

* Omogene din punct de vedere etnic sînt și micile state insulare (populație creolă). Seychelles, Capul Verde, São Tomé și Príncipe.

[20] Indira Gandhi a condamnat extremismul etnic și religios care „amenință unitatea țării". Ea însăși cade victimă unui atentat comis de extremiști sikhs.

[21] Ponderile respective în totalul populației fiind (în ordine, în procente): 21, 20 și 17.

În cazurile de acest gen, soluția problemei naționale pare să fie federalizarea însoțită de renunțarea la politica de asimilare forțată a unui grup etnic de către altul, de stabilirea unui „modus vivendi" între statele federale. Experiența unor țări, cum sînt U.R.S.S., Elveția sau R.S.F. Iugoslavia, demonstrează că astfel de state sînt nu numai viabile, dar și prospere, cu condiția să existe o motivație valabilă, un interes comun, întreținute prin acordarea unor drepturi reale guvernelor federale și prin instaurarea unor relații de colaborare între acestea și guvernul central [22].

Procesul de formare a națiunii în „lumea a treia" are drept specific faptul că se desfășoară într-un mediu social-economic subdezvoltat. În consecință, el se abate destul de mult de la modelul clasic european.

După cum este bine cunoscut, apariția națiunilor în Europa a avut loc în perioada descompunerii feudalismului și a trecerii la capitalism, adică *în condiții de dezvoltare,* de trecere a societății de la un mod de producție inferior la altul superior. A fost un proces bazat pe *lupta de clasă,* burghezia fiind port-stindardul ideii de națiune. Națiunea burgheză s-a format și s-a consolidat în pofida unui puternic *antagonism de clasă.*

În prezent, în țările subdezvoltate, unde se mențin importante rămășițe precapitaliste, procesul definirii claselor sociale este în curs de desfășurare, el purtînd amprenta căilor de dezvoltare (capitalistă sau socialistă) preconizate. Din acest motiv, relațiile de clasă joacă un rol mai puțin important în viața socială, decît cele intra și inter-etnice. Este vorba despre o trăsătură care deosebește această categorie de țări de cele aflate în faza consolidării națiunilor și unde relațiile de clasă trec, de regulă, înaintea celor etnice.

[22] Raporturile dintre federație și statele componente se stabilesc prin constituție. Statele care compun federația dispun de o autonomie, în special administrativă. Constituțiile unor federații acordă statelor componente, în anumite limite, chiar dreptul de a se manifesta direct în relațiile internaționale.

Așa stînd lucrurile, se ridică, în mod logic, următoarea întrebare : în lipsa unei clase ale cărei interese să coincidă cu cele generale ale dezvoltării societății, procesul de constituire a națiunii mai poate fi oare declanșat ?

Așa cum spunea Léopold Sédar Senghor, în țările subdezvoltate, statul „este, în primul rînd, un mijloc de a înfăptui națiunea". Într-adevăr, el are menirea să suplinească lipsa acelei clase sociale progresiste capabile să promoveze procesul de formare a unei națiuni.

Succesul acțiunii integratoare a statului pe plan social va depinde, înainte de toate, de strategia sa economică, de rezultatele aplicării acestei strategii. Un rol important, în această privință, revine politicii de recuperare a bogățiilor naționale de la capitalul străin. Este binecunoscut entuziasmul popular declanșat în diverse țări în dezvoltare de măsurile de naționalizare a unor obiective de importanță majoră pentru economia lor națională. Naționalizarea canalului de Suez este numai un exemplu în acest sens. Fiecare acțiune întreprinsă de stat pentru a-și afirma suveranitatea națională în raporturile cu societățile transnaționale a contribuit la conturarea ideii interesului comun al maselor populare.

La începuturile capitalismului în Europa, dezvoltarea economică a generat efecte centripete pe plan social. „Odată cu dezvoltarea comerțului. a agriculturii, a industriei, subliniau Marx și Engels, ...s-a întărit pretutindeni sentimentul național, iar națiunile fărîmițate și oprimate au început să ceară unificarea lor" [23]. Tendințe integratoare sociale se fac simțite și astăzi, în condițiile inițierii unor programe de dezvoltare într-o serie de tinere state.

În Indonezia, țară multinațională cu o populație de peste 150 de milioane de locuitori, răspîndiți în 13 000 de insule, economia se dezvoltă în baza prevederilor unor planuri cincinale (Repelita). Statul și-a propus valorificarea importantelor bogății ale subsolului și solului, prin dezvoltarea atît a industriei cît și a agriculturii. Au fost construite mari combinate industriale, paralel cu încurajarea micilor întreprinderi răspîndite pe întreg teritoriul. Promovarea „revoluției verzi" a însemnat creșterea sub-

[23] K. Marx, F. Engels, *Opere,* vol 21, Editura Politică, București, 1965, p. 405—406.

stanțială a producției agricole, ceea ce va permite ca, în scurt timp, întreaga cerere internă de orez să fie satisfăcută din producția națională. În intervalul 1973—1982, P.N.B. a sporit cu un ritm mediu anual de 7%, unul dintre cele mai ridicate din lume. Planul de transmigrație, inițiat de stat, care urmărește popularea unor zone cu o densitate scăzută, va avea ca efect și un contact sporit între etnii.

Un stat cu posibilități mult mai mici cum este Senegalul, grație unui program economic rațional, în care accentul cade pe politica de „senegalizare", de promovare a elementului autohton, original, a obținut, de asemenea, succese notabile pe linia integrării sociale. Mai mult încă, această politică a avut o influență pozitivă și asupra relațiilor Senegalului cu statele vecine, unul dintre ele — Gambia —, un stat mic, manifestînd o vizibilă tendință de apropiere concretizată, la ora actuală, printr-o confederație între cele două state.

Alegerea alternativei socialiste de către unele state în dezvoltare creează posibilități noi, superioare, de înfăptuire și consolidare a națiunii. Spre deosebire de proprietatea privată, cea socialistă, prin natura ei, îi apropie și îi unește pe producătorii direcți, generează puternice efecte centripete.

Exploatarea seculară a maselor de țărani, de mici producători, de către „elitele" bogate, vechile relații antagonice, suspiciunea între comunitățile etnice, cedează locul, pe măsura dezvoltării proprietății socialiste, unor relații noi, de colaborare și ajutor reciproc, relații care cimentează legăturile umane, făcînd ca, treptat, interesele personale și cele generale să nu mai fie în contradicție. Conștiința interesului comun devine, astfel, tot mai puternică, acționînd ca o forță mobilizatoare reală a tuturor comunităților.

În acțiunea sa de integrare națională, în condițiile specifice ale „lumii a treia", statul are la dispoziție și concursul unui factor extraeconomic — cel al forțelor sale armate. Desigur, nu este și nu poate fi vorba de a folosi armata pentru a impune maselor voința statului. Formarea unei națiuni, în adevăratul sens al cuvîntului, presupune asigurarea, înainte de toate, a unor premise, obiective și subiective, care să conducă la o nouă mentalitate, la o nouă stare de spirit a maselor. Unirea „în cuget și simțiri" a unui neam nu se poate înfăptui cu forța.

Amintind despre armată, avem în vedere folosirea prestigiului ei cucerit în focul luptei de eliberare națională și apoi de apărare a independenței și suveranității tinerelor state. Armata poate juca și un important rol educativ. Constituite din recruți care provin din diferite etnii, forțele armate pot îndeplini un rol de prim ordin în culturalizarea și în educarea tinerei generații în spiritul atașamentului pentru cauza unității naționale.

În fine, am dori să ne oprim și asupra rolului ce revine liderilor politici. În țările subdezvoltate nu este întotdeauna ușor de precizat cine anume deține puterea politică. De regulă, este vorba despre o *coaliție de forțe* [24] care nu reprezintă clase sociale net delimitate și cu interese bine determinate. În aceste condiții rolul conducătorilor de state devine capital. Se poate spune că „lumea a treia" a avut și are un număr impresionant de personalități politice : Jawaharlal Nehru, Gamal Abdel Nasser, Agostinho Neto, Julius Nyerere, Kenneth Kaunda, Sékou-Touré, Kwame Nkrumah, Leopold Sédar Senghor, și încă mulți alții. Indiferent de originea lor socială, foarte diferită, de altfel, în marea lor majoritate, acești oameni politici au comun faptul că, înainte de a deveni șefi de state, s-au aflat în fruntea luptei de eliberare națională, antiimperialistă și anticolonialistă. Or, această caracteristică le conferă în ochii maselor populare o înaltă autoritate morală. Dar nu numai atît. Numeroși conducători de state din „lumea a treia" au îmbrățișat ideile socialismului, atrași fiind de principiile nobile ce caracterizează această orînduire, de realizările deosebite pe tărîm economic și social ale țărilor socialiste. Asemenea oameni politici devin, astfel, promotorii ideilor noi, de progres și emancipare și exercită o mare influență asupra conștiinței popoarelor respective.

Toate cele menționate pînă la acest punct, privesc o serie de factori interni care facilitează sarcina tinerelor state independente de a promova formarea unei națiuni. Există însă și factori externi care pot potența forța de

[24] În Angola, de exemplu, coaliția de forțe progresiste care a luptat pentru independență, a creat, ulterior, „Mișcarea populară pentru eliberarea Angolei — Partidul Muncii", — partid unic de guvernămînt. La începutul anului 1983, cei 31 000 de membri și stagiari cuprindeau : țărani (2%), intelectuali (8%), funcționari (40%), muncitori (50%), aparținînd unor etnii diferite.

acțiune a statului în această direcție. Avem în vedere, înainte de toate, un element de care burghezia industrială din Europa n-a beneficiat la vremea respectivă, atunci cînd lupta pentru înfăptuirea națiunii : este vorba despre forța solidarității internaționale care capătă dimensiuni tot mai mari pe măsura dezvoltării economice și politice a țărilor în dezvoltare și a țărilor socialiste. Exercitîndu-și funcțiile, tînărul stat nu este izolat.

Desigur că procesul de formare și consolidare a națiunii în „lumea a treia" nu se desfășoară fără contradicții. Există destule forțe interne și externe care nu văd cu ochi buni creșterea capacității statale a țărilor în dezvoltare. Apoi, procesul de etnogeneză nu este desăvîrșit. Între țările subdezvoltate sînt vizibile mari deosebiri în ce privește integrarea etnică. În unele țări (Mauritania, Ciad, Sudan, Somalia etc.) o parte a populației este încă nomadă. Cele mai multe grupări etnice sînt în faza de consolidare. În fine, altele se îndreaptă către momentul transformării lor în națiuni ; după opinia specialiștilor, o astfel de situație este caracteristică, de pildă, Nigeriei, unde, în Nord, etnia majoritară hausa atrage în jurul ei nu numai etniile înrudite, ci și un număr însemnat de alte etnii mici care adoptă limba și cultura sa. În acest fel, plecîndu-se de la compoziții etnice eterogene se vor creea premisele pentru formarea unei națiuni hausa. Într-o altă țară, Tanzania, 120 de grupuri etnice diferite, *vorbind însă aceeași limbă* (swahili) sînt pe cale să formeze un ansamblu relativ omogen ; statul a încurajat contactul inter-etnii, dezvoltînd forme originale de organizare a muncii în comun la sate („ujamaa"), adică acolo unde se concentrează majoritatea acestor populații.

Toate aceste procese, demonstrează că în „lumea a treia", în mod inexorabil, noi națiuni sînt pe cale să se formeze, în timp ce altele se afirmă tot mai puternic. „Națiunea, se arată în Programul Partidului Comunist Român, nu și-a încheiat rolul în istorie. Dimpotrivă, viața atestă cu putere că națiunea, statul național, sînt chemate să aibă și în continuare, pentru o lungă perioadă de timp, un rol de mare însemnătate în societate, în lupta împotriva politicii imperialiste, colonialiste și neocolonialiste, pentru lichidarea vechilor relații de inegalitate și așezarea raporturilor dintre state pe principii

noi, democratice, de demnitate, egalitate și dreptate națională și socială" [25].

„Modern" sau „tradițional" — dilema tinerelor state independente

Capitalismul a dezvoltat fenomenul alienării pînă la limitele sale extreme. Pe măsură ce acest mod de producție a devenit un sistem mondial, sentimentul de alienare nu s-a mai limitat la anumite pături sau clase sociale, ci a cuprins întregi popoare. Regimul colonial, instaurat de capitalism, este o expresie elocventă a acestui fapt.

Puterea politică, normele și instituțiile impuse de metropolă în coloniile sale s-au manifestat din plin ca forțe străine și ostile, ca o dominație absolută care a anulat, prin violență organizată, libertatea individuală, punînd în discuție însăși existența unor întregi mase de oameni. Ceea ce se petrece sub ochii noștri în Republica Sud Africană este o reproducere la cea mai redusă scară a fenomenului de alienare în masă cunoscut de fostele colonii.

Ideologii colonialismului și-au pus toată știința în joc pentru a demonstra așa-zisa inferioritate a rasei negroide sau a altor rase, în raport cu cea albă, „incapacitatea lor organică" de a asimila elementele științei și tehnicii moderne. Timp de secole, regimul colonial a ținut la distanță, cu forța, popoare întregi față de tot ceea ce însemna element de progres. În aceste condiții, popoarele asuprite au desfășurat o luptă continuă pentru păstrarea identității lor, care a început sub forma rezistenței pasive, continuînd cu acțiuni din ce în ce mai radicale și au atins apogeul în mișcarea de eliberare de sub jugul colonial. Iată de ce, pentru popoarele colonizate, eliberarea a reprezentat trecerea de la o politică de alienare la alta de dezalienare. Dorința redescoperirii propriilor rădăcini a devenit tot mai manifestă.

[25] *Programul Partidului Comunist Român de făurire a societății socialiste multilateral dezvoltate și înaintare a României spre comunism*, Editura Politică, București, 1975, p. 143.

Toate acestea explică, în bună parte, tendința de întoarcere spre trecut, de idealizare a perioadei precoloniale [26], de naționalism, de autoizolare a culturilor naționale, de separare artificială a specificului național de civilizația universală. Exacerbarea naționalismului, într-o țară sau alta a condus la xenofobie, la un nou rasism, la fanatism care, în fond, sînt tot atîtea piedici în calea lichidării subdezvoltării.

Dezvoltarea independentă, lupta pentru suveranitatea națională, pun la ordinea zilei probleme noi politice, economice, sociale și culturale, pur umane — în ultimă instanță. Ritmurile și profunzimea schimbărilor reclamă necesitatea de a reacționa rapid. Și atunci, pe drept cuvînt, se pune întrebarea : care trebuie să fie atitudinea față de binomul „tradițional"-„modern", atît de specific „lumii a treia" ?

Astăzi, tot mai numeroși sînt oamenii politici din tinerele state independente care spun un „NU !" categoric tradiționalismului cu orice preț, prejudecăților patriarhale, tribale, de clan. Într-un roman inspirat din viața lui Kwame Nkrumah, scriitorul negru Peter Abrahams [27], evocă această atitudine într-un autentic spirit african ; merită, de aceea, să citățm cîteva pasaje din cartea lui :

„Țara noastră are sau, mai de grabă, avea, trei dușmani, spune eroul său principal — conducător politic... Primul este omul alb. Apoi este mizeria și, în fine, trecutul. Aceștia sînt cei trei inamici ai noștri. Cînd am ajuns aici, credeam că o să am de-a face numai cu un singur inamic — omul alb. Dar, din momentul în care am scăpat de el, ceilalți inamici mi-au apărut mai mari, mai periculoși decît omul alb... Avem astăzi școli și spitale în țară. Tinerii ies din starea lor de toropeală. Pentru ce credeți că am cheltuit atîția bani ca să-i trimit în străinătate ? Pentru că am nevoie ca ei să mi se alăture în lupta împotriva celui de-al treilea dușman, cel mai rău pe care-l avem : trecutul... Am îndeplinit de

[26] Înainte de colonizare, majoritatea țărilor și comunităților Africii erau angajate într-un proces de producție care, deși tradițional, nu era static. Nivelul de trai era superior celui cu care cea mai mare parte a africanilor de azi sînt siliți să se mulțumească. Nordul Mozambicului, de exemplu, a fost în secolul al 18-lea o regiune prosperă, producătoare de grîu, în timp ce acum, datorită specializării în cultura bumbacului — impusă de colonialism — suferă de o foame endemică.

[27] născut la Johannesburg.

formă ritualul ju-ju, am participat la ceremoniile sîngelui și m-am prosternat în fața moaștelor strămoșilor noștri. Acum n-am să o mai fac ! Există, în prezent, suficient de mulți tineri care s-au eliberat de superstiții pentru ca eu să pot să mă ridic împotriva a tot ce este urît în trecutul nostru" [28].

Odată cu scurgerea timpului a apărut tot mai clar că din „tradițional" trebuie eliminate excesele, tot ceea ce este retrograd [29] și reținute elementele socialmente utile. Iată, de pildă, atitudinea față de familie. În Africa și în alte regiuni în dezvoltare, divorțurile sînt rare. Stabilitatea familiei are la bază respectul mutual al bărbatului și femeii, insuflat de la cea mai fragedă vîrstă, repartiția tradițională a rolurilor economico-sociale. S-ar putea ca o astfel de familie să nu știe cum să influențeze mediul ambiant sau cum să folosească un computer. Dar, cu toate acestea, membrii ei posedă, în felul lor, o subtilă filozofie de viață. Poate că ei au ajuns mai repede la o imagine rațională a existenței, decît un om „modern". Poate că în relațiile lor reciproce există mai multă bucurie și mai multă afecțiune [30]. Faptul că nu le înțelegem modul de gîndire, care, nu o dată, ne apare incompatibil cu al nostru, nu înseamnă că experiența lor de viață este mai prejos decît a noastră și trebuie negată.

Dar, fidelitatea față de tradiții nu înseamnă negarea „modernului", opunerea brutală a celor două universuri ; ceea ce trebuie urmărit este realizarea unei combinații suple între ele. Un raport optim între tradițional și modern nu presupune adoptarea unui anumit tipar valabil ori unde și oricînd. Este dreptul și, în același timp, datoria fiecărui stat să aleagă elementele pozitive de ordin tradițional pe care să le îmbine cu cele moderne care i se potrivesc cel mai bine.

[28] Citat după Yves Bénot, *Idéologies des indépendances africaines*, Maspero, Paris, 1969, p. 31—32. Titlul orginal al romanului — *Wreath for Udomo*.

[29] În India, de pildă, sistemul segregației de castă, conform căruia unele caste sînt tradițional superioare, iar altele inferioare, nu poate reprezenta un factor de progres.

[30] În nordul Indiei, în regiunea Ladah, casele nu sînt încuiate noaptea, oamenii își vorbesc cu respect, sînt cu zîmbetul pe buze și, deși munca lor este epuizantă, lucrează pămîntul și strîng recolta, cîntînd.

Îmbinarea „tradiționalului" cu „modernul" nu trebuie să fie formală, să reprezinte ceva de genul „magie neagră stropită cu Coca-Cola" ; pentru a sluji progresului, procesului de dezvoltare, ea trebuie să fie organică. Dar este posibil acest lucru, oare pot să fie făcute să concorde elemente atît de diferite ?

Inspirîndu-se direct de la sursă, scriitorul nigerian Gabriel Okara, într-un poem intitulat „Piano and Drums", reușește să înfățișeze foarte sugestiv conflictul trăit de lumea sa și care opune „tradiționalul" „modernului" : la sunetele tam-tam-ului care se aud constant în conștiința poetului, evocîndu-i întreaga sa viață, trezindu-i reminiscențele copilăriei, se adaugă melodia insolită a unui concert de pian, care întruchipează complexitatea și forța culturii moderne. Rămînînd fidel ritmurilor tam-tam-ului, poetul nu se poate însă sustrage farmecului acordurilor de pian ; treptat, conflictul dintre cele două motive muzicale disonante cedează locul polifoniei a două melodii de forțe și valori egale. Apare, astfel, o nouă sonoritate, mai amplă și mai profundă. Arta „contrapunctului", demonstrează posibilitatea rezolvării unor „disonanțe" într-un domeniu concret ; chiar dacă viața socială este cu mult mai complexă, dacă oamenii politici și-ar însuși spiritul ce se degajă din această artă, atunci știința lor de acțiune ar fi îmbogățită [31].

Asupra relației „tradițional-modern" vom mai reveni pe parcurs. Ceea ce dorim să subliniem acum este rolul decisiv pe care îl are justa înțelegere a acestei relații pentru elaborarea unei strategii eficiente de eradicare a subdezvoltării.

Potențialul demografic

Printr-un aforism devenit celebru, Protagoras definea omul drept „măsura tuturor lucrurilor" ; Leonardo da Vinci vedea în om „modelul lumii", iar Pascal îl asemăna

[31] Premiul Nobel pentru literatură pe anul 1986, a fost acordat scriitorului nigerian Wole Soyinka pentru întreaga sa operă care îmbină tonurile moderne cu cele tradiționale ale literaturii negre.

cu „o trestie fragilă, dar... gînditoare". Desigur că dintre toate însușirile omenești, gîndirea este cea mai definitorie, cea mai de preț. În fond, întreaga noastră civilizație are la bază această trăsătură fundamentală a ființei umane. Gîndind și acționînd omul a putut face atîtea invenții epocale ; a descoperit, de pildă, focul și, grație lui, s-a putut desprinde, total și definitiv, de regnul animal. Folosirea focului a însemnat și începutul expansiunii sale pe întreg globul terestru.

Foarte mult timp, specia umană n-a fost numeroasă. Primul miliard de locuitori pe Terra a fost înregistrat de abia în anul 1830 ; apoi ritmul creșterii populației s-a accelerat continuu : pentru cel de-al doilea miliard au fost necesari 100 de ani (1930), pentru cel de-al treilea 30 de ani (1960), pentru cel de-al patrulea, 15 ani (1975), iar pentru cel de-al cincilea 12 ani (1987). Se estimează că înainte de anul 2000, în circa 9 ani, se va mai adăuga încă un miliard. Șase miliarde de minți omenești — un formidabil potențial de inteligență al planetei noastre.

Acum zece mii de ani, omenirea începea seria de progrese cruciale : descoperirea agriculturii, a olăritului, a topirii metalului. Scrisul a fost inventat cu 5000 de ani în urmă. Ultima serie de schimbări revoluționare s-a declanșat după încheierea celui de-al doilea război mondial : trecerea de la avionul cu elice la rachetele cosmice și la sateliții spațiali, de la mașinile mecanice de calcul la superordinatoare capabile să trateze informația de o mie de ori mai repede, de la linia de asamblare tradițională — considerată „nec plus ultra" eficacității, la roboții industriali, automatizați și telecomandați. Și totul în numai 40 de ani. Să fie oare o simplă coincidență că progresul tehnic este mai accelerat în țările cu populație mai numeroasă sau mai densă ? Fapt este că primele mari descoperiri din istorie au avut loc tocmai în regiunile cele mai populate de pe glob. Pe drept cuvînt, spunea Marx, numărul populației și densitatea ei constituie „premisa materială pentru diviziunea muncii în cadrul societății", diviziune care, la rîndul ei, reprezintă un factor important al progresului tehnic.

Astăzi, cea mai mare parte a populației globului (75%) aparține „lumii a treia" [32]. Ea este însă, extrem de

[32] În 1985, aproximativ 3,6 miliarde de oameni trăiau în țările în dezvoltare (O.P.E.C., *Facts and Figures*, Vienna, 1986).

inegal repartizată pe țări. Două state asiatice, R. P. Chineză și India, dețin, ele singure, circa 70% din numărul total de locuitori ai țărilor în dezvoltare.

Ultimul deceniu a cunoscut o intensificare a creșterii demografice și în Africa. Într-o țară cum este Kenya, unde femeile au în medie cîte 8 copii, populația se dublează la fiecare 17 ani. Dacă se va continua în acest ritm, Kenya, care are acum 20 de milioane de locuitori, peste o sută de ani va fi la fel de populată ca R. P. Chineză. *Într-un studiu al Băncii Mondiale* se arată că dacă actualul ritm de creștere demografică de 3% — fără precedent în istorie — se va menține, numărul africanilor subsaharieni va trece de la 470 de milioane, în prezent, la 700 de milioane, în anul 2000. Este de reținut că între anii 1650—1900, populația Africii aproape că n-a crescut deloc, în timp ce în Europa se cvadrupla. În prezent, tendința s-a inversat. Dar, de ce „explozia demografică" a avut loc tocmai în regiunile cele mai sărace de pe glob ?

În primul rînd, datorită spectaculoasei reduceri a ratei mortalității, obținută prin generalizarea unor măsuri profilactice eficiente în zonele puternic afectate de epidemii. În India, de exemplu, această rată coborîse, în 1982, la nivelul celei corespunzătoare unei țări ca Suedia.

În al doilea rînd, fenomenul trebuie pus pe seama ratei natalității, vizibil mai ridicată în țările sărace, decît în cele bogate. Iată cîteva exemple edificatoare pentru anul 1982 (‰) : India — circa 31, Mali, Ruanda și Etiopia — peste 49, Botswana — 50,2, Niger — 51,7, Kenya — 52,8 față de Suedia — 10,4, Elveția — 10,9, Marea Britanie — 12,2, S.U.A. — 17,1 [33], U.R.S.S. — 18,5 [34]. *Cum se explică această stare de lucruri ? De ce* se nasc mai mulți copii acolo unde oamenii îndură cele mai mari lipsuri ?

Pentru unele țări, printre care și India, tradițiile puternice ne pot oferi un răspuns valabil. În cele mai multe cazuri însă, este vorba despre o reacție instinctivă a oamenilor față de precaritatea condițiilor de viață. În lupta pentru existență, a avea mulți copii reprezintă pentru

[33] Rata de natalitate cea mai ridicată în țările capitaliste dezvoltate.

[34] Vezi *Handbook of International Trade and Development Statistics*, 1984, supplement,, New York, 1984, p. 466—469.

oamenii săraci singura alternativă pe care viața le-o oferă ; cu mai multe brațe de muncă se speră să se smulgă unui pămînt ingrat mai multă hrană și să se asigure celor bătrîni un anumit sprijin.

Pentru sfîrșitul secolului nostru se prevede că sporul demografic mondial va fi datorat țărilor în dezvoltare în proporție de 100%, în mediul rural și de 84% în cel urban. În consecință, 9 agricultori din 10 și 2 orășeni din 3 vor locui în aceste țări.

Iată că, prin modul de repartiție a populației la scară planetară, s-a conturat un imens decalaj „Nord-Sud" ; de astă dată, însă, rămînerea în urmă este imputabilă țărilor dezvoltate. Dar, tinerele state independente transformă doar într-o mică măsură acest uriaș potențial demografic de care dispun, într-un avantaj real. Este, desigur, cea mai tragică urmare a subdezvoltării lor economice.

Forța de muncă

În general, resursele de muncă ale unei țări sînt determinate de populația aptă de a munci. Din acest punct de vedere se constată o deosebire destul de evidentă *între țările Nordului și cele ale Sudului. În timp ce* ponderea populației în vîrstă de muncă în totalul populației depășește, în primele, de regulă 65%, în țările „lumii a treia", ea este inferioară, oscilînd între 52—59%, în cele mai multe cazuri [35]. Explicația rezidă în creșterea demografică accelerată din țările în dezvoltare, care a făcut ca populația lor să fie mai tînără, grupa de vîrstă de la 0 la 14 ani reprezentînd, în 1982, aproape 40%, față de numai 20% în țările dezvoltate [36].

În ceea ce privește situația populației ocupate, se constată că în țările cel mai puțin avansate, cu un număr redus de locuitori, ponderea ei în totalul populației oscila, în 1982, între 40% în Senegal și 52% în Mali, fiind superioară celei caracteristice țărilor în dezvoltare cu potențial demografic ridicat : India — 38%, Nigeria — 34%, Mexic — 29%, Pakistan — 25% etc. În același an, indicele de activitate era de 42% în Franța, 45% în S.U.A., 48% în Elveția, 57% în Japonia. Datele

[35] *Idem.*

[36] *Idem.*

menționate pun în lumină o stare de lucruri total defavorabilă pentru țările din cea de-a doua categorie menționată mai sus, unde adaptarea cererii la oferta considerabilă de brațe de muncă este o problemă de maximă dificultate. Cert este că în condițiile „exploziei demografice" și ale subdezvoltării, utilizarea forței de muncă excedentare devine cheia de boltă a eficacității politicii economice și sociale a oricărui guvern.

În măsura în care modul de producție capitalist a cuprins anumite sectoare de activitate economică, deci, acolo unde forța de muncă este exploatată pe baze salariale, fenomenul șomajului poate fi întîlnit și în țările în dezvoltare. Studiile efectuate într-o serie de țări permit să se tragă concluzia că șomajul propriu-zis tinde să se concentreze la orașe, cunoscînd fluxuri și refluxuri în raport cu evoluția activității economice. Proporția lui este mai mare în rîndurile tineretului și, îndeosebi, printre cei cu studii primare și secundare. În schimb, el este mai redus în cazul analfabeților. Acest șomaj coexistă cu o penurie de tehnicieni și de cadre administrative [37].

Pentru economia subdezvoltată, mult mai caracteristică este însă *utilizarea incompletă cronică de masă* a forței de muncă. Rezultatul acestui fenomen este o suprapopulație relativă de dimensiuni îngrijorătoare.

Principalul ei izvor îl constituie mediul rural. Ea mai este alimentată și de micile orașe sau chiar de orașul metropolă. Deci nu există un flux unic — sat-oraș. Alcătuite mai ales din bărbați, aceste mari mase de oameni, slab calificate, cvasi-analfabete, se concentrează în marile orașe, în căutarea unor mijloace de subzistență. Adeseori se revine la punctul de plecare.

Cea mai mare parte a celor sosiți la oraș se îndreaptă către sectorul terțiar, desfășurînd activități instabile, cum ar fi micul comerț ambulant, servicii domestice sau personale etc. Unii își mai găsesc de lucru, temporar, în construcții sau în mici întreprinderi de tip vechi, slab dotate tehnic. Foarte numeroși sînt cei care se resemnează cu o viață parazitară.

Caracteristice pentru această populație sînt muncile multiple și cvasi-simultane sau derulate într-o succesiune rapidă ; în mod paradoxal, ele sînt legate de sub-

[37] În 1984, șomajul vizibil în orașele latino-americane reprezenta 8,1% din forța de muncă.

utilizarea frecventă și în proporții ridicate a forței de muncă.

Toți acești oameni ocupă în societate o poziție marginală. Ei sînt ultimii angajați și primii concediați, salariile primite fiind dintre cele mai scăzute.

Suprapopulația relativă care se formează în țările subdezvoltate este „flotantă", dar, într-o altă accepțiune decît cea din capitalism. Flotarea ei, aproape permanentă, are loc între numeroase ocupații instabile, precum și între cele două medii : rural și urban.

Dacă așa stau lucrurile cu cei care nu găsesc de lucru, să ne oprim puțin și asupra celor care desfășoară activități stabile, asupra forței de muncă ocupate efectiv. În ce măsură este ea valorificată în țările sărace ?

Și această parte a populației provine în cea mai mare parte de la sate. Fostului țăran, în locul unui dezvoltat simț intuitiv al ploii, al comportamentului animalelor domestice și al plantelor, i se cere să aibă un instinct al mecanicii care să-l avertizeze asupra eventualelor erori de reglaj sau să-i stimuleze înclinația către inovație tehnică. Acest instinct lipsind noilor veniți, instructorii se văd obligați să-i învețe doar o singură operațiune și să le reducă la maximum inițiativa. Cu cît mai puțin calificată este forța de muncă, cu atît mai pronunțată trebuie să fie diviziunea muncii.

Ceea ce lucrătorii agricoli sînt tentați să facă în mod natural, de cele mai multe ori, este incompatibil cu o ridicată productivitate industrială. A transforma tendințele lor naturale nu este însă o sarcină facilă, mai ales atunci cînd cei chemați să o facă, nu înțeleg nici problemele, nici indivizii pe care trebuie să-i remodeleze în spiritul noii discipline a muncii.

În spatele celor mai multe probleme de adaptare la viața industrială se află problema mai largă a ajustării codurilor etice. Noii veniți din diverse comunități tribale, aduc cu ei reguli de comportament extrem de complexe, care le definesc obligațiile față de diferite persoane în funcție de legăturile de rudenie, de vîrstă, de preceptele religioase etc. Aceste coduri nu cuprind însă nici o normă referitoare la raporturile dintre muncitori și patroni sau între muncitorii înșiși, la un regim de muncă sub o strictă supraveghere. Conflictul între codurile morale este dureros. Iată de ce este necesar să existe preocupare pentru instaurarea în zonele antrenate pe calea industriali-

zării, a unui climat adecvat de viață colectivă. Altfel, ceea ce ar trebui să devină o colectivitate disciplinată, nu va fi decît o plagă socială.

Printre factorii restrictivi ai randamentului noilor recruți ai industriei în țările în dezvoltare : condițiile de locuit și regimul alimentar atrag în mod special atenția.

Urbanizarea subdezvoltării

Țările în dezvoltare sînt confruntate cu o explozie urbană fără egal.

Această explozie urbană este manifestă în marile localități. În 1950, nu existau pe glob decît 76 de orașe, cu peste 1 milion de locuitori și mai mult de jumătate din ele se găseau în Europa, în America de Nord și în Japonia. În anul 2000, vor exista circa 440 de orașe de o asemenea importanță, din care 284 în țările în dezvoltare.

În anul 1980, cele mai mari așezări urbane ale lumii erau New York-ul și Tokyo-Yokohama, cu cîte circa 20 de milioane de locuitori fiecare. În același an, din primele zece orașe de pe glob, șase aparțineau țărilor în dezvoltare. Anul 2000 va însemna prezența a 8 megalopolisuri din „lumea a treia" în primele 10 pe plan mondial ; cel mai mare oraș al lumii va fi Ciudad de Mexico cu aproximativ 31 de milioane de locuitori [38]. La sfîrșitul secolului, conform celor mai prudente estimații, populația urbană a țărilor în dezvoltare va fi de 1,6 miliarde de oameni [39].

Două sînt particularitățile mai importante ale urbanizării tinerelor state independente.

În primul rînd, ea are loc în contextul „exploziei demografice". În țările industriale, urbanizarea rapidă s-a desfășurat, în secolul al XIX-lea și începutul secolului XX în condițiile unei creșteri lente a populației. De aceea, ea a avut ca efect transferul unor populații din zonele rurale

[38] O.N.U., Document A/37/211, 26 mai 1982, Annexe, p. 82, 84.

[39] Nations Unies, *Forum du développement* no. 124/1987, p. 8.

spre cele urbane, unde industria se afla în plin avînt. Dat fiind că acest transfer nu putea să continuie la infinit, creșterea accelerată a orașelor a fost limitată. Ca urmare, cu toate că anumite orașe mari au cunoscut o creștere demografică rapidă, mergînd pînă la 4% pe an, fenomenul nu a durat decît o perioadă relativ scurtă și a avut loc într-o etapă a dezvoltării cu mult mai avansată. Printr-un contrast izbitor, urbanizarea țărilor în dezvoltare se desfășoară în contextul „exploziei demografice". În consecință, cu toate că exodul rural alimentează în proporție de cel puțin 50% dezvoltarea orașelor, populația rurală continuă și ea să sporească. Nimic nu permite să se tragă concluzia că urbanizarea, în aceste țări, va sfîrși prin a goli satele.

Dar, marea diferență, dintre urbanizarea țărilor în dezvoltare și aceea a țărilor industriale este determinată de momentul în care se produce fenomenul. În primele țări, el se desfășoară într-o perioadă cînd principalul obiectiv este eradicarea subdezvoltării, cînd decalajul dintre nevoile de acumulare și posibilitățile autohtone atinge proporții deosebit de mari. În aceste condiții, contradicțiile interne ale procesului sînt, nu numai mai numeroase, ci și mai profunde, transformîndu-se, nu odată, în antagonisme.

Asigură oare orașele „lumii a treia" un trai decent populației muncitoare, condiții de locuit prielnice refacerii forței de muncă ?

Este de notorietate publică faptul că un mare număr de muncitori industriali locuiește în „bidonviluri". În anul 1981, două persoane din cinci în marile orașe din tinerele state, trăiau în astfel de „habitat"-uri. În anul 2000, probabil că 62% din acești locuitori, adică aproximativ 1 miliard de oameni, vor trăi în asemenea locuințe [40]. Dar cum arată ele, ce grad de confort oferă ?

Înainte de toate se cuvine precizat că este vorba despre „structuri auto-construite", cum sînt denumite în documentele O.N.U. Realizate din deșeuri, din materiale de proastă calitate, aceste „structuri" scapă de obicei,

[40] În America Latină ele poartă denumiri diferite de la o țară la alta : „favelas" în Brazilia, „callampas" în Chile, „barriadas" în Peru.

oricărei planificări. De aceea, ele nu beneficiază de serviciile urbane clasice. De obicei lipsește apa potabilă curentă, care trebuie adusă, uneori, chiar de la mari distanțe. În asemenea cartiere, apa mai este furnizată și în cisterne, dar prețul ei este oneros pentru bugetul extrem de redus al locuitorilor. Electricitatea este inexistentă sau captată clandestin. Instalațiile sanitare sînt necunoscute. Strîngerea resturilor menajere nu are loc aproape niciodată. Mai mult însă, însăși bidonvilul este construit pe mari depozite de gunoaie. Spitalele și școlile — suprapopulate, se află la mari distanțe. Mijloacele de transport în comun sînt total necorespunzătoare solicitărilor.

Locuitorii acestor cartiere nu beneficiază de nici un fel de securitate, ei pot fi oricînd alungați, iar locuințele lor distruse din ordinul primăriei. Astfel de măsuri reprezintă o risipă și sînt, în același timp, inumane. Demolările distrug o investiție importantă pe care cei săraci au făcut-o și le diminuează capacitatea de a construi ulterior. În fond, oamenii trăiesc așa, pentru că nu pot să-și ofere locuințe mai bune. După cum se menționa într-un document C.E.P.A.L. „este suficient să se ia în considerare venitul mediu al acestor persoane pentru a înțelege că marea lor majoritate este incapabilă să trăiască altfel sau să plătească o chirie cum se cere în zonele urbane".

Unul după altul, marile orașe au devenit centre ale crimei și violenței. Puterea publică a reacționat la această situație dînd poliției efective și puteri crescute. Această politică, în cele mai bune dintre cazuri, a remediat simptomele crizei, dar nu și cauzele ei. În consecință, pacea socială a devenit din ce în ce mai precară.

Experiența anilor '70 arată că un mare număr de țări în dezvoltare va avea mari dificultăți de a realiza un program de construcții de locuințe în raport cu cererea existentă, chiar dacă este vorba despre locuințe ieftine. Ca urmare, o parte importantă a populației excedentare va continua să se înghesuie, de cele mai multe ori, în bidonvilurile existente sau își va construi noi adăposturi „neconvenționale" de proastă calitate, în cea mai mare parte.

Pentru a se diminua tensiunea socială care crește din această cauză, se impune, înainte de toate, să se garanteze săracilor orașelor dreptul de folosință deplină a terenurilor disponibile, indiferent dacă sînt de stat sau particulare ; în al doilea rînd, ar trebui să fie lăsați să construiască orice tip de locuință în funcție de mijloacele de care dispun ; în al treilea rînd, statul este chemat să acorde mai multă importanță asistenței sanitare și modalităților de procurare a apei potabile în condiții cît mai avantajoase ; în fine, este necesară furnizarea unei asistențe financiare și tehnice pentru construcția de locuințe.

În ceea ce privește veșnica problemă a transportului în comun, ea și-ar putea găsi soluționarea odată cu descentralizarea dezvoltării urbane și crearea unor așezări „policentrice", fiecare centru urmînd să conțină atît zone de locuit și de recreere, cît și de activități economice, aducîndu-se, astfel „producția" acolo unde oamenii trăiesc, activitățile poluante fiind excluse, desigur.

Așa cum se arată în Declarația de la Vancouver [41] cu privire la așezămintele umane, locuințele trebuie considerate — „instrument al dezvoltării". În consecință, problema așezămintelor umane se cuvine concepută ca parte integrantă a oricărei strategii globale de dezvoltare, să fie armonizată cu politicile privind industrializarea, agricultura, protejarea mediului ambiant și cultura.

Subalimentația populației

Condițiilor de locuit necorespunzătoare, li se adaugă o alimentație necorespunzătoare unei reproducții normale a forței de muncă a muncitorilor. Nu ne propunem, în această parte, să facem o analiză a dezvoltării agriculturii țărilor din „lumea a treia". Dorim numai să arătăm că asistăm la un fenomen general de rămînere în urmă a ofertei față de cererea efectivă de produse agroalimentare, fenomen care într-un mare număr de țări subdezvoltate, prin dimensiunile sale, are consecințe de-a dreptul dramatice.

[41] Adoptată de Conferința Națiunilor Unite cu privire la așezămintele umane, 31 mai—7 iunie, 1976. V. textul în *Relații internaționale. Documente. Noua ordine internațională*, vol. 1, Editura Politică, București, 1983, p. 467—475.

Tabelul 1

Rata creşterii anuale a producţiei alimentare totale (A) şi pe locuitor (B) (1970—1980)

— în procente —

Ţara	A	B
Brazilia	4,8	1,9
Mexic	3,7	0,3
Algeria	1,0	—2,3
Egipt	1,6	—0,7
Nigeria	2,1	—1,1
Zair	1,6	—1,1
Etiopia	1,4	—1,1
Indonezia	3,6	1,2
Bangladesh	2,6	—0,2
India	2,7	0,3
Pakistan	3,3	0,1

Ţările mai sus menţionate, selecţionate din cele trei continente în dezvoltare şi fiind, totodată, printre cele mai populate din „lumea a treia", reprezintă un eşantion semnificativ care permite să se tragă concluzia că producţia alimentară rămîne în urma necesităţilor de consum ale populaţiei. În acelaşi interval, pe ansamblul ţărilor şi teritoriilor în dezvoltare, producţia alimentară totală a crescut cu 3,1%, în timp ce pe cap de locuitor cu numai 0,5% [42].

După estimaţii F.A.O., cei mai mulţi subnutriţi se află în India, Indonezia, Bangladesh, Nigeria, Brazilia, Etiopia şi Pakistan [43]. Cea de-a cincea anchetă mondială efectuată de această organizaţie în anul 1985, arată că numărul absolut al înfometaţilor a continuat să crească, — în anii 70, atingînd cifra de 335 de milioane de oameni, cu 10 milioane mai mult decît în deceniul precedent [44]. Cu toate acestea, după concluziile aceleiaşi anchete, proporţia subalimentaţilor din ţările în dezvoltare a scăzut de la 19 la 15 la sută din populaţia lor totală. Trebuie precizat că la aceste cifre ale F.A.O. s-a ajuns plecîndu-se de la premisa că o persoană subalimentată este aceea care consumă „mai puţin de 1,2 ori cantitatea de energie necesară pentru a menţine greutatea corporală constantă, adică metabolismul de bază (MB)". După noile date disponibile însă, se pare că această estimaţie este prea modestă şi că pragul critic ar trebui fixat la 1,4 MB. La acest nivel, numărul persoanelor subalimentate se ridică la 494 de milioane, adică la 23 la sută din populaţia totală a ţărilor în dezvoltare [45].

La scară regională, Africa deţine recordul absolut al numărului de ţări care nu pot asigura hrana zilnică pentru populaţie. În mod special, ridică probleme ţările din zona Sahelului, unde, datorită secetei care bîntuie de ani de zile, 35 de milioane de oameni suferă de foame. În cea mai afectată ţară din zonă — Etiopia, aproape 8 milioane de persoane au nevoie de ajutor urgent. În Ciad, o mie de persoane, în cea mai mare parte copii, mor lunar datorită gravei subnutriţii [46].

La polul opus se situează majoritatea ţărilor din America Latină, unde, de mulţi ani, creşterea producţiei agricole este superioară creşterii populaţiei. În ţări ca Argentina şi Mexic, numărul de kilocalorii pe locuitor variază între 2 700—3 000 zilnic, situîndu-se la nivelul ţărilor dezvoltate. Se poate vorbi chiar şi de o reducere a decalajului dintre Nord şi Sud pe planul disponibilităţilor energetice alimentare (DEA) pe locuitor, care, dacă în 1961 era de 36%, în 1980 reprezenta 30%, aproximativ [47]. Trecînd peste faptul că a fost nevoie de o perioadă de 20 de ani pentru realizarea acestei performanţe relativ modeste, esenţial rămîne faptul că proporţiile decalajului se menţin ridicate.

În ultimă analiză, situaţia alimentară deficitară a multora dintre tinerele state independente este o urmare directă a politicii fostelor regimuri coloniale. Punînd în

[42] *Handbook of International Trade and Development Statistics*, 1984, supplement, New York, 1984, p. 414—418.

[43] În milioane, 1980, în ordine : 201, 33, 27, 14 şi, respectiv, 12 pentru ultimele trei ţări menţionate. Sursa : F.A.O., *Dimensions of needs*, 1981.

[44] F.A.O., *Rapport sur l'alimentation mondiale, 1986*, Rome, 1986.

[45] Se caută adesea să se stabilească o distincţie între subalimentaţie, care corespunde unui aport caloric insuficient şi malnutriţie, care ar rezulta din absenţa unuia sau altuia dintre alimentele nutritive. În practică aceste două noţiuni sînt indisociabile.

[46] Vezi *Chronique des Nations Unies*, 2/1985, p. 44—49.

[47] F.A.O., *op. cit.*

evidență acest lucru, Adebayo Adedeji, secretar executiv al C.E.A. O.N.U., spunea : „Dacă africanii ar fi avut posibilitatea să dezvolte agricultura după voința lor, s-ar fi putut răspunde mai bine la situația provocată de secetă, deoarece, în decursul timpului, s-ar fi dezvoltat capacitățile necesare pentru a face față unor crize de acest gen". În perioada colonială s-a acordat prioritate agriculturii comerciale, pentru export, în detrimentul celei destinate consumului indigenilor. Ghana, de exemplu, atunci cînd se chema „Coasta de aur", a fost silită să se specializeze în producția de cacao, produs care nu avea nimic comun cu nevoile locuitorilor țării.

Indicele care exprimă cel mai elocvent situația precară a factorului demografic în „lumea a treia" este *speranța de viață*.

În țările Sahelului, ca și în Angola, Bangladesh sau Laos, media de viață este de cel mult 50 de ani. Este greu de crezut, dar în țări ca Afganistan, Kampuchia, Guineea, Siera Leone, Somalia, această medie este și mai redusă, coborînd sub 40 de ani [48].

Acel profund cunoscător al naturii umane care a fost Dostoievski, spunea, într-unul din celebrele sale romane, că omul „este o ființă care se obișnuiește cu totul". Desigur, puterea de adaptare a omului la un mediu natural sau social-economic nefavorabil este extrem de mare ; pe parcursul vieții sale, el poate renunța la multe. Există totuși o limită a acestor renunțări care nu poate fi depășită fără grave consecințe : cea a minimului vital de existență. Dincolo de această limită, începe degenerarea facultăților fizice și intelectuale ale ființei umane.

Mai poate fi vorba, în asemenea condiții, despre refacerea energiei consumate în producție, despre o reproducție normală a forței de muncă ? Fără îndoială că nu. Dar, în ultimă instanță acest lucru se repercutează negativ asupra fiecărui lucrător, diminuîndu-i valoarea și eficacitatea. Rolul capitalului uman în procesul de creștere economică este considerabil redus. Folosirea necorespunzătoare a resurselor umane nu este, prin urmare, numai o marcă a subdezvoltării, ci agravează, la rîndu-i acest fenomen.

[48] Datele se referă la anul 1982. La aceeași dată, speranța de viață în țările capitaliste dezvoltate era de cel puțin 70 de ani.

În timpul revoluției franceze, cînd Danton afirma că „După pîine, educația este prima nevoie a poporului", el exprima, de fapt, un adevăr cu valabilitate generală. Capitalismul, așa cum a evoluat ulterior, a rezolvat aceste deziderate la nivelul „centrului" ; în schimb, la cel al „periferiei" sale, el a adus mase întregi de oameni, nu numai în stare de subalimentare cronică, dar și de ignoranță. În epoca revoluției științifico-tehnice, a zborurilor cosmice, în țările subdezvoltate procentajul populației analfabete este îngrijorător de ridicat.

Printre țările cu populație numeroasă, cele mai mari rate de analfabetism le înregistrează Pakistanul — 79,3%, Bangladeshul — 74,2%, India și Nigeria — 66% [49]. În ce privește țările cel mai puțin avansate, ele bat toate recordurile, multe dintre ele (Ciad, Etiopia, Mali, Niger, Senegal, Somalia ș.a.) atingînd rate de peste 90%. Situația diferă foarte mult în America Latină unde această rată este de numai 7,4% în Argentina, 11% în Chile, 17,3% în Mexic. Cuba are cel mai mic procentaj de analfabeți : 4,6% din populația totală. În același timp, țări capitaliste dezvoltate ca Danemarca, Elveția, R.F.G., Finlanda, Suedia, S.U.A. ș.a. ca și cea mai mare parte a țărilor socialiste din Europa, înregistrează cele mai scăzute rate de analfabetism pe plan mondial : sub 1% [50].

În pofida acestui mare decalaj în domeniul alfabetizării maselor, între Nord și Sud se mențin mari disproporții în ceea ce privește durata medie de școlarizare a populației active. Într-un studiu elaborat de experți ai Biroului Internațional al Muncii [51], se arată că, în timp ce în Africa de Vest, durata medie a studiilor este de numai 1,8 ani, iar în Asia de Sud de 2,5 ani, în țările capitaliste dezvoltate și în cele socialiste din Europa se ajunge la o perioadă de 10—10,5 ani. În India, în 1981, în raport cu nivelul de instruire, populația activă se grupa după cum urmează (în procente) : primar — 2,1,

[49] Datele se referă la anul 1980. Sursa, *Handbook of International Trade and Development statistics*, 1984, p. 470—474.

[50] Datele se referă la anul 1980, *Op. cit.*

[51] Vezi, „Revue Internationale du Travail" nr. 5, 1986, p. 617—631.

secundar — 0,3, superior — 0,6. În același an, în S.U.A., ponderile respective erau (în procente) : 28,2, 3,2 și 8,3, deci net superioare [52]. Este lesne de înțeles ce implicații au aceste mari diferențe de instruire asupra valorii de întrebuințare a forței de muncă, asupra productivității și calității muncii. Dacă țările subdezvoltate doresc să lichideze, într-un termen cît mai scurt starea lor de înapoiere economică și socială, atunci vor trebui să valorifice cel mai important capital care le stă la dispoziție — cel uman.

Analizînd tendințele din ultima perioadă, se constată o creștere rapidă și continuă a efectivelor de elevi în învățămîntul primar, datorată mai ales măsurilor inițiate într-o serie de țări din Africa și Asia. Cu toate acestea, numărul copiilor între 6 și 11 ani care nu sînt școlarizați, reprezintă circa 35% din populația aptă de a urma cursurile primare, în aceste continente [53]. După cum se menționează într-un raport al ECOSOC, în anii '80, a continuat să sporească și numărul elevilor din învățămîntul secundar, rata de înscriere, pe ansamblul țărilor în dezvoltare, ajungînd la 66% în 1982. Cu toate că ritmul de creștere cel mai ridicat l-a înregistrat, de departe, învățămîntul superior, fenomenul trebuie privit cu rezervă, dat fiind nivelul scăzut de la care s-a plecat. De altfel, în țările „lumii a treia", la 10 elevi din învățămîntul primar revine mai puțin de o persoană înscrisă în învățămîntul de gradul al treilea [54].

Faptul că școala în „lumea a treia" n-a ajuns încă să-și manifeste plenar misiunea, se datorează stigmatului subdezvoltării pe care îl poartă.

Numeroși sînt cei care consideră încă școala drept un domeniu neproductiv. Important este, însă, că voința statului de a instrui și a alfabetiza masele a rezistat presiunii condițiilor economice precare. Dacă unele țări subdezvoltate au comprimat bugetul învățămîntului, altele, îndeosebi cele din Africa și Asia, au menținut cheltuielile la același nivel în termeni reali sau chiar le-au majorat.

Mediul economic și social specific subdezvoltării ridică obstacole importante în calea tinerilor care vor să

[52] *Idem.*
[53] Cu excepția R. P. Chineze.
[54] O.N.U., Document E/CN.5/1985/2, 23 janvier 1985, p. 84—85.

învețe : începînd cu sărăcia localurilor și lipsa materialelor didactice, continuînd cu insuficiența bibliotecilor și terminînd cu corpul profesoral care, atît cantitativ, cît și calitativ, este departe de a corespunde cerințelor unui învățămînt modern. De regulă, în țările subdezvoltate, numărul de elevi ce revine pe un profesor este prea mare pentru ca învățămîntul să poată fi eficient. Cifra celor care abandonează școala este de asemenea, foarte mare, ca și cea a absolvenților cursurilor primare care nu știu, totuși, să scrie, să citească sau să calculeze.

În ceea ce privește grava penurie de profesori calificați în țările în dezvoltare din Africa, Asia și America Latină, ea se explică, în bună parte, prin lipsa unei politici adecvate de cointeresare. În numeroase țări, principalul factor de „deturnare" este nivelul inițial scăzut al salariilor ; în altele, este vorba despre nivelul redus al salariilor de la sfîrșitul carierei în raport cu cel de debut. Tendința de reducere a numărului celor interesați să devină profesori se explică și prin prestigiul limitat, pe plan social, de care se bucură, adesea, această ocupație. În aceste condiții, pe drept cuvînt, se pune întrebarea, în ce măsură, profesori stăpîniți de sentimentul de frustrare, cu un moral scăzut, vor fi apți să contribuie la educarea tinerilor în spiritul ideilor despre progres, în ce măsură procesul instructiv-educativ va reuși să modeleze conștiința maselor, mai ales acolo unde formarea sau închegarea națiunii reprezintă o necesitate vitală ?

Pentru o nouă filosofie a educației și învățămîntului

Este incontestabil că școala contemporană a avut meritul său în dezvoltarea științei și culturii, că s-a aflat la baza progresului fiecărei națiuni. În ultimă analiză, forța de creație a unui stat, oricare ar fi el, constituie o rezultantă a virtuților propriilor cetățeni, la a căror formare învățămîntul aduce o contribuție hotărîtoare. De fapt, nici o instituție nu este comparabilă cu școala, atunci cînd este vorba despre ancorarea în conștiință a valorilor fundamentale ale societății.

În orice etapă istorică, învățămîntul a fost reflectarea unui anumit mediu economic și social. În ceea ce privește școala modernă se poate spune că ea a evoluat

după chipul și asemănarea marii industrii mașiniste, devenind o „școală tip fabrică". Ea și-a propus și a reușit să educe tînăra generație în raport cu necesitățile industrialismului ; a fost nevoie de lucrători care să se acomodeze cu rigorile fabricii, cu munca repetitivă, cu specializarea îngustă, cu sarcinile de rutină, cu un orar riguros ? Școala a avut grijă să răspundă acestor necesități, cultivînd trăsături de personalitate corespunzătoare.

Urmînd exemplul marii industrii, școala a aplicat pe scară largă principiul standardizării : planuri de învățămînt, programe analitice, metode de admitere, teste, absolut totul a fost standardizat. Programul zilnic s-a văzut divizat în ore fixe, elevii repartizați pe clase după aceleași principii, în marea majoritate a cazurilor. Tineri atît de diferit dotați, atît de deosebiți prin aptitudini, sînt siliți să se supună aceluiași sistem, nediferențiat, de transmitere a noilor cunoștințe, care este caracteristic școlii standardizate. Acesta este, de fapt, marele ei neajuns. Toți „subiecții" trebuie să accepte același „pat al lui Procust".

S-ar fi putut proceda și în alt fel ? A fost oare determinată această stare de lucru de inadaptabilitatea corpului profesoral sau de conservatorismul unor factori de decizie ? Categoric, nu ! Ceea ce a lipsit au fost condițiile tehnice. Fără ele, experții în pedagogie nu puteau face mai mult. Ei au încercat, de altfel, numeroase inovații : un accent mai mare pe predarea intuitivă, pe lecțiile aplicative, pe activitatea în laborator, pe seminar. În unele universități, dimensiunile prelegerii profesorului au fost reduse considerabil, pentru a se lăsa mai mult timp manifestării inițiativei studenților prin întrebări. Receptarea pasivă ceda, astfel, mai mult loc participării active la însușirea de informații ; a fost, credem, cel mai bun lucru pe care l-a putut face învățămîntul tradițional, în strădania sa de a ține seama de particularitățile individuale ale „beneficiarilor". Monologul profesorului a fost înlocuit cu dialogul profesor-student. Numai că fiecare student trebuia să-și aștepte, cu răbdare, rîndul, profesorul neavînd, în mod obiectiv posibilitatea să recepteze sau să răspundă *în același timp* mai multor întrebări. Limitele posibilităților umane pe planul comunicării directe de informații fuseseră atinse.

Aceste limite au putut fi depășite pe măsura progresului tehnic. Televiziunea, dar, mai ales, ordinatorul, au

permis să se realizeze ceea ce specialiștii denumesc „teletratarea informației", adică prelucrarea ei de la distanță și în timp divizat. Grație unor simple instalații periferice — „terminale" — aflate la dispoziția utilizatorilor, s-a creat posibilitatea comunicării lor *simultane* cu o unitate centrală care, într-un timp record [55], furnizează informația solicitată de fiecare în parte.

Generalizarea acestui sistem va revoluționa procesul de învățămînt. Profesorii nu vor mai considera pe elevi drept subiecți cărora trebuie să li se ofere ceva cu forța. Pentru prima oară, se va ține seama de posibilitățile de a învăța ale fiecărui elev, de comportarea sa, de reacțiile sale. Învățămîntul se va *personaliza*, fiecare tînăr însușindu-și cunoștințele în *ritmul său propriu*. Va deveni posibil să se modifice în permanență programele, să fie adaptate, să li se dea suplețea necesară, pentru a servi în mod real pe toți și pe fiecare în parte.

În condițiile actuale ale exploziei informațiilor, manualul școlar clasic este, mai mult sau mai puțin depășit, uzat moral, la scurt timp după apariția sa. De aceea, încă de pe acum, se resimte nevoia unei alte orientări a conținutului său. Lucrul cu calculatorul electronic, contactul direct cu banca de date — noua bibliotecă — va elibera manualul, într-o primă fază, de o serie de fapte ; treptat, latura sa factologică va dispare. În felul acesta, el se va adresa mai mult judecății, gîndirii elevului și, din ce în ce mai puțin memoriei sale. În cele din urmă, însăși volumul manualului școlar se va reduce considerabil. Dar, acest manual mult redus ca dimensiuni, nu va mai arăta la fel cu cel de astăzi. El va fi fotocopiat pe microfișe și va putea fi „vizionat" pe un „lector" adecvat. Bineînțeles, selectarea capitolului dorit va fi făcută de ordinator.

După toate probabilitățile, învățămîntul se va descentraliza. Dar nu toată școala se va muta acasă la elevii care posedă un terminal. Școala clasică se va menține, deoarece ea oferă singurul cadru propice pentru educația în comun, baza formării spiritului de muncă în echipă, condiție esențială a eficienței în tot mai multe domenii de activitate.

Toate aceste transformări se vor dovedi extrem de utile și pentru cei ce studiază în învățămîntul fără frec-

[55] Cîteva secunde sau minute, după caz.

venţă. Calitatea pregătirii lor la domiciliu va creşte considerabil, concomitent cu o însemnată economie de timp şi de efort. Asemenea avantaje se vor dovedi, probabil, hotărîtoare în masiva dezvoltare a acestei forme de învăţămînt, ceea ce pentru societate va reprezenta un important cîştig.

În ce direcţie va evolua *conţinutul* procesului de învăţămînt în epoca revoluţiei ştiinţifico-tehnice ?

O dilemă devenită clasică pentru factorii de decizie din diferite ţări ale lumii este aceea a alegerii unui raport optim între ştiinţele umaniste şi cele exacte. La prima vedere, s-ar părea că, într-o perioadă aflată sub imperiul tehnologiei, ideea din „Quattrocento" după care studiile umanistice au un rol însemnat în viaţa omului, ele reprezentînd adevăraţi catalizatori pe plan moral şi social, şi-ar fi pierdut valabilitatea.

Dar, care este tipul uman solicitat de revoluţia ştiinţifico-tehnică ? Omul viitorului va fi oare o fiinţă depersonalizată, înstrăinată de propria esenţă, lipsită de viaţă interioară, o anexă a unor maşini, fie ele chiar şi minunate ? Va deveni omul un „lucru printre lucruri" într-un mediu artificial inteligent pe care el însuşi l-a creat ?

Există, într-adevăr pericolul unei noi alienări în măsura în care marile cuceriri ale ştiinţei şi tehnicii contemporane vor fi privite ca „forţe în sine", vor fi fetişizate. Se cunosc deja cazuri cînd elevi de şcoală elementară se încredinţează total unui calculator electronic pentru rezolvarea unei probleme de matematică, dar nu ştiu să rezolve mental o simplă operaţiune aritmetică. Ordinatorul, această extraordinară invenţie a omului, nu trebuie folosit în detrimentul gîndirii, ci pentru dezvoltarea ei continuă şi într-un ritm cît mai rapid. De altfel, el nu poate face singur totul, oricît de perfecţionat ar fi. Maşina nu creează ; „hardware"-ul va fi mereu dependent de „software", care este elaborat de om [56].

Revoluţia ştiinţifico-tehnică poate şi trebuie să însemne, în ultimă instanţă, o nouă Renaştere în istoria

[56] „Păţania" lui G. B. Dantzig, matematician american, specialist în cercetarea operaţională, a devenit un exemplu clasic în acest sens. La un moment dat, i s-a cerut să calculeze menu-ul tip pentru un american mijlociu, la preţul cel mai scăzut, limitîndu-se la circa 2000 de calorii pe zi. După o programare elaborată cu un număr considerabil de produse, a introdus

universală ; dar ea nu se va limita la regăsirea unor dimensiuni ale omului abandonate în timpul industrialismului clasic, ci va adăuga altele noi. Venind în întîmpinarea acestui deziderat, un raport al U.N.E.S.C.O. intitulat „A învăţa să fii", elaborat de Comisia internaţională pentru dezvoltarea educaţiei, sugerează guvernelor un efort de aprofundare a însăşi *substanţei* procesului instructiv-educativ. În viziunea autorilor, acest lucru presupune trecerea la o altă paradigmă : „A învăţa să devii". Este un imperativ al epocii către care ne îndreptăm.

Omul viitorului va fi nevoit să posede ştiinţa autoperfecţionării continue. Într-o lume care se va ghida tot mai mult după principiul „Viitorul este cauza, prezentul este efectul", noua şcoală, cibernetizată, eliberată de standardizarea de tip industrial tradiţional, precum şi de specializarea îngustă, va fi destinată să sădească în conştiinţa oamenilor, într-o măsură mult mai mare, simţul responsabilităţii, spiritul de iniţiativă, creator, capacitatea de adaptare la schimbări. Totodată, va trebui acordată educaţiei o *dimensiune spirituală care să se prelungească toată viaţa,* prin promovarea înţelegerii prieteniei şi păcii între toate popoarele. Nu este un secret pentru nimeni că învăţămîntul din ţările socialiste, încă de la începutul existenţei sale, educă tînăra generaţie în spiritul acestor idei nobile.

În lumina celor menţionate, apare evident că noua şcoală nu va însemna diminuarea importanţei disciplinelor umaniste [57]. Dimpotrivă. Ele vor avea o funcţie deosebită, fiind chemate să cultive nu numai o mai bună înţelegere între oameni, ci şi o nouă atitudine a acestora

totul în calculator. Răspunsul a fost : cele 2000 de calorii care costă cel mai puţin corespund cu 18 litri de oţet pe zi, de persoană. Dantzig a reluat analiza, ţinînd seama de anumite constrîngeri cum ar fi procentul de acid acetic acceptabil de organismul omenesc. Răspunsul a venit prompt : 32 de cești de cafea cu lapte. Maşina a reacţionat logic. Programarea a fost defectuoasă.

[57] Într-o ţară binecunoscută prin domnia spiritului pragmatic, cum este S.U.A., la o celebră *şcoală tehnică* — Massachusetts Institute of Technology — s-a ajuns la concluzia că pentru formarea viitorilor *ingineri* este absolut necesară introducerea unor cursuri de literatură universală comparată şi de istorie a artelor.

față de natură. În acest context, va spori și rolul științelor sociale, științe cu caracter militant, transformator [58].

Prin prisma cerințelor viitorului va fi necesară reconsiderarea locului învățămîntului în sistemul factorilor de producție, a importanței investițiilor în acest domeniu, care, departe de a fi neproductive, au cel mai amplu și cel mai profund efect de antrenare.

Dar, poate că există încă argumente valabile pentru a considera munca în școală drept o activitate neproductivă. Lăsînd la o parte faptul că în epoca modernă, în majoritatea cazurilor, educația a încetat să mai constituie un „bun de consum", trebuie să recunoaștem totuși că o investiție într-un viitor specialist care parcurge toate gradele de învățămînt, începe să-și arate roadele abia după circa 16—18 ani, ceea ce, în raport cu perioada de valorificare a investițiilor din alte domenii, este cam mult. Credem că acest lucru nu se datorează, în primul rînd, unor limite de percepție, de înțelegere, de asimilare a informației, ale creierului uman, ci sistemului tradițional de transmitere a cunoștințelor în școala standardizată, devenit deja prea lent chiar și pentru elevul mediu. A sosit, de aceea, momentul să ne gîndim la posibilitátea reducerii timpului de muncă socialmente necesar pentru formarea unui lucrător, fie el simplu muncitor, specialist sau cadru de conducere.

Școala cibernetică, cu ritmul ei incomparabil mai rapid de transmitere a noilor cunoștințe, cu accentul mult mai mare pus pe dezvoltarea gîndirii, grație personalizării procesului de învățare, va fi mult mai productivă și va conduce, în mod cert, la o reducere generală a duratei procesului de învățămînt.

[58] Pentru a corespunde imperativelor revoluției științifico-tehnice, ale viitorului încă de pe acum apare necesară reconsiderarea unor concepte ale economiei politice. Concepția uzuală privind elementele forțelor de producție, interrelația dintre ele, ar trebui revizuită. Escamotînd importanța *energiei*, acordînd *materiilor prime* un rol auxiliar, total pasiv, o astfel de concepție reprezintă argumentul teoretic al risipei acestor două elemente de neînlocuit ale oricărui proces de producție. În schema forțelor de producție se cuvine să se facă loc și noului obiect al muncii, care este *informația*, după cum, alături de *știință* trebuie pus *învățămîntul*. În ce privește raportul dintre om și mediul ambiant, el nu mai poate fi decît unul de cooperare, de folosire și de protejare a naturii.

În ce măsură toate aceste transformări vor fi accesibile „lumii a treia"? În mod evident, totul va depinde de ritmul și amploarea pe care le va cunoaște revoluția informatică în țările în curs de dezvoltare.

De bun augur este faptul că guvernele multor țări, în pofida penuriei generale de mijloace cu care se confruntă, au găsit modalitatea de a face primii pași în această direcție. La școala normală superioară în cadrul Universității din Dakar, de exemplu, funcționează un laborator de învățămînt experimental și un seminar permanent consacrate folosirii ordinatorului în procesul instructiv-educativ ; de asemenea, într-un alt laborator specializat de pe lîngă aceeași Universitate, se elaborează programe logice (software) în limba wolof — cea mai răspîndită în Senegal ; în Etiopia, pe lîngă Universitatea din Addis-Abeba, a fost creat un „Centru de analiză funcțională și de tratare a datelor" care are drept sarcină evaluarea și reforma sistemului de învățămînt școlar, precum și a bibliotecilor aferente [59]. În aceeași țară s-au făcut progrese și pe linia elaborării unor programe logice proprii. Iată ce spune Dida Midekso, conferențiar universitar, despre conținutul și scopul unor asemenea acțiuni : „Sper că programul pentru cursul de matematici va reprezenta o experiență intersantă pentru studenții mei, că îi va ajuta să cîștige încrederea necesară pentru *a învăța în mod independent*... Ceea ce n-au înțeles pe deplin în clasă, pot să încerce pe ordinator. Ei vor trebui să se simtă liberi să răspundă acestuia ca și profesorului și, procedînd astfel, să construiască propriile lor programe" [60]. Este semnificativ faptul că atît Senegalul, cît și Etiopia, fac parte din grupul țărilor celor mai sărace din lume. În alte țări, cu o populație numeroasă și cu un teritoriu întins, ca Brazilia, India, Indonezia, s-a tre-

[59] Selamawit Tiruneh, analistă principală la acest centru, ținînd seama de bugetul limitat pe care îl are la dispoziție, contura, în octombrie 1986, programul *imediat* de informatizare a bibliotecii : „Pentru moment, am în vedere instalarea a trei micro-ordinatoare în cadrul unei rețele pentru biblioteca principală : primul pentru achiziții ; al doilea pentru catalogare ; al treilea pentru distribuție. Apoi, vom putea introduce mai multe ecrane de vizionare..." (vezi „Forum du développement", nr. 122, octobre, 1986, p. 16).

[60] *Op. cit.*, p. 15.

cut la folosirea sateliților în scopul difuzării cunoștințelor în zonele mai greu accesibile mijloacelor de comunicație uzuale. Desigur că asistăm doar la un început, destul de timid în comparație cu performanțele similare ale țărilor dezvoltate. Totuși, încă de pe acum se poate spune că revoluția informatică are cele mai multe șanse să se facă simțită în „lumea a treia", în primul rînd, în domeniul învățămîntului.

Acest proces este facilitat, într-o măsură importantă, de reducerea spectaculoasă a costului hardware-ului, îndeosebi începînd cu mijlocul anilor '70, odată cu intrarea în faza microprocesoarelor. În prezent, un calculator electronic, nu mai mare decît o mașină de scris, poate fi achiziționat cu 150 de dolari ; el are o mare fiabilitate, o multiplă utilizare și o facilă maniabilitate. Consumă foarte puțină energie. Un astfel de microordinator poate permite unui student să urmeze anumite cursuri, dar el este extrem de util și în lupta împotriva analfabetismului.

Există însă și un obstacol major : lipsa de competențe, fenomen care, în condițiile penuriei generale de cadre calificate, capătă dimensiuni considerabile. Aceste dimensiuni vor putea fi atenuate în măsura în care cooperarea internațională în domeniul transferului de cunoștințe, sistemul de „Asistență tehnică" din cadrul Națiunilor Unite sau cel promovat de țările industrializate, vor fi mai eficiente. Universitatea Națiunilor Unite (U.N.U.), U.N.E.S.C.O., P.N.U.D., Banca Mondială intervin tot mai des, sprijinind procesul de specializare a cadrelor din „lumea a treia" în domeniul informaticii. Din inițiativa U.N.U. de exemplu, au fost înființate centre internaționale de pregătire, sau programe regionale, care se ghidează după principiul „formării formatorilor" în tehnica folosirii microordinatoarelor ; întorși în patrie, noii specialiști vor deveni, în mod firesc, parte a „efectului multiplicator". Oricum, capacitatea de „software" a „lumii a treia" pe triplul plan al calității, diversității și cantității, va reprezenta mult timp o frînă în calea informatizării ei.

Un alt obstacol important îl reprezintă insuficiența infrastructurilor și, îndeosebi, slaba electrificare și extindere a rețelei telefonice, elemente indispensabile în folosirea noilor tehnologii de comunicație [61]. Conform datelor furnizate de Banca asiatică de dezvoltare, la începutul anilor '80, densitatea telefoanelor la 100 de locuitori era de 5,5 în America Latină, 2 în Asia și 0,8 în Africa. În țări ca Bangladesh sau Nepal există mai puțin de un post telefonic la o sută de persoane [62].

Dar, indiferent de perspectivele informatizării învățămîntului în țările în dezvoltare, un lucru este clar : fiecare țară trebuie să acorde importanța cuvenită elaborării unei strategii adecvate de educație a poporului.

O situație particulară întîlnim în țările cel mai puțin avansate care înregistrează cele mai ridicate procente de analfabeți. Acolo unde aceștia reprezintă majoritatea populației, cea mai eficientă cale de urmat pare să fie educația prioritară a adulților. Practica demonstrează că dacă părinții sînt învățați să citească și să scrie, copiii, la rîndul lor, pot să învețe de la ei. Reciproca, de regulă, nu este valabilă. În plus, procesul de „vulgarizare agricolă" — vital pentru aceste țări — are mult mai multe șanse de reușită dacă procentul analfabeților este diminuat.

Exodul de inteligență

O mare parte a regiunilor care astăzi sînt subdezvoltate constituie din cele mai vechi timpuri un izvor bogat al migrației demografice internaționale. Marile mișcări de populații din cîmpiile Asiei, printre care cele ale hunilor și mongolilor sînt considerate unele dintre cele mai mari din istorie, au fost determinate de presiunea ce se crease între diferite triburi din acea zonă. Alte migrații au avut la bază motivații politice, militare și, chiar, religioase.

În epoca modernă, migrațiile internaționale provocate de cauze extra-economice au continuat. Să amintim doar pe cele determinate de împărțirea Indiei după eliberare, iar, mai recent, de războiul civil din Salvador, de geno-

[61] Într-un raport al Uniunii Internaționale de Telecomunicații se demonstrează că numărul total de telefoane instalate într-o țară este un mai bun barometru al dezvoltării economice decît chiar venitul pe locuitor.

[62] Vezi „Forum du développement" nr. 123, novembre-décembre, 1986, p. 7.

cidul comunităților de indieni din Guatemala și, mai ales, de adevărata odisee a poporului palestinian.

Pe lîngă toate acestea însă, capitalismul aduce și ceva nou : migrația internațională a forței de muncă — fenomen bazat în exclusivitate pe cauze de ordin economic.

În plin regim colonial, marele curent de emigrație care a debutat la mijlocul secolului al XIX-lea și a atins punctul culminant în preajma primului război mondial, a cuprins nu numai europeni, ci și foarte mulți asiatici. Cea mai mare parte dintre ei s-a îndreptat către Statele Unite, Canada sau Australia. Un număr apreciabil de chinezi și indieni s-a răspîndit însă și în alte direcții cum ar fi peninsula indochineză, arhipelagul indonezian, sudul și sud-estul Africii. Nu ne propunem să analizăm aici, condițiile de viață și de muncă ale acestor mase de oameni în țările lor adoptive. Am dori numai să subliniem faptul că emigranții au avut și mai au încă de înfruntat *un mediu social ostil*. A fost firesc, de aceea, ca dintr-un instinct de autoapărare, noii veniți să caute să se organizeze, să se intrajutoreze. Așa au apărut numeroase colonii de „străini", în care populațiile respective trăiesc în spiritul vechilor lor tradiții. Unele comunități au atins dimensiuni considerabile, generînd tensiuni pe plan social ; „China Town" din New York, de pildă, depășește populația multor orașe ale lumii.

Aceste emigrații și-au păstrat dimensiunile masive atîta timp cît țările gazdă au fost interesate în popularea unor vaste terenuri agricole virgine sau în completarea deficitului de forță de muncă în anumite domenii. Treptat, au început să apară restricții care, în cele din urmă, au redus spectaculos valul emigrațiilor. În prezent, confruntate cu grave dificultăți generate de criza economică mondială, țările capitaliste dezvoltate au luat măsuri severe pentru limitarea importurilor de forță de muncă necalificată din țările „lumii a treia". Nu la fel s-a procedat însă în cazul personalului cu calificare superioară. Fluxurile de specialiști — medici, ingineri, cercetători științifici, din țările în dezvoltare către Europa occidentală și, mai ales, către S.U.A., au continuat fără să întîmpine opreliști.

Pînă spre sfîrșitul anilor '60, cei mai mulți specialiști care emigrau în „Lumea nouă", proveneau din vestul sau sudul Europei. Ulterior, situația s-a modificat. Între anii

1974—1979, de exemplu, aproximativ 75% din cele 250 000 de cadre superior calificate sosite în S.U.A., erau cetățeni ai unor țări în dezvoltare. La prima vedere s-ar putea spune că fenomenul nu este de mari proporții. Totuși el afectează considerabil țările sărace.

Pe de o parte, ele își văd diminuat cel mai important capital de care dispun, factor primordial de acțiune împotriva subdezvoltării. Pe de altă parte, educarea și pregătirea profesională superioară a personalului tehnico-științific, a impus acestor țări sacrificii considerabile. Or, prin plecarea chiar și a unei părți din aceste cadre, țările în dezvoltare pierd investiții importante. După cum s-a estimat într-un studiu realizat, în 1974, pentru Congresul S.U.A., numai într-un singur an, în 1971, pierderile tinerelor state independente s-au cifrat la peste 325 milioane de dolari. În același an, economiile realizate de guvernul american, la capitolul „formarea de cadre", au depășit 835 de milioane de dolari.

Emigrarea personalului calificat din țările „lumii a treia" a făcut obiectul multor studii. Adunarea Generală a O.N.U., încă din 1967, a adoptat o rezoluție în care manifestă preocuparea și, totodată, îngrijorarea față de consecințele acestui fenomen pentru tinerele state independente.

După Conferința Națiunilor Unite pentru Comerț și Dezvoltare de la Santiago de Chile, din 1972, problema a început să fie calificată drept un „transfer invers de tehnologie" sau, mai exact, de „competențe". De atunci, an de an, Adunarea Generală a O.N.U. n-a încercat să reafirme necesitatea adoptării de măsuri pentru îngrădirea și lichidarea unui asemenea transfer inechitabil.

Transferul invers de competențe implică în principal, două categorii de persoane : studenții țărilor în dezvoltare care își fac studiile în țările dezvoltate dar care, după absolvire se angajează pe loc, și specialiștii, deja formați, care migrează din țările sărace în cele bogate.

Decizia de a emigra rezultă din interacțiunea a două grupe de factori : cei de „impulsie" — caracteristici țărilor în dezvoltare și cei de „atracție" — specifici țărilor dezvoltate din punct de vedere economic. Primii factori sînt organic legați de mediul subdezvoltat, condi-

țiile de viață și de muncă precare jucînd rolul decisiv. Mai trebuie amintit că și lipsa conștiinței interesului național, la unele popoare, alimentează fenomenul emigrației cadrelor. În ceea ce privește, factorii de atracție, ei sînt, în principal, de ordin economic. Stabilitatea politică și instituțională joacă, de asemenea, un rol important. În mod logic, politicile menite să limiteze proporțiile exodului de inteligență din Sud către Nord trebuie să aibă ca scop contracararea acestor două categorii de factori.

Pe termen lung, rolul principal revine tinerelor state independente care, printr-un efort propriu consecvent și de proporții corespunzătoare, pe măsură ce vor lichida starea de subdezvoltare, vor crea condițiile economice și sociale, un mediu adecvat de viață și de muncă pentru propriile cadre care vor deveni, astfel, cointeresate să rămînă în țara de origine sau să revină din străinătate [63].

Pe termen scurt și mediu, beneficiarii transferului invers de competențe, adică țările capitaliste dezvoltate, sînt cei chemați să-și aducă aportul la limitarea acestui flux. O măsură eficientă poate fi controlul imigrației. În Franța, de exemplu, studenții africani, după terminarea studiilor, nu pot obține un permis de „séjour" permanent sau unul de muncă. Conferința Mondială a Muncii organizată în 1976, a recomandat încheierea unor acorduri bi sau multilaterale între țările dezvoltate și cele în dezvoltare care să înlocuiască formula controlului unilateral al migrației.

Țările capitaliste ar trebui, totodată, să încurajeze emigranții din țările subdezvoltate să contribuie la eforturile generale de dezvoltare ale țărilor de origine ; o cale eficientă ar putea fi transferul unei părți din veniturile bănești personale. În 1982, de pildă, lucrătorii pakistanezi din străinătate au trimis în țara lor o sumă aproape echivalentă cu veniturile ei totale din exporturi.

Dar, problema transferului invers de competențe este, prin natura ei, internațională. De aceea, măsuri exclusiv naționale nu pot fi suficiente. Ele trebuie completate cu un program integrat de cooperare între țările implicate. Acționînd în spiritul eticii și echității în relațiile dintre

[63] Programul de acțiune al Conferinței Mondiale de la Viena privind știința și tehnica în slujba dezvoltării, ca și cea de-a treia Strategie internațională a dezvoltării, a Națiunilor Unite, pun accentul pe crearea de competențe și pe încurajarea cercetării științifice în țările „lumii a treia".

state, este necesară punerea în funcțiune a unui *mecanism internațional de compensație,* — cadrul global care să asigure unei țări subdezvoltate handicapate prin emigrarea unei anumite părți a populației sale active calificate, dreptul la o indemnizație primită, fie de la țările beneficiare importatoare de competențe, fie de la un „fond mondial de resurse umane", constituit prin contribuția țărilor bogate.

Fapt este că problema „transferului invers de competențe" se va pune atîta timp cît va exista subdezvoltarea în lume. Altfel spus, eradicarea fenomenului nu va fi posibilă de la o zi la alta.

*
* *

Se poate găsi oare o soluție universală pentru această uriașă problemă care este cea demografică ?

Politica demografică, în general, problemele folosirii potențialului uman, în special, trebuie analizate în raport cu condițiile istorice, naționale, economico-sociale din fiecare țară. Numai pornindu-se de la realitatea concretă se pot trage concluzii care să ducă la o soluție justă. Harta demografică a lumii contemporane exprimă o mare diversitate. Pornind de la faptul că problema populației reprezintă factorul determinant al progresului fiecărui popor, *orice stat are dreptul suveran să promoveze politica demografică și măsurile pe care le consideră cele mai potrivite, în conformitate cu interesele sale naționale, fără nici un amestec din afară.*

Există totuși un principiu de la care nici una dintre țările lumii nu are dreptul să abdice. În abordarea problemei populației este necesar să se pornească de la faptul că omul constituie factorul determinant al progresului economico-social. De aceea, întreaga organizare a societății, politica generală a tuturor statelor, trebuie să aibă drept țel suprem bunăstarea oamenilor, garantarea libertății și demnității omului, dezvoltarea personalității sale, participarea maselor la făurirea istoriei.

În mod logic problema valorificării potențialului uman nu poate fi pusă în aceiași termeni în țări mari cu o forță de muncă numeroasă, cum ar fi India sau Indonezia și în țări mici cu un număr de brațe de muncă incomparabil mai redus, ca de pildă Lesotho, Togo sau

Republica Centrafricană. Să lăsăm însă cifrele să vorbească.

În India, în anul 1982, exista o populație de circa 717 milioane de locuitori. Dacă se ține seama că procentajul populației în vîrstă de muncă era, în acel an, de aproape 58%, înseamnă că guvernul indian avea la dispoziție un potențial de forță de muncă enorm, de peste 415 milioane de oameni. De lucrat însă, conform statisticilor [64], nu lucrau decît, ceva mai mult de 276 milioane. Problema este deci de a se găsi locuri de muncă pentru o asemenea masă de oameni. Dar nu numai atît. A valorifica potențialul demografic înseamnă ca el să fie folosit în domenii socialmente utile. Și atunci ce trebuie făcut ?

Oricît ar părea de greu de crezut, dar șansele unor țări în dezvoltare, ca India, constau tocmai în numărul uriaș al lucrătorilor disponibili. Cum poate fi însă transformată această forță potențială, într-o forță reală ?

O cale valabilă este, fără doar și poate, constituirea unor mari combinate industriale sau agricole, care să asigure locuri de muncă pentru un însemnat număr de oameni. Distribuirea pămînturilor în favoarea zecilor de milioane de țărani ar contribui, de asemenea, la ameliorarea simțitoare a situației. Nu se poate spune că India nu a evoluat în asemenea direcții. Și totuși problema este departe de a fi rezolvată. Peste o sută de milioane de oameni, mereu mai mulți de la un an la altul, așteaptă de lucru. Tensiunea pe piața muncii este formidabilă. Și atunci ce s-ar putea face ?

Să ne amintim de strălucitoarea analiză făcută cooperației simple de Marx, în secțiunea a patra a primului volum al „Capitalului", analiză care a pus cum nu se poate mai clar în evidență virtuțile acestui mod de organizare a muncii. De altfel, efectele „surprinzătoare" ale cooperației simple au fost constatate cu multe mii de ani în urmă, prin operele uriașe ale vechilor asiatici, egipteni sau etrusci.

Desigur că astăzi datele problemei sînt altele. Oamenii nu mai sînt sclavi, iar construcția de piramide ar fi lipsită de sens. Dar, lucrări de mare anvergură *care să antreneze mase mari de oameni fără o calificare deosebită*

[64] UNCTAD, *Handbook of International Trade and Development Statistics*, 1984, supplement, United Nations, New York, 1984, p. 467.

și care să fie totuși necesare societății, mai pot fi încă întreprinse. Într-o țară mare ca India se resimte acut lipsa căilor de comunicații (șosele, căi ferate, rețele telefonice), a unor lucrări de drenaj, îndiguire, irigații, pe vaste suprafețe, a unor mari hidrocentrale electrice ș.a. Este vorba despre lucrări caracterizate printr-o „legătură spațială a obiectului muncii", motiv pentru care numai prin cooperarea unor mari mase de oameni pot fi duse la bun sfîrșit. Remarcabil este faptul că un asemenea mod de organizare a muncii permite și o productivitate socială a muncii superioară. Căci, așa cum spunea Marx, cooperația simplă „mărește potențialul forței mecanice a muncii,... lărgește sfera de acțiune în spațiu,... restrînge cîmpul spațial de producție în raport cu scara producției,... pune în funcțiune în momentul critic multă muncă într-un timp scurt,... provoacă emulația indivizilor și le însuflețește spiritele,... imprimă operațiilor *de aceeași speță*, ale unui mare număr de oameni pecetea continuității și a multilateralității,... îndeplinește *în același timp* operații *diferite*, economisește mijloacele de producție prin întrebuințarea lor în comun... În colaborarea metodică cu alții, muncitorul se eliberează de limitele sale individuale și își dezvoltă aptitudinile de specie...". Într-adevăr, atunci cînd un număr mare de muncitori colaborează *simultan în aceeași operație unică*, potențialul social al forțelor care se desfășoară în asemenea circumstanțe este superioar sumei forțelor muncitorilor izolați. Simplul contact social provoacă o emulație specială care mărește capacitatea de muncă a individului. Acest lucru se explică prin faptul că omul este prin natura sa, dacă nu un „animal politic", cum credea Aristotel, în orice caz, un „animal social".

În ultimă instanță, totul va depinde de capacitatea organizatorică a tinerelor state, de aptitudinea lor de a mobiliza masele. Se pune, fără îndoială și problema finanțării unor asemenea acțiuni de largă amplitudine. Dacă se ține seama că valoarea forței de muncă în țările subdezvoltate este mult mai mică decît în cele dezvoltate, că minimul de subzistență în țările „lumii a treia" înseamnă foarte puțin ca valoare absolută (dar foarte mult pentru cei ce pot beneficia de el), cheltuielile guvernamentale pentru salariile celor angrenați în astfel de munci nu vor constitui o povară insuportabilă.

Astfel de inițiative vor fi de fapt părți componente ale unor strategii de dezvoltare pe termen lung în care atenția principală va cădea atît pe industrie, cît și pe agricultură — cele două sectoare fundamentale ale oricărei economii naționale. O experiență extrem de interesantă, în acest sens, se desfășoară într-o altă mare țară a „lumii a treia" care este Brazilia, țară avansată pe calea industrializării și care a inițiat un vast program de dezvoltare a infrastructurilor, printre care „Transamazonul" poate fi considerat ca cel mai amplu proiect de acest gen în curs de desfășurare pe plan mondial.

Procesul industrializării

Cheia de boltă a procesului de eliminare a sărăciei și mizeriei care persistă pe vaste zone ale globului este, neîndoielnic, industrializarea. Astăzi, în rîndurile țărilor în dezvoltare există o unanimitate de vederi în ceea ce privește necesitatea industrializării ; nu se mai pune la îndoială legătura dintre starea de subdezvoltare și specializarea în producția de bunuri primare sau faptul că noțiunile de țări dezvoltate și țări industriale sînt perfect sinonime.

Pentru fostele colonii, industrializarea reprezintă calea sigură de consolidare a independenței lor. Logica ecuației emancipare economică=industrializare a devenit evidentă pentru toate țările care au pornit pe calea unei dezvoltări de sine stătătoare.

Cu peste zece ani în urmă, cea de-a doua Conferință generală a O.N.U.D.I. (Lima, 1975) a elaborat o „strategie generală" a industrializării țărilor în dezvoltare pînă în anul 2000 ; la sfîrșitul secolului, ponderea lor în producția industrială mondială ar trebui să ajungă la 25%. Conferința proclama ferma convingere că *„industria este un instrument dinamic de creștere, indispensabil dezvoltării economice și sociale a țărilor în dezvoltare, mai ales a celor mai puțin avansate dintre ele"* [65].

[65] În Declarația de la Lima, la punctul 28, se spune : „Dat fiind că, în procente, țările în curs de dezvoltare nu contribuie decît în mică măsură la producția industrială mondială, reamintind rezoluția 3306 (XXIX) a Adunării Generale, din 14 decembrie 1974 și ținînd cont de directivele de ordin politic și de recomandările de ordin calitativ formulate în prezenta declarație,

Față de alte regiuni în dezvoltare, procesul de industrializare este cel mai avansat în America Latină, el fiind declanșat încă înaintea primului război mondial.

La începuturile industrializării, în această regiune, s-au detașat două tipuri de activități : primul privea industriile direct legate de exporturi (rafinării de zahăr, fabrici de uleiuri vegetale etc.) ; cel de-al doilea era strîns legat de procese interne, cum ar fi creșterea cererii solvabile și urbanizarea. Industriile care produceau articole perisabile sau materiale de construcții s-au aglomerat în jurul centrelor urbane, beneficiind, astfel, de servicii publice și financiare, care nu existau în restul țării.

Pentru cele mai mari țări din America Latină, această primă fază de industrializare s-a încheiat spre sfîrșitul anilor '20. În 1929 partea producției industriale în P.I.B. atinsese aproape 23% în Argentina, peste 14% în Mexic, circa 12% în Brazilia, 8% în Chile [66]. Argentina luase, așadar, un anumit avans pentru că întrunea un grup de factori favorabili : un grad superior de urbanizare, un venit pe locuitor mai ridicat, mînă de lucru calificată — emigrată în mare parte din Europa. Industrializarea latino-americană, în această fază de început, suportă handicapul unei dezvoltări axate pe exportul produselor primare.

În cea de-a doua fază a industrializării, accentul a fost pus pe ramurile producătoare de bunuri de echipament. Era deja o cotitură importantă. Se remarcă, în consecință, o diminuare a importurilor. În intervalul 1929—1950, în Argentina, coeficientul importurilor a scăzut de la 17,8 la 7,3%, în timp ce producția industrială a crescut cu aproape 170% ; în Mexic, în același interval coeficientul importurilor s-a redus de la 14,2 la 8%, iar

partea lor ar trebui să fie ridicată la maximum și să ajungă, pe cît posibil, la cel puțin 25% din totalul producției industriale mondiale pînă în anul 2000, făcîndu-se efortul ca *dezvoltarea industrială astfel realizată să fie repartizată cît mai echitabil cu putință între țările în curs de dezvoltare.*

Aceasta implică faptul că țările în curs de dezvoltare să mărească rata anuală de creștere industrială la o rată mult superioară celei de 8% recomandată în strategia internațională a dezvoltării pentru cel de-al doilea deceniu al Națiunilor Unite pentru dezvoltare" (s.n.)

[66] CEPAL, *El proceso de industrialización en América Latina*, vol. I, 1966, p. 9.

producția industrială s-a mărit cu 230% [67]. În această fază de industrializare, rolul statului începe să se facă tot mai mult simțit.

Cea de-a treia fază, care începe cu a doua jumătate a anilor '50, aduce ca element nou sporirea rolului investițiilor străine, mai ales nord-americane ; aceste investiții sînt orientate către unele sectoare industriale noi — chimia, electrotehnica, construcția de mașini-unelte și de automobile, care vor cunoaște un dinamism deosebit.

Experții O.N.U.D.I. au calculat un indice al schimbărilor structurale industriale pe o perioadă suficient de mare (1970—1987) pentru a fi evocator. Iată cum apare evoluția lui, exprimată grafic, în cazul Americii Latine : [68]

Figura 1. *Schimbări structurale în industria Americii Latine* — 1970 = 100

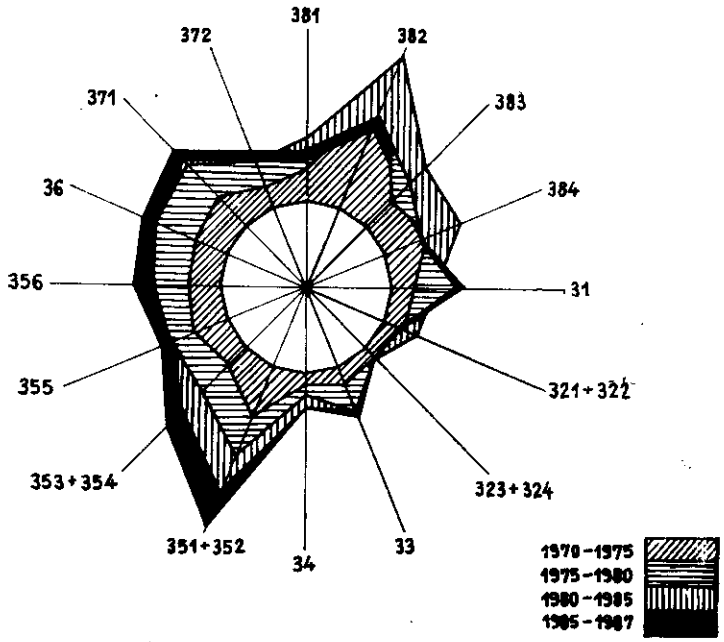

[67] Celso Furtado, *Théorie du développement économique*, P.U.F., Paris, 1970, p. 189.

[68] UNIDO, *Industry and Development. Global Report*, Vienna, 1986, p. 21. Ramurile sînt grupate conform codului ISIC (International Standard Industrial Classification) : 31 — produse alimentare, 321+322 — textile, 323+324 — pielărie și încălțăminte, 33 — lemn și mobilă, 34 — hîrtie și tipărituri, 351 + 352 — chimie 353+354 — petrochimie, 355 — produse de cauciuc, 356 — materiale plastice, 36 — minereuri neferoase, 371 — siderurgie, 372 — metalurgie neferoasă, 381 — produse metalice, 382 — mașini-unelte, 383 — electrotehnică, electronică, 384 — echipament de transport.

De pe urma acestui „boom industrial" au beneficiat oare toate țările latino-americane ? Categoric, nu. În prezent, există mari decalaje de dezvoltare industrială între Brazilia, Mexic, Argentina, Chile și Venezuela, pe de o parte și toate celelalte state din regiune, pe de altă parte. Primele trei țări menționate furnizau în 1980, 55% din echipamentul de transport (automobile, autocare, camioane, locomotive etc.), iar împreună cu India, peste 70% din „output"-ul de mașini-unelte al tuturor țărilor din Sud. În același an, Brazilia și Mexicul acopereau 44% din producția de încălțăminte a țărilor în dezvoltare.

Unul dintre cele mai vaste programe de industrializare din „lumea a treia" este în curs de desfășurare în Brazilia, cea mai mare țară de pe continentul latino-american. Pînă nu demult, cunoscută prin exporturile de cafea, Brazilia este în prezent o țară cu o industrie în plină dezvoltare. Între anii 1967—1973 s-a produs un adevărat „miracol economic" brazilian, cu implicații profunde în structura producției industriale : partea produselor alimentare, a industriei tutunului, textilelor, pielăriei și încălțămintei în valoarea adăugată a industriei manufacturiere a scăzut continuu, ajungînd la 23% în 1975 și la 20%, în 1980, în timp ce aceea a industriei chimice, siderurgiei, produselor de metal, mașinilor-unelte, electrotehnicii și echipamentului de transport, sporea, atingînd 48% în 1975 și devenind majoritară (52%), în 1980 [69]. Este de reținut că, din 1980, industria construcțiilor de mașini a trecut pe primul loc ca importanță în ansamblul producției manufacturiere. Cu titlu de comparație, în același an, valoarea adăugată a acestei ramuri era în Brazilia de 1,9 ori mai mare decît într-o țară dezvoltată industrial cum este Canada. Oricum, printre țările în dezvoltare nesocialiste, *Brazilia ocupă poziția de lider în privința volumului producției industriei prelucrătoare*. Ea a ajuns și se va menține desigur în

[69] UNIDO, *Global Report*, Vienna, 1986, p. 173.

„top"-ul celor mai importante țări producătoare din lumea a treia într-o serie de ramuri ale industriei grele, cum sînt chimia, siderurgia, materialele de construcții, metalurgia neferoasă, mașinile-unelte, echipamentul de transport.

Pînă în 1975, strategia industrială a Mexicului era fondată pe substituirea importurilor ; după această dată, descoperirea noilor zăcăminte de țiței și intensificarea prelucrării acestora au schimbat mult datele problemei, încasările din exporturi permițînd intensificarea importului de tehnologie. Experții spun că Mexicul se află așezat pe o „mare de petrol", care va asigura țării beneficii importante pe termen lung, mărind astfel posibilitățile de investiții în economia națională, în general, în industrie, în special [70]. Deocamdată însă. potențialul industriei manufacturiere al țării este mult inferior față de cel al Braziliei : în 1980, valoarea adăugată era de peste 2,2 ori mai mică.

În Argentina, cealaltă țară a „triumviratului" industrial latino-american, valoarea adăugată pe locuitor în industria manufacturieră era în 1980, de două ori mai mare decît în Brazilia. Populația mai puțin numeroasă este una din explicații. Procesul de industrializare are însă o istorie mai veche în Argentina ; el a primit un deosebit impuls în anii '40, în timpul celui de-al doilea război mondial. Într-o perioadă de 20 de ani (1955—1975) ritmul mediu anual de creștere a producției industriale a fost unul dintre cele mai ridicate din economia mondială : 10%. În același interval de timp, construcțiile de mașini-unelte s-au dezvoltat într-un ritm mediu anual de 11,5%.

Criza economiei mondiale a afectat grav aceste trei țări. Puternic îndatorate, ele își văd amenințate programele de dezvoltare. Mai întîi Mexicul, apoi Brazilia, s-au declarat în imposibilitate temporară de a achita serviciul datoriei externe. Potențialul lor industrial, bogatele resurse naturale le dau însă dreptul să spere la o redresare a situației într-un timp oportun.

În ceea ce privește industrializarea Asiei în curs de dezvoltare, se disting trei zone relativ mai avansate pe

[70] Între 1973—1980, volumul rezervelor certe a trecut de la 5,4 miliarde la peste 60 de miliarde de barili, în timp ce producția a crescut de la 165 milioane la 1 miliard de barili. Volumul exportului de țiței s-a cvadruplat între 1977—1980.

această cale *. Fiecare dintre aceste zone se caracterizează printr-un anumit grad de omogenitate, determinat de un ansamblu de trăsături economice și geopolitice specifice.

Sub-regiunea vestică a continentului include țările arabe de la Golf, precum și Iranul, mari producătoare și exportatoare de petrol.

Dintre aceste țări Arabia Saudită ocupă o poziție specială, datorită veniturilor obținute din exportul petrolului și rezervelor sale de țiței (estimate la 171,5 miliarde barili, în 1985), mult superioare în raport cu cele ale altor țări în dezvoltare [71] și totodată de fapt cele mai mari din lume. Deocamdată, capacitatea sa de prelucrare a țițeiului este mică ; în 1983, de exemplu, peste 80% din cantitatea extrasă de petrol a fost exportată în stare brută. În scurt timp însă, această capacitate va ajunge la 4—5% din cea mondială, atunci cînd combinatele petrochimice aflate în construcție vor începe să producă din plin.

Este semnificativ faptul că întreaga industrie grea saudită se află în mîna statului, controlată prin intermediul societății SABIC **. Paralel, guvernul încurajează și dezvoltarea unui sector privat. Apar astfel, tot mai multe societăți mixte (joint ventures) cu capital public și privat, îndeosebi în sectoare de interes pentru ansamblul economiei naționale cum ar fi exploatarea minereurilor de fosfați, de fier și de cupru, producția de ciment, sticlă, oțel, componente auto. Numărul companiilor industriale a sporit spectaculos, capitalul investit crescînd de 52 de ori, în intervalul 1970—1980, ajungînd la 15,6 miliarde de dolari. Aceste cifre vorbesc de la sine despre impetuozitatea procesului de industrializare în Arabia Saudită.

Polii industriei grele saudite se află la Jubail și Yanbu, primul, extins pe o suprafață de 900 km^2, în

* Exceptînd țările socialiste din Asia

[71] Kuweit-92,5, Irak 65,0, Iran 59,0, Emiratele Arabe Unite 33,0, Venezuela 27,2, Libia 21,3, Nigeria 16,6, Algeria 8,8, Indonezia 8,5 etc. (în miliarde barili, 1985). Sursa : OPEC, *Facts and Figures*, 1986, p. 17.

** Saudi Arabian Basic Industries Corp. Construirea întreprinderilor se realizează în colaborare cu societăți străine care s-au angajat să achiziționeze 75% din producția lor.

zona golfului iar cel de-al doilea pe 150 km^2, la Marea Roşie.

Un sector prosper este cel al construcţiilor. Aici s-a instituit o adevărată diviziune a muncii între stat şi capitalul privat, primul dezvoltînd cu prioritate construcţia de locuinţe pentru populaţie, de căi ferate, porturi, aeroporturi, spitale şi şcoli, iar cel de-al doilea punînd accentul pe locuinţe rezidenţiale, complexe comerciale, hoteluri. Guvernul saudit insistă ca 30% din valoarea fiecărei construcţii realizată de o firmă particulară (naţională sau străină) să fie sub-contractată pe plan local. O particularitate a procesului de industrializare în Arabia Saudită este accentul pus pe experţii şi pe muncitorii străini. Se apreciază că circa 50% din totalul forţei de muncă utilizate provine din exterior.

Cealaltă putere industrială a sub-regiunii este Iranul. Bazîndu-şi, de asemenea, dezvoltarea pe încasările din exportul de ţiţei, această ţară a reuşit să-şi diversifice în mare măsură industria. Alături de prelucrarea petrolului *, s-au dezvoltat siderurgia, producţia de aluminiu, construcţiile de maşini, în timp ce ramurile cu mare tradiţie în această ţară (textilele, pielăria, îndeosebi), au cunoscut un nou reviriment. Este, fără îndoială, una dintre ţările în dezvoltare cu cele mai mari posibilităţi. Valorificarea lor este însă mult stînjenită de războiul cu Irakul, care exercită o importantă presiune asupra resurselor ţării.

În condiţii normale, întreaga zonă a Asiei de Vest are cele mai mari şanse de a trece prima linia de sosire în competiţia ţărilor „lumii a treia" pentru lichidarea subdezvoltării.

Centrul industrial al Asiei în curs de dezvoltare ** îl constituie, la ora actuală India.

Fosta perlă a coroanei britanice a moştenit o anumită industrie care se dezvoltase însă în funcţie de nevoile capitalului englez : industria bumbacului — în regiunea oraşului Bombay, industria iutei — în jurul unui alt mare oraş — Calcutta. Între cele două războaie mondiale apar şi fabrici de ciment, de sticlă ; se trece, de asemenea, la construirea primelor capacităţi siderurgice.

* La Abadan se află cea mai mare rafinărie din lume.
** Exceptînd R. P. Chineză.

Adevărata industrializare a Indiei începe după obţinerea independenţei (1950) cînd statul a iniţiat un vast program de dezvoltare a *industriei grele*. În ultimele trei decenii, producţia industrială a crescut de cinci ori.

În prezent după cum apreciază experţii ONUDI, „India posedă un sector dezvoltat de bunuri de echipament" [72] care-i permite să-şi acopere cea mai mare parte a cererii interne. Cele mai dinamice sectoare s-au dovedit chimia, materialele plastice, maşinile-unelte şi cele electrice, industria alimentară şi de mobilă. Un sector care a progresat constant este siderurgia *.

Figura 2. *Schimbări structurale în industria Indiei* (indicele valorii adăugate : 1970 = 100)

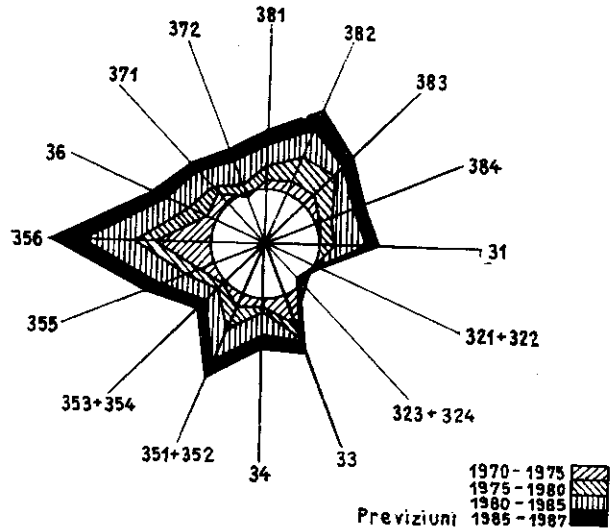

În schimb, ramurile tradiţionale (textilele şi încălţămintea) au înregistrat un important recul. Cu toate acestea, în ansamblul industriei manufacturiere indiene, textilele continuă să aibă ponderea cea mai ridicată.

[72] UNIDO, *Global Report*, 1986, p. 28.
* India s-a lansat şi în producţia de minicalculatoare electronice. Prima întreprindere naţională în acest domeniu este „Electronic Corporation of India Limited".

Pe baza succeselor înregistrate în domeniul dezvoltării industriale, India a devenit exportatoare de tehnologie, inclusiv de uzine la cheie ; în Sudul și Sud-Estul Asiei au fost exportate fabrici de textile și de ciment, iar în Africa, de zahăr, de hîrtie, de mașini-unelte.

Celălalt stat din subcontinentul indian, pornit ferm pe calea industrializării este Pakistanul. Deși cu un potențial industrial mult mai mic decît al Indiei, Pakistanul a făcut pași mari pe calea diversificării ; în prezent, el produce transformatoare electrice, tractoare, mașini-unelte, metale neferoase, oțel, ciment, îngrășăminte chimice etc. Industria sa este concentrată în jurul celor două mari centre urbane din țară — Karachi și Lahore. Cele trei industrii tradiționale — alimentară. a tutunului și textilele, continuă însă să furnizeze cea mai mare parte a producției industriale prelucrătoare.

O caracteristică atît a Indiei cît și a Pakistanului este atenția acordată dezvoltării cercetărilor în domeniul energiei nucleare, ceea ce reprezintă o dovadă a capacităților tehnologice. Se poate spune că ambele țări se numără printre cele care formează „avangarda tehnologică" a lumii a treia.

Cea de-a treia zonă în curs de dezvoltare din Asia care atrage atenția prin performanțele sale industriale se situează în partea de Sud-Est a continentului, incluzînd Singapore, Hong Kong, Indonezia, Filipine, Coreea de Sud, Tailanda. În contrast cu subcontinentul indian, industria Asiei de Sud-Est este puternic dependentă de piețele externe, în special de cele ale S.U.A. și Japoniei.

În comparație cu celelalte regiuni în dezvoltare, această parte a Asiei a cunoscut o expansiune industrială mai armonioasă. Așa cum rezultă și din figura 3, în intervalul 1970—1987, cele mai dinamice ramuri au fost siderurgia (371), metalurgia neferoasă (372), electrotehnica și electronica (383), pielăria și încălțămintea (323—324), chimia (351—352), materialele plastice (356). Mai trebuie adăugat că țările din această zonă acopereau, în 1980, circa 18% din întreaga producție de alimente prelucrate pe cale industrială a „lumii a treia" [73].

[73] *Op. cit.*, p. 37.

Figura 3. *Schimbări în structura industrială a Asiei de Sud-Est* (1970 — 1987)

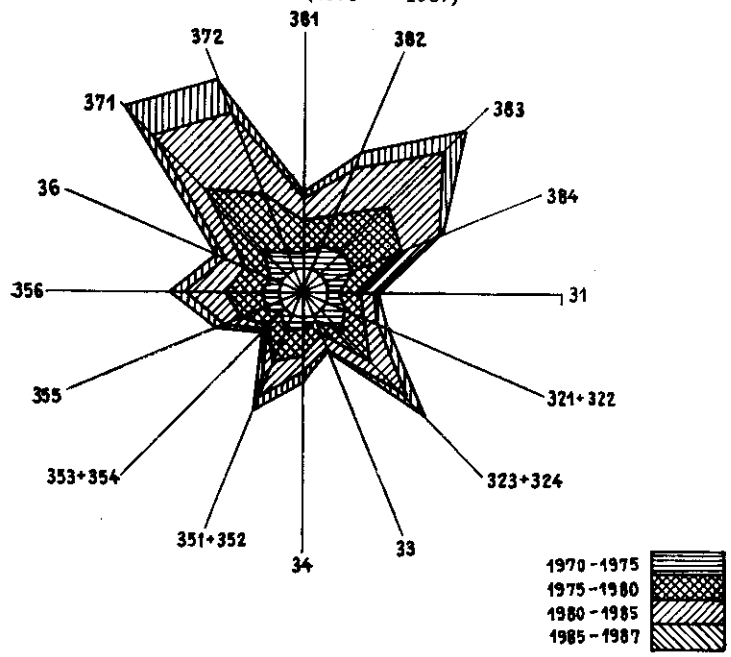

Țările și teritoriile situate în această zonă pot fi grupate în două categorii : una orientată către export și alta către piața internă. Din prima categorie fac parte Hong Kong, Singapore și Coreea de Sud, care exportă fiecare între 70—90% din întreaga lor producție industrială ; cea de-a doua include Filipinele, Indonezia și Tailanda. Ceea ce explică, în bună parte, dinamismul economiei majorității țărilor din această sub-regiune, este, pe de o parte mîna de lucru relativ calificată și ieftină, pe de altă parte, abundentele resurse naturale. Acești factori, ca și politica „porților deschise" au stimulat puternic investițiile străine.

Continentul cel mai puțin industrializat este Africa. Și totuși prelucrarea produselor pe solul african este o activitate cunoscută din cele mai vechi timpuri. În Egipt, spre anul 6000 î.e.n. în regiunea Meroe, în josul

[74] *Idem*, p. 30.

Nilului, exista o siderurgie înfloritoare. După anul 3 500 î.e.n., faraonii au lansat expediții în această regiune, precum și în Sinai, în scopul exploatării zăcămintelor de cupru. În Africa de Vest, începînd cu anul 1000 î.e.n. valea Nok devine un cunoscut centru de topire a fierului.

Dezvoltarea industrială a marii majorități a țărilor africane are loc în condiții mult mai dificile decît în celelalte regiuni ale „lumii a treia" : penurie pronunțată de capitaluri și de mînă de lucru calificată, o piață internă restrînsă. Infrastructurile existente sînt departe de a constitui un factor favorizant al activității industriale : numai 300 000 de km de drumuri amenajate și 95 000 de km de căi ferate pe întreg continentul.

Nordul continentului african este mai evoluat din punct de vedere industrial. În timp ce în Libia industria a ajuns să furnizeze circa 66% din P.I.B., în alte țări, ca Algeria și Egipt, ponderea ei era de 41% și, respectiv, 30%, în 1980.

Caracteristic pentru Africa este orientarea eforturilor către valorificarea resurselor naturale locale, ceea ce face ca *industria extractivă* să ocupe primul loc ca importanță, în ansamblul ramurilor industriale. Faptul apare firesc în condițiile în care pe acest continent se află unele dintre cele mai importante rezerve de minereuri din lume : 87% din cele de crom, 85% de platină, 64% de magneziu, 45% de cobalt, 25% de uraniu etc. [75].

În ce privește *industria prelucrătoare*, ea este relativ mai dezvoltată în cîteva țări, Algeria și Egiptul, în Nord, Nigeria, Kenya și Zimbabwe, în zona sub-sahariană.

În cadrul ei, industria agro-alimentară, orientată către export conferă Africii o poziție favorabilă pe unele piețe internaționale : la cacao peste 65%, la uleiul de palmier — aproape 40%, la arahide — circa 30%. Acest sector rămîne preponderent, furnizînd multor țări peste 50% din valoarea adăugată a sectorului manufacturier (89% în Ruanda și Somalia, 60% în Burundi, 55% în Zambia etc.). Industria alimentară împreună cu cea textilă furnizează peste 40% din locurile de muncă industriale pe întregul continent [76].

[75] ONU, *Rapport du Secrétaire général*, doc. A/37/211, 26 mai, 1982, p. 96.

[76] Toate datele se referă la anul 1980.

Contribuția Africii la producția industrială mondială a crescut de la 0,73% în 1960 la 0,97% în 1980, deci cu numai 0,24% în 20 de ani. Pornind de la această evoluție, apreciind perspectivele, experții sînt de părere că este puțin probabil ca obiectivul de la Lima privind Africa [77] să poată fi realizat.

Dintre țările africane mai avansate pe calea industrializării, Algeria prezintă un interes deosebit prin caracterul original al politicii sale. După cum se știe această țară a ales calea socialistă de dezvoltare. În documentul programatic intitulat „Carta Națională" se arată că statul, bazîndu-și activitatea pe proprietatea colectivă asupra mijloacelor de producție va promova revoluția industrială, care, împreună cu cea agrară, vor contribui la realizarea unor transformări profunde în structura economiei naționale.

Naționalizările efectuate au permis statului algerian să controleze 90% din industrie. Într-o primă fază, au fost create întreprinderi de stat puternic concentrate — în principalele sectoare de activitate : Sonatrach — petrol, Sonacome — construcții de mașini, Sonelec — electronică, Sonitex — textile, confecții, încălțăminte ș.a.

Începînd cu anii '80 se face simțită o tendință inversă, de descentralizare a activității industriale. Marile întreprinderi de stat au fost împărțite într-un număr de firme mai mici cu un grad mai mare de autonomie operațională decît în trecut. În felul acesta de la 61 de firme existente, în octombrie 1980, s-a ajuns la 350 de companii naționale, în 1985 [78]. Această măsură instituțională este o expresie a preocupării crescînde a statului pentru sporirea calității produselor, a eficienței activității economice.

[77] Aportul african la producția industriei lumii ar urma să ajungă la 2% în anul 2000.

[78] Printre noile companii din sectorul hidrocarburilor se află *Naftal* (rafinare și distribuție), *ENEP* (engineering petrolier) *ENPCO* (produse plastice și cauciuc), *ENTP* (explorări) etc. Sonatrach rămîne societatea „mamă", care își păstrează responsabilitatea în domeniile de bază : elaborarea politicii generale, explorări, producție, distribuție.

Principala activitate industrială rămîne cea din domeniul hidrocarburilor [79]. Algeria posedă la Skikda, pe malul mării Mediterane, cea mai mare rafinărie de petrol din Africa, iar la Arzow — a doua uzină din lume de lichefiere a gazului metan. În ultimii ani, un dinamism deosebit cunosc ramurile industriei construcțiilor de mașini — tractoare, echipament agricol, vehicule grele, refrigeratoare, televizoare color etc.

În Egipt, celălalt stat nord-african pornit pe calea dezvoltării unei industrii prelucrătoare, principalul sector industrial continuă să fie cel textil, care are la dispoziție apreciabile resurse de bumbac. Ritmurile de creștere cele mai importante le cunosc însă ramurile industriei grele. La Heluan, cel mai mare centru industrial al țării se produc tractoare, camioane, vagoane de cale ferată, automobile, îngrășăminte chimice, oțel. Industria a devenit principala ramură a economiei cuprinzînd circa 30% din totalul populației active.

Indicele schimbărilor structurale calculat de experții ONUDI, în cazul celor două țări nord-africane, a evoluat după cum rezultă din figura 4 de la pagina 99 [80].

Graficele scot în evidență, în mod sugestiv, dinamismul construcțiilor de mașini (382 și 383) atît în Algeria, cît și în Egipt. În ce privește ramura hidrocarburilor tendințele exprimate se explică prin punctul de plecare diferit, această ramură aflîndu-se la un nivel mult inferior în Egipt, față de Algeria, în anul de bază (1970).

Trei țări sub-sahariene — Nigeria, Kenya și Zimbabwe —, beneficiază, toate, de bogate resurse minerale; acest fapt a favorizat dezvoltarea lor industrială în raport cu alte țări africane vecine. Trebuie spus însă că ele sînt

[79] La Hassi R'Mel se află cel de-al doilea cîmp de exploatare a gazului metan din lume (2000 de miliarde m^3), iar la Hassi-Messaond unul dintre cele mai bogate cîmpuri petroliere pe plan mondial.

[80] UNIDO, *Global Report*, Vienna, 1986, p. 157, 201.

Figura 4. *Schimbări structurale în industrie* (1970 = 100)

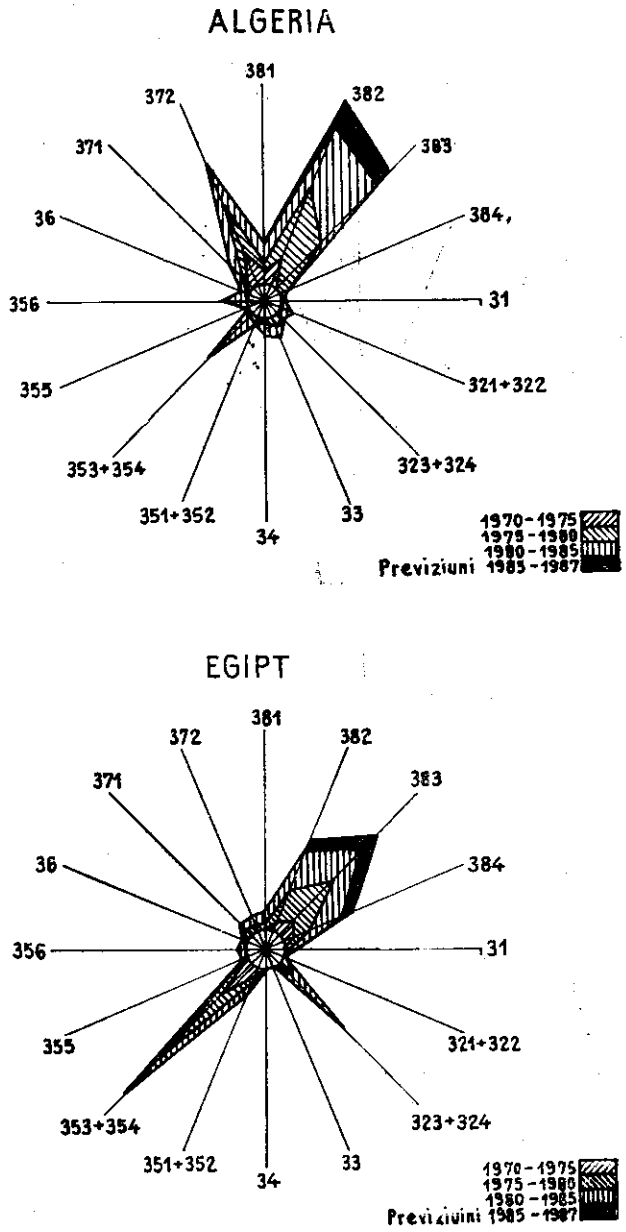

departe de a poseda capacitatea unei depline valorificări a acestor resurse. Tendințele schimbărilor structurale în întreaga sub-regiune sînt ilustrate în figura 2 :[81]

Figura 5. *Schimbări structurale în industria Africii Tropicale* (1970—1987)

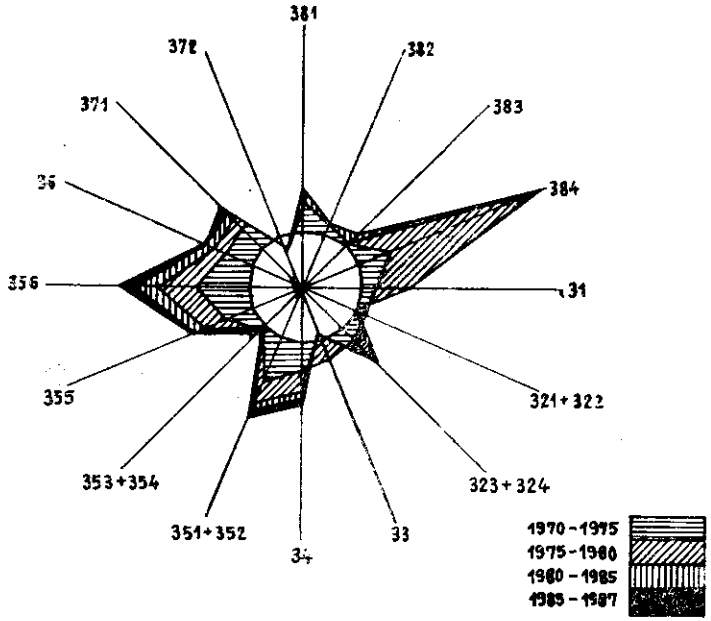

După cum se poate observa, în mod surprinzător, industria producătoare de echipament de transport (384) apare cu cel mai ridicat ritm de creștere în raport cu anul 1970. Acest fenomen se datorează nivelului scăzut înregistrat în anul de bază. Trebuie reținut, de asemenea, că industria de automobile din regiune este puternic tributară activității societăților transnaționale. Pe această bază, Kenya, Zimbabwe și Nigeria au reușit să acopere peste 90% din producția de echipament de transport din întreaga sub-regiune. Produsele plastice (356) și cele chimice (351, 352) urmează în ordine pe locurile imediat următoare.

[81] UNIDO, *Global Report*, Vienna, 1986, p. 24.

Ce se poate spune despre industrializarea de pînă acum a țărilor în dezvoltare ?

Înainte de toate se cuvine reținut faptul că, deja, într-o serie de domenii, tinerele state au devenit competitive. Este vorba nu numai despre sectoare tradiționale cum ar fi, de pildă, producția de încălțăminte, unde prețul de vînzare a ajuns să reprezinte jumătate din cel al țărilor dezvoltate, ci și de producții ale unor ramuri de „vîrf" ca electronica.

La începutul actualului deceniu, țările asiatice în dezvoltare acopereau peste 50% din producția mondială de televizoare.

Remarcabil este și faptul că încă de la sfîrșitul deceniului trecut firme industriale de stat din „lumea a treia", Petroven, Petrobras și Pemex, pășiseră în rîndurile primelor 50 de societăți ale lumii, depășind, prin cifra de afaceri, societăți binecunoscute din țări dezvoltate ca Du Pont de Nemours, Imperial Chimical Industries, Occidental Petroleum, Union Carbide și multe altele.

În același timp, nu se poate trece cu vederea rolul jucat de capitalul străin. Este adevărat că în foarte multe țări în dezvoltare, statul are un rol cheie în procesul industrializării. Totuși, societățile transnaționale continuă să dețină poziții importante. Dezvoltarea industrială rapidă a unor țări din Asia de sud și de sud-est se explică nu atît prin efortul propriu, cît prin interesul firmelor străine de a transfera o serie de activități acolo unde forța de muncă locală relativ calificată și foarte ieftină, le permite să suplinească creșterea cheltuielilor cu energia și materiile prime. În plus, pentru activitățile desfășurate în aceste țări, capitalul străin este scutit, în mare măsură, de investiții pentru protecția muncii și a mediului înconjurător.

Anii '70 au însemnat pentru țările în dezvoltare o creștere relativ dinamică a industriei lor prelucrătoare ; produsul intern brut real în acest sector a crescut, în deceniul trecut, cu 88%, față de 35% în țările capitaliste dezvoltate. Dar, această expansiune a fost extrem de inegal repartizată, ea caracterizînd, îndeosebi, un

grup restrîns de țări latino-americane sau asiatice [82]. În ce privește ponderea țărilor în dezvoltare în totalul producției „manufacturiere" mondiale în 1983, ea ajunsese la aproape 12%, performanță îndepărtată de obiectivul fixat la Lima. Este semnificativ, de asemenea, faptul că în totalul exporturilor de produse industriale prelucrate ale tinerelor state, partea cea mai mare continuă să revină textilelor, confecțiilor și încălțămintei. Producția de mașini și utilaje, atît de necesară echipării economiilor naționale a țărilor în dezvoltare, rămîne modestă în majoritatea cazurilor.

Fără a dori să minimalizăm succesele tinerelor state pe calea industrializării trebuie să menționăm că pe planul productivității muncii ele sînt mult rămase în urmă față de țările dezvoltate. Într-o ramură tradițională, cum este cea textilă, ramura cu cea mai mare pondere în forța de muncă industrială a Sudului, valoarea adăugată pe muncitor reprezenta în 1980, doar o treime din cea a Nordului.

În prezent, această ramură este confruntată cu problemele ridicate de introducerea microelectronicii, proces intens în țările dezvoltate și care amenință să erodeze avantajul comparativ de care se bucurau pînă acum tinerele state, provenit din utilizarea unor muncitori calificați și ieftini. În ceea ce privește ramurile industriei grele, productivitatea Sudului era inferioară Nordului, în 1980, după cum urmează : la oțel de 2,9 ori, la producția de mașini — unelte și la electrotehnică de 2,7 ori, la echipamentul de transport de 2,5 ori etc. [83].

Dacă luăm ca element de comparație productivitatea industrială a Marii Britanii, printre cele mai scăzute, în prezent, între țările dezvoltate, situația în unele țări în dezvoltare a evoluat astfel :

[82] În 1980, zece țări în dezvoltare concentrau producția industrială a Sudului, după cum urmează (în procente) : încălțăminte — 74, materiale de construcții — 77, echipament de transport — 83, electrotehnică și electronică — 84, chimie — 87 etc. (vezi ONUDI : *Global Report*, 1986).

[83] Calculat după datele O.N.U.D.I., *op. cit.*, p. 137.

Tabelul 2

Decalaje de productivitate a muncii în industria manufacturieră [84]

Marea Britanie = 100

Țări	1975	1980
Singapore	103	81
Mexic	94	64
Brazilia	93	60
Kenya	50	44
Zimbabwe	55	34
Indonezia	22	17
India	21	16

Or, țările menționate în tabelul de mai sus, sînt printre cele mai avansate pe calea industrializării în „lumea a treia". În aceste condiții este ușor de dedus situația productivității muncii industriale în restul țărilor în dezvoltare, care constituie marea majoritate.

În fine, într-o serie de țări în dezvoltare au apărut probleme legate de folosirea incompletă a capacităților de producție existente. Fenomenul este determinat, în cea mai mare parte, de insuficiențele bazei energetice naționale, planificatorii și factorii de decizie neglijînd dezvoltarea „cu un pas înainte" a producției de energie electrică în raport cu producția de bunuri materiale.

Există mai multe cauze care explică evoluția nesatisfăcătoare, pe ansamblu, a industrializării țărilor în dezvoltare : unele sînt de ordin intern, altele — extern.

Constrîngerile interne decurg direct din starea de subdezvoltare, din penuria de capitaluri, de forță de muncă cu un grad corespunzător de calificare, din insuficiențele pieții interne, din existența unei economii dezarticulate. La toate acestea, pe parcurs, s-au mai adăugat și consecințele unor politici care nu întotdeauna au fost bine definite, fundamentate științific.

Nu puține au fost țările care au mers pe linia dezvoltării prioritare a industriei ușoare sau alimentare, considerîndu-se că ele ar corespunde mai bine „structurii factorilor de producție" caracteristici tinerelor state inde-

[84] *Idem*, p. 178—330.

pendente și ar asigura o mai bună complementaritate între agricultură și industrie.

Industrializarea concepută în această manieră, presupune un tip de tehnică mai ieftin și, deci, mai accesibil, o compoziție organică a capitalului care permite o folosire mai completă a forței de muncă. Acest gen de industrializare, în faza inițială, a determinat o accelerare a activității economice, dar, ulterior, ritmul de creștere s-a diminuat datorită faptului că procesul de reproducție lărgită nu era suficient asigurat. Concepția unei industrializări în care sectorul producător de bunuri de consum se dezvoltă *permanent* prioritar perpetuează o productivitate socială scăzută, în comparație cu performanțele țărilor dezvoltate. În aceste condiții, *tinerele state sînt obligate să schimbe bunuri de consum — mai ieftine — pe bunuri de echipament — mult mai scumpe — obținute din import, ceea ce nu poate să nu agraveze continuu deficitul propriei balanțe de plăți externe.*

Cealaltă metodă de industrializare aflată în opțiunea țărilor în dezvoltare se fondează pe creșterea cu precădere a producției mijloacelor de producție. Dar, această concepție nu trebuie redusă la un singur model de dezvoltare. Asociindu-se elementele de creștere pe termen lung cu cele pe termen scurt, răspunsul se concretizează în funcție de factorii caracteristici țării în cauză.

Nu există o soluție tip pentru industrializarea „lumii a treia" ; în fiecare caz vor trebui apreciate, la justa lor valoare, nevoile și posibilitățile țării. În cursul procesului industrializării s-a accentuat însă cu o forță constant crescîndă necesitatea creării unei baze care să asigure reproducția lărgită, creșterea capacității de producție. *Alegerea inițială nu este decît un prim pas* care se cere urmat de alte inițiative, toate la un loc făcînd posibilă industrializarea însăși.

A construi industria grea în aceste țări nu înseamnă neapărat a crea și dezvolta *de la început* o producție axată pe mari cicluri complete și închise. Pot fi imaginate foarte bine situații în care implantarea industriei grele începe cu anumite ramuri ale construcției de mașini (producția de echipament pentru industria textilă sau alimentară, sau pentru agricultură). O țară mică și cu posibilități limitate se poate orienta, de exemplu, spre importul de oțel și crearea în interior a unor subramuri ale industriei prelucrătoare ; există numeroase ramuri ale

acestui sector care nu cer mari investiții și unde perioada de recuperare este relativ scurtă.

O atenție sporită merită și *industria rurală*, cu tradiții vechi într-o serie de țări ; dezvoltarea unor întreprinderi mici și mijlocii, cum ar fi, de pildă, mini-centrale hidroelectrice, mici fabrici de ciment sau de materiale plastice, facilitează răspîndirea lor pe ansamblul teritoriului național, fapt ce poate da impuls întregii vieți economice și permite o mai bună utilizare a brațelor de muncă. În ce privește țările care dispun de bogății naturale și de cadre calificate suficiente, sau care obțin importante venituri în devize din exportul unor materii prime, ele pot să-și propună să urmeze o cale de industrializare unde accentul să cadă, încă de la început, pe industria grea în toată complexitatea ei.

Nu intră în intenția noastră de a judeca modelele de industrializare ale diferitelor țări. Trebuie spus însă că datorită constrîngerilor interne amintite, nu întotdeauna soluțiile alese s-au dovedit cele mai indicate pentru nevoile și posibilitățile țărilor respective. Factorii de decizie, din dorința de a scurta cît mai mult perioada de reducere a decalajului față de țările bogate, au fost tentate să imite experiența altora, care, în cele din urmă, s-a dovedit inadecvată.

Apoi, au mai intervenit și constrîngerile de ordin extern care au limitat mult proporțiile industrializării tinerelor state. Președintele țării noastre, tovarășul Nicolae Ceaușescu, a subliniat pregnant faptul că, în general, criza economică mondială, recensiunea puternică din țările capitaliste dezvoltate, în special, au determinat o restrîngere a cererii de produse provenite din țările în dezvoltare, o reducere a prețurilor acestora, concomitent cu creșterea sarcinii constituite de serviciul datoriei externe și cu reducerea simțitoare a volumului ajutorului public pentru dezvoltare. Actualele relații financiar-monetare internaționale nu sînt prielnice dezvoltării industriale ale tinerelor state. Ratele dobînzii, care au atins niveluri fără precedent, nu numai că descurajează considerabil noile investiții industriale, dar perturbă grav funcționarea industriilor existente. Astfel, rezultă clar că relansarea procesului de industrializare în țările „lumii a treia" va depinde într-o măsură covîrșitoare de re-

zolvarea unor probleme globale cu care este confruntată economia mondială.

Privind spre viitor, gîndind la ceea ce ar urma să se facă în continuare pe linia industrializării tinerelor state, ne reţin atenţia cîteva probleme care ar putea constitui elemente de reflexie pentru factorii de decizie din ţările în curs de dezvoltare. Una dintre ele priveşte atitudinea faţă de industria bunurilor de consum.

Atît pe planul dezbaterilor teoretice, cît şi pe cel al acţiunii practice, atunci cînd se pune în discuţie problema lichidării decalajelor industriale Nord-Sud, în majoritatea cazurilor, gîndurile se îndreaptă către producţia mijloacelor de producţie, în diferitele ei forme, către tehnologiile de fabricaţie. Dar problema dezvoltării, a progresului general al tinerelor state, nu se rezumă numai la aspecte de ordin economic. Ea este prin excelenţă o problemă politică.

Privind lucrurile din acest unghi de vedere să ne oprim puţin şi asupra decalajelor din domeniul producţiei de bunuri industriale de consum, asupra consecinţelor lor sociale. Se va putea oare vorbi despre lichidarea completă şi definitivă a stării de subdezvoltare a unei ţări, dacă ea ajunge în situaţia de a produce maşini şi utilaje, fie şi la nivel mondial din punctul de vedere al performanţelor, dar va continua să depindă de Occident în ceea ce priveşte majoritatea bunurilor de consum? Presupunînd că ţara respectivă ar putea exporta o parte corespunzătoare din producţia sa industrială în ţări capitaliste dezvoltate, că ar avea încasări valutare pe măsura aşteptărilor (ceea ce, trebuie să recunoaştem, ar fi de domeniul idealului), ea ar putea importa articolele de consum necesare populaţiei. La prima vedere, totul pare normal, profitabil pentru toată lumea. Există însă şi o faţă ascunsă a lucrurilor.

Spre deosebire de bunurile de echipament, produsele de consum, prin destinaţia lor, intră în contact direct cu consumatorii, cu publicul larg. Ele joacă, de aceea, în măsură mult mai mare, rolul de ambasadori ai unei anumite civilizaţii, ai unor anumite concepţii, mentalităţi, ideologii. Uneori direct, alteori, indirect. Iată, de pildă, filmele pe casete video. Exportatorii din ţările dezvoltate au grijă să înregistreze filme „bune pentru lumea a treia", menite de cele mai multe ori să amelioreze imaginea uneia sau alteia dintre ţările occidentale, în-

deosebi a S.U.A. Piaţa video-casetelor majorităţii ţărilor în dezvoltare este invadată de filme comerciale de calitate îndoielnică, fie ele de groază, porno sau justificînd violenţa. Printre acestea din urmă o pondere importantă revine celor care îşi aleg ca temă ruşinosul război din Vietnam, şi care, în pofida unor realităţi de notorietate publică, încearcă să glorifice intervenţia americană. Un exemplu concludent sînt filmele din seria „Rambo".

Răspunzînd unor comenzi oficiale, realizatorii s-au străduit să creeze un „erou", căruia i-au găsit şi un nume uşor de pronunţat în orice limbă de pe glob, încredinţînd rolul unui actor care, prin statura sa, are priză la public — Sylvester Stalone. În felul acesta s-a urmărit ca „producţia" să fie mai digerabilă; cei care consumă „produsul", avînd, de cele mai multe ori, un slab nivel de cultură, ajung să fie impresionaţi cînd văd un „superman" de talia lui Rambo, ucigînd, de unul singur, cîteva sute de „autohtoni subdezvoltaţi". De ce îşi fac loc asemenea bunuri de consum în ţările în curs de dezvoltare, de ce găsesc ele audienţă la public? În primul rînd, deoarece pe plan local nu se oferă nimic sau aproape nimic, care să se poată substitui, să satisfacă o cerinţă sau alta de consum a populaţiei.

Cînd tineri din Rio sau din Caracas, din Lagos sau Kinshasa se îmbracă în blugi, „Levi's" sau „Wrangler", se încalţă cu ghete „Addidas" sau „Puma", poartă cu ei casetofoane „Sharp" sau „Philips", fumează ţigări Malboro sau Gitanes, privesc filme de genul celor menţionate, ei nu consumă, pur şi simplu, ci devin subiecţi aflaţi sub influenţa unui anumit mod de viaţă străin. Şi toate acestea pentru că ori nu li se oferă alte alternative, ori cele oferite nu sînt atrăgătoare. *Nu este oare şi aceasta o formă de dependenţă, de neocolonialism?*

Iată de ce, industrializarea tinerelor state, ca să devină realmente cea mai importantă cale de lichidare a subdezvoltării, nu trebuie să neglijeze producţia de bunuri de consum. Desigur că ar fi absurd să se pretindă realizarea pe plan intern a întregii game de astfel de produse. Dar, orice ţară în dezvoltare, care ajunge să posede o anumită capacitate tehnologică, trebuie să-şi propună să producă un minim necesar de bunuri de consum şi, nu oricum, ci la nivelul standardelor internaţionale recunoscute.

Astăzi cînd omenirea se află sub puternicul impact al revoluției științifico-tehnice se ridică în mod pregnant problema modificării strategiei de industrializare. Tot mai numeroși sînt cei care se întreabă dacă industrializarea clasică, dacă industriile „grele" ale secolului al XIX-lea, mai reprezintă singura cale a progresului. Cei ce critică economia bazată pe acest gen de industrializare, acuzînd-o, pe drept cuvînt, de poluare, de risipa de energie și de materii prime, de șomaj și de inflație, uită însă că, în absența ei, n-ar fi fost posibilă aproape niciuna dintre actualele realizări tehnico-științifice. Nu întîmplător revoluția științifico-tehnică a pornit tocmai din țara cea mai dezvoltată industrial și s-a extins cel mai repede în țările puternic industrializate. Nu credem că facem o comparație forțată, atunci cînd spunem că așa cum modul de producție sclavagist a stat la baza apariției civilizației pe glob, tot așa și industrialismul clasic, cu toate neajunsurile sale, a permis trecerea spre cel de-al „treilea val", ca să folosim expresia lui Toffler.

Dînd Cezarului ce este al Cezarului, o schimbare, totuși, se impune. Și încă una radicală. Nevoia de a trece de la faza industrializării clasice la cea informatică a devenit stringentă. „Tranziția de la vechiul mod de dezvoltare și de producție la cel nou *este valabilă pretutindeni și în același timp*", spun specialiștii japonezi [85]. Dar, care, problema se pune în aceiași termeni, atît pentru țările bogate, dezvoltate, cît și pentru cele sărace, subdezvoltate ?

Una dintre gravele probleme cu care se confruntă multe țări din „lumea a treia" este aceea a folosirii excedentului de brațe de muncă. Adepții „noului val" susțin că noile industrii vor reprezenta principala sursă de locuri de muncă suplimentare în vitor. Totuși, realitatea pare să contrazică aceste afirmații optimiste ; după cum relata revista „The Economist" [86], în industria tehnologiei de informație din Marea Britanie numărul locurilor de muncă s-a redus cu 16% din anul 1975.

[85] Vezi J. J. Servan Schreiber, *Sfidarea mondială*, Editura Politică, București, 1982, p. 274.
[86] 8 septembrie 1984.

O altă problemă importantă este aceea a contradicției dintre dezvoltarea „hardware"-ului și a „software"-ului, acesta din urmă neținînd „pasul" chiar în țări cu puternice tradiții industriale, unde nu există penurie de forță de muncă înalt calificată. Ce se va întîmpla atunci cu țările subdezvoltate ? Cine va elabora pentru ele programele adecvate și, de asemenea, cine va suporta costul lor ridicat ?

Mai există apoi și un alt aspect, cel puțin tot atît de important, acela al accesului la băncile de date, aflate în prezent în mîna societăților transnaționale cu sediul în țările capitaliste dezvoltate. Pe lîngă faptul că prețul serviciilor acestor „bănci" este foarte ridicat, țările în curs de dezvoltare trebuie să fie echipate adecvat, pentru a putea beneficia de pe urma lor. Atenție, deci, la perspectiva unei noi forme de neocolonialism.

Desigur că posibilitatea de a grăbi dezvoltarea, sărind peste anumite etape, este foarte seducătoare pentru țările „lumii a treia". Dar, dacă în prezent, ele sînt criticate că au preluat necritic modelul clasic de industrializare al țărilor capitaliste, nu ar cădea oare în același păcat urmînd în viitor calea pe care au pornit deja țările occidentale în dezvoltarea lor industrială ?

Folosirea cu discernămînt a experienței avansate pe plan mondial se impune în continuare, mai ales în condițiile revoluției științifico-tehnice cînd ritmul schimbărilor a devenit amețitor. În efortul lor de lichidare a subdezvoltării prin industrializare, țările în curs de dezvoltare vor trebui să se înscrie pe orbita progresului, dar care nu va fi neapărat identică cu aceea urmată de țările capitaliste dezvoltate.

România, țară socialistă în curs de dezvoltare, posedă o valoroasă experiență în domeniul industrializării. Într-o perioadă istorică relativ scurtă, ne-am transformat dintr-o țară cu un pronunțat caracter agrar, într-una industrial-agrară, cu o industrie puternică, în plină afirmare. S-a demonstrat, astfel, justețea strategiei elaborate de către Partidul Comunist Român în cadrul căreia *modelul propriu de industrializare* a reprezentat cheia de boltă a lichidării înapoierii economice și a asigurării unei reale independențe naționale.

Agricultura — sector vital al economiei naționale

Succesul eforturilor întreprinse pentru depășirea stării de subdezvoltare economică depinde nu numai de politica de industrializare, ci și de progresele realizate în agricultură, sectorul care deține ponderea cea mai ridicată în produsul intern brut al marei majorități a țărilor „lumii a treia".

Fapt este că agricultura concentrează cea mai mare parte a populației active, situație care se va menține încă mulți ani ; or, dezvoltarea acestui sector va determina creșterea veniturilor populației rurale, fenomen care, la rîndul său, va avea cel puțin două efecte deosebit de importante : sporirea puterii de cumpărare la sate și frînarea exodului de brațe de muncă spre oraș — fenomen care agravează considerabil, astăzi, problema urbanizării țărilor în dezvoltare. Dar, înainte de orice, o agricultură corespunzătoare cerințelor societății, înseamnă rezolvarea problemei alimentare.

Se știe că omul pentru a se putea consacra activității de producție, trebuie ca, mai întîi, să-și satisfacă nevoile biologice. Totuși, nu o dată, se uită acest adevăr elementar, faptul că el înainte de a deveni „homo faber", a fost „homo agricola". După cum spunea Xenofon, agricultura a fost timp de milenii „mama și doica tuturor celorlalte meserii". Chiar și astăzi, nu există țară puternic industrializată, fie ea S.U.A. sau Japonia, U.R.S.S. sau Cehoslovacia, fără o agricultură dezvoltată. O țară mică, cum este Noua Zeelandă, își menține locul printre cele cu nivelul de trai cel mai ridicat din lume, grație unei agriculturi de înaltă productivitate. În fine și, nu în ultimul rînd, dintre toate sferele producției materiale, agricultura este cea mai puțin poluantă.

Trecînd în revistă evoluția pe termen lung a producției agricole a țărilor în curs de dezvoltare se poate spune că, de la un an la altul, ea a urmat o linie sinuoasă. În decursul deceniului 7, producția agricolă a acestui grup de țări a sporit cu 2,9% în medie pe an ; în prima jumătate a intervalului (1961—1965) creșterea a fost mai lentă (2,5%) pentru ca să se intensifice în cea de-a doua parte (1966—1970) cînd rata înregistrată a fost de 3,4%. Între anii 1970—1980 ritmul mediu anual de creștere a

producției agricole *a fost identic* cu cel din deceniul precedent.

Actualul deceniu a debutat mai mult decît promițător [87], pentru ca între 1981—1985 creșterea să reprezinte 3,5% în medie pe an. Pozitiv este faptul că, în general, ritmul mediu anual de creștere a producției agricole a țărilor „lumii a treia" a fost superior celui înregistrat pe plan mondial. În anul 1985 acest grup de țări furniza peste 45% din producția agricolă mondială [88].

Interesant de urmărit este modul în care au evoluat producția și stocurile de *cereale* [89]. (Vezi figura din pagina 112).

După cum se poate observa, în țările în curs de dezvoltare, producția de cereale a crescut constant, necunoscînd oscilațiile, uneori foarte puternice, din țările capitaliste dezvoltate. Este semnificativ că, începînd cu anii 1983—1984, producția de cereale a „lumii a treia" o întrece pe aceea a țărilor capitaliste. Stocurile de cereale ale țărilor în curs de dezvoltare rămîn însă mult inferioare față de cele ale țărilor capitaliste dezvoltate, afectînd considerabil posibilitățile acoperirii nevoii de alimente a populației.

Dintre tinerele state independente, cel mai mare potențial cerealier îl au, în ordine, India, Argentina, Indonezia și Brazilia [90], primele două distanțîndu-se net de toate celelalte țări, îndeosebi de cele din Africa, unde, pe primele locuri se situează Nigeria și Egiptul [91].

În ce privește nivelul producției cerealiere, Argentina deține cu autoritate primul loc în rîndurile țărilor în dezvoltare, cu 2,7 mii tone metrice pe locuitor în anul 1981, ceea ce însemna o performanță superioară de 3,2 ori față de cea a Franței, țara cu cea mai ridicată

---

[87] În 1980—1981, ritmul mediu anual de creștere a fost de peste 4,5%.

[88] Surse ONU, doc. E/5790, p. 51 ; doc. A/AC 191/27, p. 4 ; UNCTAD : *Handbook of International Trade and Development Statistics*, 1984, supplement, p. 408 ; F.A.O. : *Raport sur l alimentation mondiale*, 1986, Rome, 1986, p. 68.

[89] FAO, *op. cit.*, p. 15.

[90] Producția de cereale în anii 1980 și 1981, în mii tone metrice, a fost, în medie, de respectiv : 143 865, 68 627, 35 465 și 32 640. Cu titlul de comparație, în aceeași perioadă, performanța S.U.A. a fost de două ori superioară față de cea a Indiei, în timp ce Argentina întrecea Franța cu 47%.

[91] 9 800 și respectiv 8 226 mii tone metrice, în același interval.

Figura 6. *Producția și stocurile de cereale, 1975—1985* (milioane tone)

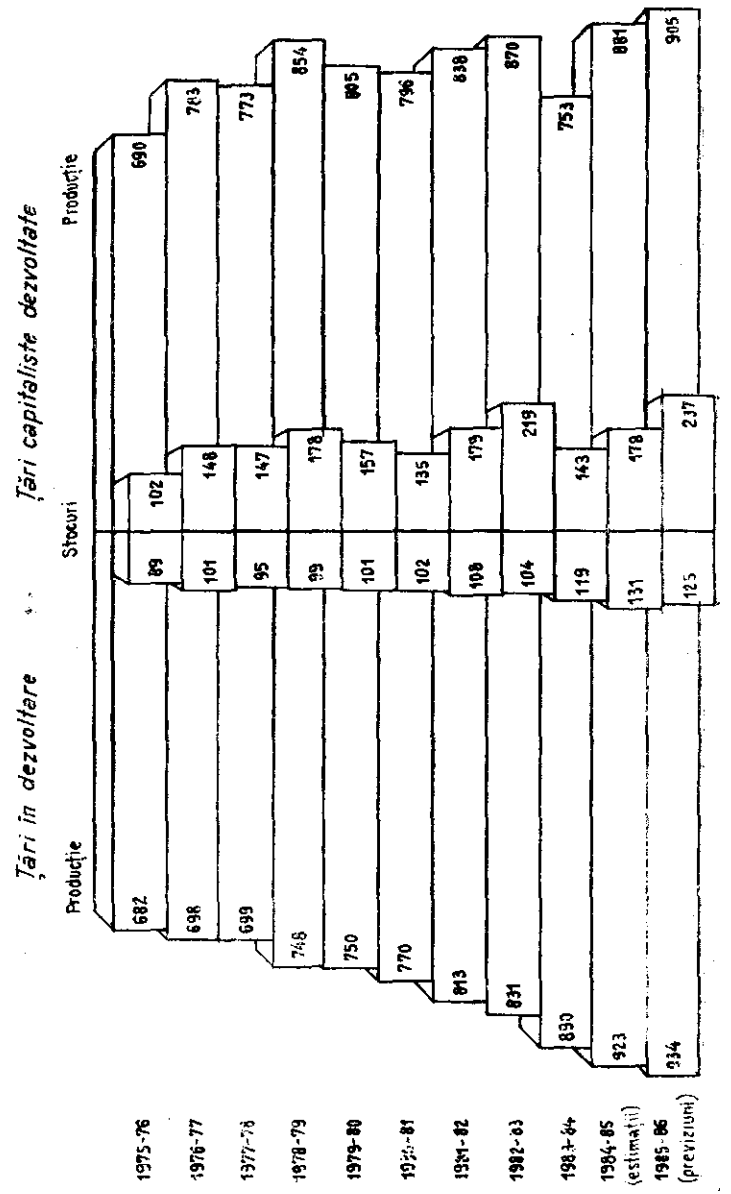

producție de cereale din Europa occidentală și de circa 1,8 ori față de S.U.A., cea mai mare țară producătoare de cereale din lume [92].

Argentina și Brazilia au un potențial foarte ridicat și în domeniul zootehnic. În anul 1983 ponderea lor în producția de carne de vită a „lumii a treia" era de peste 66%. Dacă ne raportăm la producția pe locuitor, în același an, Argentina întrecea S.U.A., de 1,8 ori, iar Franța de 2,7 ori [93]. Performanțele Argentinei, deși rămîn singulare, au totuși valoare de simbol.

Dacă privim însă agricultura țărilor în dezvoltare în ansamblu, ea se caracterizează printr-o slabă productivitate, o insuficientă diversificare, prin lipsa de capitaluri și de brațe de muncă corespunzător calificate. Principalul mijloc de producție — pămîntul — este folosit, fie incomplet, fie necorespunzător, datorită unei agrotehnici nerațională, de cele mai multe ori.

Subdezvoltarea așa cum se manifestă ea, atît pe planul forțelor de producție, cît și pe cel al relațiilor de producție, amplifică, într-o măsură considerabilă, consecințele unui fenomen natural cum este eroziunea solului, fenomen care, dacă depășește un anumit prag critic, are consecințe foarte grave.

Civilizația maya a prosperat vreme de peste 1 500 de ani în regiunea Guatemalei de astăzi. S-au avansat diverse ipoteze despre cauzele care au determinat căderea ei vertiginoasă spre anul 900, dar, după studii recente, se pare că explicația principală rezidă în scăderea catastrofală a productivității agricole cauzată de eroziunea solului. Pe măsură ce se accentua presiunea demografică, mayașii au început să despădurească colinele pentru a extinde suprafețele arabile ; acestea erodîndu-se puternic, capacitatea mayașilor de a se hrăni s-a resimțit și civilizația lor, în cele din urmă, s-a prăbușit.

Astăzi se discută mult despre resursele neregenerabile, însă prea puțin se ia în considerare pămîntul. După opinia specialiștilor, în zonele tropicale umede este nevoie de 3 000 pînă la 12 000 de ani pentru a se forma un strat suficient care să asigure un minimum necesar

[92] *UN Statistical Yearbook 1982*, New York, 1985, p. 503.
[93] FAO, *Monthly Bulletin of Statistics*, vol. 9, september 1986, p. 30—33 și *The World Bank Atlas*, 1986.

de fertilitate *. Practica a demonstrat că *pămîntul odată distrus, fenomenul devine ireversibil* **.

Eroziunea declanșează în lanț o serie de procese, primul semnal fiind scăderea randamentului la hectar. Pămîntul cultivat se transformă în pășuni, acestea sînt apoi invadate de buruieni și mărăcini, iar, pe termen lung, rezultatul este că nu se mai poate produce nimic. Dacă ploi puternice și persistente, o secetă prelungită sau vînturi violente pot cauza direct eroziunea solului, cauza cea mai importantă, cu efectele cele mai grave, este activitatea omului. Eroziunea solului pe cale naturală reprezintă un proces lent. După cum spunea L. S. Senghor, membru al Academiei franceze, fost președinte al Senegalului, deșertificarea Saharei a început între mileniile V și IV î.e.n., deși modificarea climatului în Africa fusese remarcată cu cîteva milenii mai devreme [94]. Adevărul este că omul, prin activitatea sa necontrolată, nerațională, neglijînd preceptele echilibrului ecologic, a multiplicat considerabil rata de eroziune, distrugînd, de-a lungul secolelor, peste 2 miliarde de hectare de pămînt arabil. În prezent, doar 11% din suprafața terestră a globului, adică aproximativ 1,5 miliarde hectare, se pretează la agricultură. Cît privește suprafețele potențial cultivabile, ele nu depășesc 3 miliarde de hectare. În țările în dezvoltare, numai 36%, din aceste terenuri sînt incluse în circuitul agricol ***. Există însă foarte mari deosebiri de la o zonă la alta : în timp ce în Asia de sud-est sînt utilizate 92% din totalul pămîntului cultivabil, în America de Sud această cifră nu depășește 15%. Îa studiul F.A.O., intitulat „Agriculture : Horizon 2000", se arată că pînă la sfîrșitul secolului actual „penuria de pămînt va deveni un factor critic limitant pentru aproape două treimi din populația țărilor în dezvoltare". Într-adevăr, între anii 1980 și 2000, suprafața terenurilor arabile disponibile va scădea de la 0,37 la 0,25 hectare pe locuitor. Așadar, *atenția principală trebuie îndreptată,*

* Solul productiv se formează, în aceste zone, într-un ritm de 1 cm la 100—400 de ani.

** Într-o țară bogată, cu mari resurse tehnologice, cum sînt S.U.A., regiunea Vestului Mijlociu (Middle West) a devenit aridă datorită greșitei agrotehnici practicate în anii '30. Ulterior nu s-a mai putut face nimic.

[94] Vezi *Forum du développement*, nr. 98, avril 1984.

*** Față de 77% în țările capitaliste dezvoltate.

încă de pe acum, înspre modalitățile de folosire a pămîntului.

În Brazilia, de exemplu, într-o regiune apropiată de Santa Barbara — în numai 7 ani, s-au pierdut 30 de cm din grosimea solului, mai ales datorită sistemului agricol care constă în cultivarea grîului în iarnă și a soiei în vară. Mașinile cu care se ară și se chimizează pămîntul afectează calitățile solului ; argila se afundă tot mai mult, formînd, treptat, un subsol compact impermeabil, iar straturile superioare, „macerate" pe cale mecanică, sînt împrăștiate de ploile puternice care cad în regiuni. În Indonezia, insula Java se caracterizează printr-o mare densitate a populației ; s-a ajuns deja la 700 de locuitori pe km^2 și este probabil că cifra va urca la 1 000/km^2 pînă la sfîrșitul secolului. Mărimea medie a exploatărilor agricole este de 0,5 hectare. Mai mult de o treime din pămînturi este muntoasă. De la începutul secolului suprafața forestieră a scăzut cu peste 50%, datorită, în primul rînd tentativelor de extindere a terenurilor agricole și, în al doilea rînd, necesităților de lemn de foc. Ca urmare, eroziunea a atins pragul critic, statul văzîndu-se nevoit să deplaseze un mare număr de agricultori spre insula Sumatra.

Numeroase păduri tropicale au fost tăiate pentru a se face loc agriculturii. În numai cinci ani, între 1975 și 1980, au fost distruse 37 de milioane de hectare de pădure în Africa, 18,4 milioane în America Centrală și de Sud, 12,2 milioane în Asia. Despădurirea masivă a terenurilor înseamnă ruperea echilibrului ecologic și crearea condițiilor pentru fenomenul de eroziune.

Astăzi se cunosc cauzele deteriorării ecosistemelor prin intervenția omului : forțarea extinderii suprafețelor cultivate, adoptarea unor tehnici moderne care distrug ecosistemele naturale, ca, de pildă, folosirea utilajului agricol greu pe soluri inadecvate, lucrarea profundă a pămîntului de două sau trei ori pe an pentru a obține mai multe recolte, absența rotației culturilor, disocierea producțiilor vegetale și animale, reintroducerea prematură în circuitul agricol a unor terenuri nerefăcute, proasta drenare a sistemelor de irigații ș.a. Fiecare dintre aceste cauze este mai pregnantă într-o țară sau alta, iar în interiorul unei țări, într-o regiune sau alta. Oricum însă, un lucru este evident : *problema vitală, pentru orice țară, care este conservarea pămîntului, se află într-o relație*

de strînsă dependență față de aceea a dezvoltării și a sărăciei în mediul rural. Un mic agricultor care trebuie să lupte din greu pentru a-și hrăni familia nu poate petrece săptămîni sau luni întregi, pentru a amenaja pămîntul în terase, a-l iriga sau pentru a învăța noi agrotehnici. Pe drept cuvînt, săracii transmit suferințele lor pămîntului.

Odată cu trecerea timpului, pentru guvernele tinerelor state independente, indiferent de orientarea lor politică, a devenit din ce în ce mai evident că principala cauză a folosirii ineficiente a pămîntului, a nivelului scăzut de dezvoltare a forțelor de producție în agricultură, este structura proprietății asupra pămîntului, total inadecvată pentru progresul economic și social, în majoritatea cazurilor.

În agricultura fostelor colonii pot fi întîlnite mai multe forme de proprietate, cele mai răspîndite fiind următoarele :

— proprietatea funciară de tip feudal care, prin suprafețele de pămînt deținute, continuă să joace un rol important în multe țări ;

— mica proprietate țărănească, cea mai extinsă în majoritatea țărilor în curs de dezvoltare, supusă unui continuu proces de fărîmițare ;

— marea proprietate capitalistă, adeseori legată de activitatea capitalului străin ;

— proprietatea obștiilor sătești, în continuă descompunere ;

— proprietatea de stat, care începe să joace un rol tot mai important în promovarea progresului tehnic ;

— proprietatea cooperatistă, aflată într-o formă incipientă.

Concentrarea pămînturilor în mîinile marilor proprietari funciari reprezintă principalul obstacol în calea rezolvării problemei agrare, a creșterii producției agricole, în aceste țări. Marile domenii funciare sînt un exemplu de economie nerațională. Ele se caracterizează, înainte de toate, prin monocultură, cu toate dezavantajele care decurg din ea. Monocultura înseamnă neglijarea producției agroalimentare, indispensabilă consumului maselor, promovarea culturii plantelor comerciale în detrimentul celor tradiționale. Este semnificativ, în acest sens, că în decursul anilor '60 majoritatea tinerelor state independente a devenit importatoare netă de cereale.

Monocultura creează instabilitate economică ; dependente de cultura și exportul numai a cîtorva produse primare, de multe ori doar a unuia singur, fostele colonii sînt foarte sensibile la desele fluctuații ale prețurilor pe piața mondială. În condițiile instabilității cronice a pieței produselor primare, posibilitatea definirii pe termen lung a unei strategii de creștere este considerabil îngreunată.

Statele în curs de dezvoltare devin tot mai conștiente de necesitatea eliminării cauzelor de ordin social ale înapoierii agriculturii. Existența subalimentației, a foametei în anumite părți ale globului, slaba productivitate agricolă sînt fenomene care au la bază distribuirea inechitabilă a pămîntului și, în ultimă analiză, a veniturilor. A fost firesc, de aceea, ca în multe țări în curs de dezvoltare, să se treacă la înfăptuirea reformei agrare. Modalitățile concrete de înfăptuire a acestor reforme ca și rezultatele lor au fost însă diferite.

În Egipt, de exemplu, prin reforma agrară care a debutat încă în 1952, marea proprietate funciară n-a fost desființată, ci numai limitată la 50 de fedani *. Au fost luate, cu sau fără plată, pămînturile cetățenilor străini și ale fostei familii regale ; în total, au fost împărțiți micilor cultivatori circa 1 milion de fedani, astfel încît fiecare să posede între 2—5 fedani. Inițial se hotărîse ca țăranii să plătească statului pămîntul primit. În cele din urmă, prețul a fost redus considerabil, plata fiind eșalonată pe un interval de 40 de ani.

În India, reforma agrară, inițiată în 1951, are obiective mai variate. În afară de limitarea marii proprietăți funciare, s-a urmărit abolirea intermediarilor, revizuirea sistemului de arendare, consolidarea gospodăriei țărănești. Legiferarea și realizarea reformei agrare nu au intrat în competența guvernului central, ci a guvernelor statelor, ceea ce s-a tradus în rezultate foarte diferite. Ritmul de înfăptuire a reformei agrare indiene este foarte lent.

În Peru, s-a recurs la mai multe reforme agrare (1954, 1963, 1969), ultima fiind considerată cea mai amplă și, totodată, cea mai radicală ; cu ajutorul ei au fost lichidate relațiile semifeudale care mai dăinuiau în agricultura țării, toți țăranii au fost împroprietăriți, s-a ajuns la o mai completă folosire a pămîntului.

---

* Un fedan este echivalent cu aproximativ 4 200 m^2.

În Algeria, reforma agrară este parte componentă a unui amplu program cunoscut sub denumirea de „revoluție agrară". În prima fază, desfășurată într-o perioadă relativ scurtă (iunie 1972 — iunie 1973), s-a efectuat recensămîntul terenurilor aflate în proprietate privată și s-a trecut și la redistribuirea terenurilor proprietate de stat. Faza următoare a avut ca obiectiv naționalizarea pămînturilor absenteiștilor și limitarea marii proprietăți funciare. Foștii proprietari au fost indemnizați prin bonuri ale „revoluției agrare", amortizabile în 15 ani și aducînd o dobîndă de 2,5%. În aceste prime faze s-a distribuit țăranilor circa un milion de hectare de pămînt. În cea de-a treia fază, s-a pus accentul pe limitarea marii proprietăți în zootehnie, precum și pe ameliorarea condițiilor de producție în acest sector. În general, prin revoluția agrară nu se urmărește numai restructurarea proprietății funciare și a producției, ci și reconstituirea potențialului biologic al solului, florei și faunei.

Oricît de diferite ar fi obiectivele și modalitățile de înfăptuire a reformelor agrare, dacă se ia în considerare *caracterul lor politic,* ele pot fi grupate în trei categorii.

Prima categorie exclude orice schimbare politică semnificativă. Este tipul de reformă agrară promovat de forțele conservatoare, de biserică ; de cele mai multe ori, nu țăranii, ci marii proprietari funciari au fost cei încurajați de politica statului. În Guatemala, de pildă, în intervalul 1955—1961, statul a preluat prin răscumpărare mari suprafețe de terenuri aflate într-un avansat stadiu de epuizare, făcînd astfel un serviciu foștilor proprietari.

A doua categorie de reforme agrare este aceea în care organele legiuitoare urmăresc să integreze pe micii producători în comunitatea națională deja existentă. Acest tip de reformă este sprijinit de forțele progresiste. Reforma din Mexic constituie un exemplu concludent în acest sens.

În fine, cea de-a treia categorie de reforme agrare are caracterul cel mai radical, tinzînd să realizeze o transformare rapidă și fundamentală a vechii ordini. Ea începe prin transformări profunde în întreaga societate ; în acest proces de transformare este mobilizată însăși țărănimea. Astfel de reforme au avut loc în Siria, Algeria, Etiopia și în alte cîteva țări. În Mozambic, din inițiativa FRELIMO, în centrul planurilor de reformă a agriculturii se află „uniunea sătească". Principala organizație a unui sat

o formează „cercul", alcătuit, la rîndul lui, din mai multe „celule" — unitate de lucru grupînd circa zece oameni. Fiecare familie posedă și o parcelă proprie de pămînt. Uniunea sătească primește sprijin din partea statului sub formă de semințe și unelte agricole simple.

Un obiectiv urmărit tot mai intens de tinerele state este și acela al modernizării agriculturii. În Mali — țară slab dezvoltată — într-una dintre cele mai populate regiuni, au fost date în funcțiune cinci baraje de acumulare, care servesc atît la aprovizionarea cu apă a populației, cît și la sporirea producției agricole ; cel mai mare dintre ele are o capacitate de reținere de 800 000 mc de apă, asigurînd, prin irigare, obținerea a doua recolte pe an. În Egipt, construirea barajului de la Assuan a ferit agricultura de secetă, permițînd irigarea întregului teritoriu arabil. Într-o țară care obține mari venituri din exportul petrolului, cum este Arabia Saudită, statul suportă, din propriul buget, integral costul semințelor și pesticidelor utilizate de țărani, în proporție de 45% pe cel al mașinilor agricole importate de către aceștia și de 50% pe cel al fertilizantelor. Ca urmare, dacă în 1970, producția saudită de grîu era de numai 130 000 de tone, în 1985 ajunsese la 1,5 milioane de tone.

Redresarea agriculturii africane — o necesitate stringentă

Vorbind despre agricultura țărilor în dezvoltare este necesar să deschidem o largă paranteză pentru situația din Africa. Avem convingerea că dacă problema agrară pe acest continent va fi rezolvată, atunci se va face *cel mai important pas către eradicarea subdezvoltării pe planeta noastră.*

Fapt este că, începînd cu anul 1950, producția de cereale africană s-a dublat ; dar, atunci de ce există totuși criză ?

Nu credem că pot fi acceptate argumentele de sorginte malthusiană care sînt vehiculate în literatura occidentală de specialitate. Este adevărat că în perioada postbelică, în Africa, creșterea demografică a înregistrat cel mai ridicat ritm din lume. Dar, tot atît de adevărat este și faptul că producția agricolă a rămas în urmă, deși *s-ar fi putut realiza ritmuri de creștere superioare celor*

ale populației. Experții F.A.O. au apreciat că în Africa există posibilitatea hrănirii unei populații de 34 de ori mai mari decît cea din 1975 [95].

Fără îndoială, țăranul african lucrează într-un mediu, adesea, ostil. Africa este continentul cu cel mai mare deșert din lume (Sahara), aflat în continuă extensie, dar și cu alte zone deșertice care sustrag agriculturii importante suprafețe de teren (Kalahari în sud, Numibia în est). Mai există apoi și regiunea Sahelului, care traversează continentul imediat sub Sahara și care include țări ca Senegalul, Mauritania, Mali, Niger, Ciad, Republica Centrafricană, Sudanul ; este o zonă de stepă cu un regim pluviometric extrem de neregulat, bîntuită de secetă. Cercetătorii au ajuns la concluzia că în trecut, într-o perioadă de 87 de ani care se încheie în anul 1954, Sahelul a cunoscut 53 de ani de criză a producției agricole *.

În regiunile ecuatoriale, unde ploile sînt uneori prea abundente, solul nu suportă lucrul cu tractorul, iar prezența muștei țețe face imposibilă utilizarea vitelor ca forță de tracțiune a plugului. În aceste condiții, sapa rămîne principala unealtă de muncă.

Condițiile naturale vitrege reprezintă una dintre principalele cauze ale situației precare a agriculturii africane. Ele pun țăranul african într-o poziție incomparabil mai dezavantajoasă în comparație cu cel din Asia sau America Latină. Independent de acest factor, trebuie spus că înseși măsurile de politică economică și socială întreprinse, pe parcurs, de un stat sau altul, n-au fost întotdeauna orientate în cele mai bune direcții.

După obținerea independenței, confruntate cu greaua moștenire de la regimul colonial, majoritatea guvernelor africane a neglijat agricultura, considerînd-o un sector înapoiat. Cu toate că jumătate din populația africană trăiește în țări unde peste 80% din mîna de lucru este utilizată în agricultură, acest sector a primit numai o zecime din totalul investițiilor guvernamentale. În schimb, sumele plătite de numeroase state pentru importul de arme au crescut mai rapid decît oricare alt capitol de cheltuieli bugetare.

[95] FAO, *Land, Food and People*, Rome, 1984, p. 11—12.

* În aceste zone, femeile parcurg zilnic kilometri întregi pe jos, sub arșița soarelui, în bătaia vîntului, pentru a procura apa de băut necesară familiei.

În dorința de a obține devize străine, statul a încurajat producția de export, în detrimentul celei tradiționale care acoperă necesitățile de consum ale celei mai mari părți a populației (meiul, sorgul, maniocul ș.a.). Din aceleași motive, s-a pus accentul pe crearea unor mari gospodării, dar nu diversificate, ci strict specializate ; monocultura — practicată acum de tinerele state — a mărit, în continuare, dependența față de evoluția pieții mondiale, atît de instabilă. Un exemplu edificator în acest sens oferă Sudanul — considerat, cîndva, „hambarul lumii arabe". La Kenana a fost creată cea mai mare fermă din lume pentru exploatarea trestiei de zahăr. Cînd proiectul a fost pus în aplicare, în 1974, prețul mondial al zahărului ajunsese la 665 de lire sterline tona, pentru ca atunci cînd a devenit operațional, în 1979, prețul unei tone să cadă la numai 93 de lire sterline. Culturilor pentru export le-au fost repartizate cele mai bune terenuri, beneficiind, totodată, de aproape întregul efort al statului pe planul construirii unor infrastructuri — drumuri, antrepozite, sau cel al cercetării științifice agricole.

Nu se poate spune că în Africa nu s-au înregistrat progrese pe linia modernizării agriculturii. Statul și-a dat seama că în condițiile naturale date, irigațiilor le revine un rol fundamental. Dar, fie sub imperiul grabei, fie sub cel al penuriei de capital, s-a neglijat, în mare măsură, importanța unui drenaj corespunzător. Urmarea este că mari suprafețe de teren sînt amenințate de salinizare. În 1982, s-a ajuns la concluzia că aproape toate terenurile irigate din valea Nilului s-ar afla într-o asemenea situație. Tot datorită irigațiilor necontrolate, în zonele tropicale și ecuatoriale au apărut maladii parazitare. Canalele de irigații necimentate sînt propice, în aceste zone, proliferării unor paraziți acvatici care pătrund prin pielea muncitorilor agricoli *. Mai există apoi și paludismul.

Iată, în mare, trecute în revistă, cîteva din principalele cauze ale precarității agriculturii africane. În aceste împrejurări, productivitatea muncii în orezării și în cultura porumbului a scăzut aproape continuu, din anul 1970, iar în cea a meiului și sorgului, două alimente de

* În Africa, 200 de milioane de oameni suferă de „bilharzioză", maladie provocată de viermi care pătrund în organism, imediat ce lucrătorul agricol ajunge cu picioarele sau cu mîinile în apă.

bază, este în stagnare de peste o generație. Randamentul cerealier la hectar ajunsese, în anul 1984, la 793 kg la hectar, ceea ce reprezenta doar 39% din cel realizat în America Latină [96]. În ceea ce privește situația disponibilităților energetice alimentare pe locuitor, în raport cu necesitățile, ea era în Africa, în medie, de 95,6%, în intervalul 1981—1983, față de 110,2% în America Latină și 118,4% în Asia occidentală [97]. În 1979—1981, numărul subalimentaților și malnutriților, în Africa, era apreciat la 99 de milioane, adică la 26% din populația totală, cel mai ridicat procentaj din întreaga „lume a treia" [98].

Și, totuși... „Africa, în 15—20 de ani, va fi unul din principalele grînare ale planetei". Cel care a avut temeritatea să avanseze o astfel de aserțiune este dr. M. S. Swaminathan, savantul care a contribuit direct la schimbarea soartei agriculturii indiene și căreia i s-a conferit titlul de „părinte al revoluției verzi în India". Cu 20 de ani în urmă, multe țări din Asia se aflau într-o situație de criză oarecum asemănătoare cu cea africană de astăzi. Și, cu toate acestea, fără ca suprafața cultivată să fi fost extinsă spectaculos, producția de grîu indiană a crescut de aproape patru ori, de la 12 milioane de tone, în 1964 la 46 milioane de tone, în 1984. În Indonezia, între 1970—1984, producția de orez a sporit cu 250%.

Ce au oare în vedere, savantul indian, ca și alți specialiști, atunci cînd privesc cu optimism viitorul agriculturii Africii ?

Țările în dezvoltare de pe continentul african beneficiază de o imensă suprafață, de aproape 2,9 miliarde de hectare, din care 783 milioane sînt terenuri de „culturi fluviale". Se apreciază că Africa posedă 40% din potențialul hidroenergetic al planetei : Nilul — cel mai lung fluviu din lume, Zairul — al doilea fluviu ca debit de pe glob, Nigerul, Zambezi, Senegalul ș.a. Lacurile cu apă dulce, adevărate mări interioare, vin să întregească acest

[96] Nations Unies, *Conditions de vie dans les pays en développement au milieu des années 80. Supplément au Rapport sur la situation sociale dans le monde*, 1985, New York, 1986, p. 43.

[97] *Idem, p. 37.* Cifra 100 reprezintă echilibrul dintre aportul alimentar și nevoi, la un „nivel de întreținere" care ar asigura o rație calorică minimală. Rațiile au fost calculate după formulele : rata metabolismului de bază multiplicată cu 1,2, pentru adulți și cu 1,4, pentru adolescenți.

[98] *Op. cit.*, p. 42.

potențial : Victoria — peste 68 000 km² și 80 m adîncime, Tanganyika, Malawi, Mobutu Sese-Seko etc. Cu alte cuvinte, Africa deține un uriaș potențial agricol nevalorificat, în cea mai mare parte.

Așa stînd lucrurile, factorul hotărîtor al redresării îl va constitui politica statului, schimbarea atitudinii sale față de agricultură. Declarațiile despre importanța acestui sector, bunele intenții se cer traduse în măsuri bine chibzuite. „Trebuie să se recunoască deschis, spunea dr. Swaminathan, că dacă agricultura pune probleme, nimic nu va merge bine în economie" [99].

Și atunci, ce-i de făcut ?

Un cîștig poate fi conștientizarea factorilor de decizie din Africa în legătură cu necesitatea reorientării radicale a strategiei de dezvoltare. Planul de acțiune de la Lagos, adoptat, în aprilie 1980, de către Adunarea șefilor de state și de guverne a Organizației Unității Africane (O.U.A.) recomandă statelor membre nu numai să-și bazeze industrializarea pe prelucrarea materiilor prime indigene — în bună parte agricole, ci să dezvolte și agricultura, în așa fel încît Africa să poată realiza autosatisfacerea nevoilor alimentare pînă în anul 2008. Creșterea masivă a investițiilor în sectorul agricol va fi realizată printr-o reorientare a acestora. Planul de acțiune mai recunoaște necesitatea unui sprijin sporit acordat micilor producători, prin credite și aprovizionarea oportună cu factori de producție.

Se impune o îmbinare judicioasă a proiectelor pe termen lung cu cele pe termen scurt. Astfel, pe lîngă o politică susținută consecvent pentru dezvoltarea unei infrastructuri ecologice și a unei infrastructuri de cercetare și de popularizare, se impun programe de urgență menite să frîneze eroziunea solului și să conserve fertilitatea. Un rol important revine și politicii de prețuri, nestimulatoare pînă în prezent. Majoritatea micilor producători africani este formată din țărani săraci cărora, după ce și-au satisfăcut nevoile de consum proprii, nu le mai rămîne aproape nimic pentru a reinvesti în pămînt. Munca lor grea se cuvine recompensată.

Vor trebui reabilitate culturile tradiționale, și, odată cu ele, formulele autohtone de alimentație. Astăzi sînt redescoperite virtuțile sistemelor alimentare existente

[99] *Forum du développement*, avril, 1985, nr. 107, p. 3.

cîndva pe continent, dar care au fost abandonate ca urmare a trecerii la o agricultură pusă în serviciul obiectivelor înguste de rentabilitate comercială. Va fi necesar, în acest scop, să se revizuiască distincția uzuală dintre plantele utile și cele inutile, dintre animalele domestice și cele sălbatice. În Kenya, de pildă, s-a constatat că animalele sălbatice ale savanei pot furniza mai multe proteine decît animalele domestice crescute pe pășuni, greu de întreținut în afara zonelor temperate. De altfel, un ansamblu diversificat de animale sălbatice permite să se economisească terenurile destinate producerii plantelor direct comestibile. Știința agricolă redescoperă astăzi „culturile amestecate", mult timp abandonate și denigrate chiar, în Occident: combinații de genul porumb-sorg, sau porumb-arahide și-au dovedit deja eficiența. Combinațiile cu caracter complex se dovedesc fructuoase : creșterea animalelor — cultura plantelor, piscicultură — zootehnie etc. În funcție de conținutul combinației, devin posibile numeroase formule de reciclare a deșeurilor organice.

Dar, în ultima analiză, cei care decid soarta producției agricole sînt țăranii. De aceea, către ei va trebui îndreptată atenția principală. Înainte de a trece la elaborarea unui plan, se impune consultarea producătorilor direcți, cunoașterea nevoilor și aspirațiilor lor. În acest context, nici o strategie agricolă rațională nu va putea ignora rolul femeii — principala lucrătoare a cîmpului și mamă a generațiilor viitoare. Femeile au nevoie să li se ofere posibilitatea de a inova, adică exact ceea ce li se refuză în prezent în marea majoritate a țărilor africane.

Sînt necesare, așadar, acțiuni hotărîte în direcția creșterii prestigiului social al muncii agricole. Fără acest lucru, marea cotitură în agricultură nu se va înfăptui, nici în Africa și nici în vreo altă regiune în dezvoltare.

*
* *

România este una dintre țările în dezvoltare care a înțeles pe deplin importanța reașezării agriculturii în drepturile ei. În cadrul unui vast program de dezvoltare armonioasă și echilibrată a tuturor ramurilor economiei naționale, o nouă revoluție agrară este în plină desfășurare ; se produce o transformare radicală, atît a bazei

tehnico-materiale — modernizarea utilajului agricol, irigarea tuturor suprafețelor adecvate, chimizarea la nivelul cerințelor unei agriculturi intensive, perfecționarea soiurilor de semințe și a raselor de animale — cît și a felului de muncă, de viață și de gîndire a întregii țărănimi. Devine astfel posibilă o creștere substanțială a productivității muncii, a eficienței economice, realizarea unor producții stabile și sigure, capabile să satisfacă pe deplin toate nevoile de consum ale societății.

Alegerea tipului de tehnică în condițiile subdezvoltării

Știința — mijlocul de cunoaștere a mediului înconjurător — și tehnica — mijlocul de control, de folosire și de prezervare a acestui mediu — sînt indispensabile pentru creșterea producției în țările în dezvoltare.

Cele mai evidente decalaje tehnologice pe plan mondial, cu implicații de o deosebită gravitate, sînt cele dintre țările capitaliste dezvoltate și țările „lumii a treia". Înainte de toate, este vorba despre un uriaș *decalaj de potențial ;* grație nivelului lor înalt de dezvoltare economică, țările industrializate cheltuiesc pentru cercetarea științifică aproape de 50 de ori mai mult decît tinerele state independente. Decalajul de potențial științifico-tehnic a determinat un important *decalaj de randament* al cercetării științifice ; dacă se ia în considerare numărul de invenții la 1 milion de locuitori, atunci cifra corespunzătoare țărilor bogate este de 1 000, iar celor sărace doar de 30.

Toate acestea au avut consecințe negative asupra capacității tinerelor state de a dezvolta o tehnică autohtonă. Viziunea științifică asupra lumii, care implică faptul că omul este capabil să cunoască legile naturii și să le folosească, este încă străină unor pături largi ale populației țărilor sărace.

Decalajul tehnico-științific dintre țările capitaliste dezvoltate și cele în dezvoltare nu are o origine prea îndepărtată. În perioada anterioară revoluției industriale din Europa, descoperiri fundamentale fuseseră realizate tocmai în regiunile considerate astăzi subdezvoltate : folosirea irigațiilor în agricultură, tehnica țesutului, tehnica

topirii metalului, scrisul, hîrtia și imprimeria, sistemul decimal, busola și multe altele. Aceste invenții s-au propagat spre alte țări, contribuind la dezvoltarea lor ulterioară.

Pentru tinerele state care au pornit pe calea unei dezvoltări de sine stătătoare, alegerea tipului de tehnică are o însemnătate primordială, dacă se ține seama de necesitatea asigurării unui ritm superioar de creștere economică, a unei productivități care să facă produsele indigene competitive pe piața mondială.

În literatura economică occidentală se discută mult în jurul alegerii tipului de tehnică adecvat țărilor în curs de dezvoltare. Raționamentul folosit ar putea fi rezumat astfel : în general, ar trebui să se acorde preferință acelei tehnici care permite o combinare între „cea mai mare cantitate posibilă din factorul abundent cu o unitate dată de factorul rar“ [100] ; cum în numeroase țări în curs de dezvoltare există, pe de o parte, o evidentă penurie de capital, curentul de opinii este favorabil așa-zisei „tehnici absorbante de muncă“. În viziunea acestor economiști, o tehnică mai rudimentară ar fi preferabilă, pentru că ar permite o folosire mai amplă a forței de muncă și o economisire de capital [101].

Pentru orice țară care urmărește depășirea stării de subdezvoltare, alegerea unui tip corespunzător de tehnică reprezintă o premisă importantă a creșterii sale economice ulterioare. Numai că atîta timp cît discuția în jurul acestei probleme nu este ancorată într-un anumit context economic și social bine determinat, cît nu ține cont de opțiunile și strategia alese de către fiecare stat, de nevoile și cerințele etapei istorice date, ea rămîne sterilă, nu poate ajuta practicii.

După cum s-a arătat, ceea ce caracterizează în momentul de față țările în curs de dezvoltare este marea diversitate de situații. Există țări în care mijloacele de muncă n-au cunoscut de multe secole modificări radicale, țări dezavantajate prin penuria resurselor, țări relativ avansate din punct de vedere industrial. Față de o

[100] H. Mynt, *The Economics of the Developing Countries*, London, 1969, p. 136.

[101] V. G. K. Boon, *Economic Choice in Human and Physical Factors in Production*, Amsterdam, N.H., 1964. p. 19.

asemenea stare de lucruri, problema alegerii tehnicii nu se poate pune în aceiași termeni pentru toate țările.

Așadar, alegerea tipului de tehnică necesar dezvoltării nu are un caracter abstract, ea nu poate fi detașată de condițiile istorice concrete ale fiecărei țări. În fond, ea decurge organic dintr-o altă problemă — aceea a alegerii ramurii prioritare. Dacă lucrurile sînt privite din această perspectivă, alternativele aflate la îndemîna tinerelor state apar mai numeroase și mai complexe.

Sînt situații în care accentul nu cade pe industrie, ci pe agricultură. În Senegal, de exemplu, sectorul primar — agricultura, creșterea animalelor, pescuitul — rămîne prioritar. În alte țări, situații specifice impun trecerea, mai întîi, la dezvoltarea micii industrii. „Noi preferăm — arăta fostul președinte al Tanzaniei, Julius K. Nyerere — să avem mai multe fabrici mici în diferite orașe, decît una singură și mare într-un singur oraș“.

Există numeroase țări slab dezvoltate, fără resurse, în care ponderea sectorului de subzistență este importantă. În astfel de sectoare scopul activității este realizarea reproducției simple sau, altfel spus, a unei productivități de subzistență.

Pentru populațiile respective atingerea acestui obiectiv este vitală. De aceea, alegerea unei tehnici adecvate se impune de la sine. Iată, de pildă, cazul țăranilor de pe platourile înalte etiopiene : 20% dintre ei nu au animale de muncă, în timp ce 30% posedă numai unul. Închirierea unei perechi de vite costă aproape jumătate din prețul de cumpărare al uneia singure. În 1982, s-a trecut la folosirea unui nou tip de plug și de jug care permiteau folosirea unui singur animal de tracțiune, cu un randament corespunzător. Noua tehnică a redus cheltuielile pentru țăranii cei mai săraci, le-a permis să lucreze solul la timpul potrivit, să producă mai multe cereale.

Cînd se pune însă problema realizării reproducției lărgite, a exportului, a competitivității pe piața mondială, atunci tehnica avansată trebuie preferată. „Pentru un anumit număr de produse minerale — arăta reprezentantul Indiei la o reuniune a ECOSOC — țările în curs de dezvoltare intră în concurență pe piața mondială și dacă nu dispun de tehnicile cele mai recente de explorare, de punere în valoare... vor fi mult mai puțin apte să facă față concurenței, iar dezvoltarea lor economică

va suferi în mod inevitabil" *. În același timp, utilizarea rentabilă a unei „tehnici absorbante de capital" este considerată posibilă și necesară acolo unde opțiunile strategice converg către diferite ramuri ale industriei prelucrătoare.

Spre deosebire de punctele de vedere unilaterale exprimate de economiștii din Occident, o concepție realistă în ce privește alegerea tehnicii concretizează răspunsul în funcție de posibilitățile și de nevoile caracteristice fiecărei țări. Nu există o soluție tip pentru problema alegerii tehnicii noi. Iată de ce apare atît de nefondată concepția după care țările „lumii a treia" ar trebui să folosească în exclusivitate „tehnici ieftine" — consumatoare de muncă, care le-ar condamna, pentru încă mulți ani, la o productivitate socială scăzută, ceea ce nu ar fi de natură să le îmbunătățească situația economică, să micșoreze rămînerea lor în urmă față de țările dezvoltate.

Discuția care se poartă în literatura occidentală de specialitate cu privire la „tipul de tehnică" omite un aspect deosebit de important : caracterul introducerii și folosirii tehnicii. Or, din acest aspect decurg o serie de implicații sociale extrem de importante. În țările capitaliste dezvoltate, introducerea tehnicii noi și folosirea ei, sub presiunea concurenței, nu urmăresc decît un interes izolat, cel al întreprinderii în cauză și nicidecum interesele întregii economii naționale. În țările în curs de dezvoltare, datele problemei sînt cu totul altele. Purtătorul tehnicii noi, din motive binecunoscute, este îndeobște statul. În felul acesta devine posibil ca introducerea tehnicii noi, moderne, să nu mai fie subordonată unui interes îngust, ci intereselor întregii economii. Există, deci, posibilitatea ca, pornind de la strategia generală de dezvoltare ce a fost aleasă, atenția să se concentreze asupra sectoarelor care au un rol hotărîtor, care sînt în expansiune și acolo să se introducă cu prioritate noua tehnică. Se creează astfel condițiile necesare pentru a evita unele consecințe negative pe care le are introducerea tehnicii noi asupra oamenilor muncii în țările capitaliste dezvoltate și, înainte de toate, șomajul.

* În afara tehnicilor de vîrf, India, ca și alte țări, acordă importanță îmbinării tehnicii moderne cu cea tradițională. Astfel, de exemplu, pentru satisfacerea nevoilor de energie ale mediului rural, neelectrificat în cea mai mare parte, au fost puse la punct și difuzate tehnici noi simple, ieftine, cum sînt : pompe de apă cu pile fotovoltaice, instalații de desalinizare a apei pe bază de energie solară, reșou cu biogaz etc.

Planificarea dezvoltării

Tinerele state au acceptat ideea planificării ca mijloc de repartizare eficientă a resurselor financiare, materiale și umane, în conformitate cu o ordine de priorități, în vederea accelerării creșterii economice, a reducerii decalajelor față de țările dezvoltate și a ridicării nivelului general de trai.

Cea mai mare parte a serviciilor de planificare din aceste țări a elaborat planuri pe termen mediu și lung, care se referă la perioade de trei pînă la zece ani. Unele țări alternează planurile trienale cu cele cincinale ; în Senegal, de pildă, primului plan (1961—1964) i-a urmat unul cincinal (1965—1969), apoi altul trienal (1970—1973) ș.a.m.d. Un caz aparte reprezintă Indonezia, care și-a propus elaborarea unui complex de 5 planuri cincinale, cunoscut sub denumirea de „Repelita", primul intrînd în funcțiune în anul 1969. În general, pe măsura creșterii experienței, tinerele state independente se orientează către planuri cincinale. Care este însă valoarea reală a acestor planuri ?

De obicei, ele cuprind, înainte de toate, un diagnostic al situației economice, apoi o listă de obiective economico-sociale, globale și sectoriale, indicații asupra prospectărilor și utilizării unor resurse naturale, definirea scopurilor investițiilor publice și o estimare a nevoilor de finanțare din exterior.

În afara obiectivelor cantitative, în ultimii ani apar, tot mai des și obiective de ordin calitativ : creșterea participării statului în anumite sectoare cheie (Argentina, Kenya, Peru etc.), o mai bună utilizare a capacităților de producție în industrie (India, Pakistan, Brazilia etc.), o mai echitabilă repartiție a veniturilor și asigurarea unui nivel minim de consum (India, Indonezia etc.), modernizarea satelor (Senegal, Tanzania). Cel de-al patrulea plan al Arabiei Saudite (1985—1990) introduce tema productivității și eficienței.

Analiza acțiunilor de planificare întreprinse pînă în prezent de țările „lumii a treia" permite să se tragă con-

cluzia că ele au determinat o ameliorare a mobilizării resurselor și a utilizării lor. Cu toate acestea, nu s-a ajuns încă la promovarea pe bază de plan a unei politici a dezvoltării în adevăratul sens al cuvîntului. Adeseori planurile n-au fost elaborate după o strategie bine definită și n-au ținut seama de problemele majore *. Una dintre ele este dezvoltarea tehnologică autonomă. Factorii responsabili din țările „lumii a treia", cu unele excepții, n-au inclus în planurile lor de ansamblu un capitol destinat activității în acest sector de importanță capitală. Mult timp accentul a fost pus pe o politică pe termen scurt, de circumstanță, pierzîndu-se din vedere că, prin natura sa, planificarea tehnologică trebuie să se situeze în perspectiva unei perioade mai îndelungate — de 20—30 de ani. Astfel de lacune au limitat posibilitățile de analiză a consecințelor realizării obiectivelor propuse, restrîngînd, totodată, motivațiile prin care masele ar fi putut fi atrase la îndeplinirea prevederilor planului. În aceste condiții, s-a remarcat mai mult tendința ca accentul în activitatea de planificare să cadă pe aspectele de ordin metodologic, în detrimentul execuției propriu-zise a planului.

În mod frecvent, organele de planificare din țările în dezvoltare nu au identificat cu suficientă precizie pîrghiile economice necesare acțiunii. Pentru a nu cita decît două din omisiunile cele mai importante, nu s-a acordat atenția cuvenită funcționării sistemului de prețuri și instrumentelor care pot influența prețurile, după cum preocuparea pentru finanțarea planurilor, cu unele excepții, n-a avut o soartă mai bună.

Un alt factor care a restrîns efectele pozitive ale planificării a fost absența unor planuri anuale care să furnizeze autorităților competente un cadru de referință pe baza cărora să poată fi luate decizii pe termen scurt, ținînd cont, pe de o parte, de orientările planurilor pe termen lung sau mediu, iar, pe de altă parte, de evoluția conjuncturii internaționale.

Cu toate aceste deficiențe, așa cum se remarca într-un studiu al O.N.U. referitor la punerea în aplicare a strategiei internaționale a dezvoltării pentru anii '70, țările în dezvoltare „sînt sensibil mai bine echipate pentru a întreprinde acțiuni de dezvoltare mai largi și mai complexe, decît erau la începutul primului Deceniu al dezvoltării" [102].

* De exemplu în India, problema folosirii brațelor de muncă.

*
* *

Trecerea în revistă a efortului propriu al țărilor „lumii a treia" pentru lichidarea stării de subdezvoltare nu s-a dorit și nici nu putea fi exhaustivă. Sperăm însă că ea a reușit să releve două lucruri : în primul rînd faptul că progres există, că tinerele state de azi se deosebesc de cele de ieri, din ajunul cuceririi independenței. Ele au căpătat o importantă experiență și au început să învețe tot mai mult și mai bine, din propriile greșeli. Astăzi toate sînt convinse că efortul propriu este cheia rezolvării problemei subdezvoltării ; în al doilea rînd, dar nu și ca importanță, oricare ar fi calea dezvoltării de sine stătătoare aleasă, în centrul atenției trebuie să stea omul, creatorul valorilor materiale și spirituale. Pe drept cuvînt spunea un apreciat expert în problemele dezvoltării — cetățean al lumii a treia — : „Factorul prim al oricărei dezvoltări economice este dezvoltarea omului însuși. La urma urmelor, dezvoltarea este, în primul rînd, un proces mental. Ea începe printr-o atitudine a spiritului. Succesul unei acțiuni de dezvoltare se măsoară foarte precis după nivelul de conștiință și responsabilitate la care îi înalță pe oamenii cărora li se adresează".

[102] Nations Unies, *Mise en oeuvre de la stratégie internationale du développement*, vol. 1, New-York, 1973, Doc. ST/ECA/1978, p. 222.

Capitolul III

FACTORII EXTERNI CONTEMPORANI AI DEZVOLTĂRII

Subdezvoltarea, această tristă realitate a zilelor noastre, este rezultatul acțiunii unor factori externi, îndeosebi, extraeconomici, într-o anumită epocă istorică. Dar, lumea de azi s-a schimbat mult față de cea de ieri care, de fapt, a generat fenomenul. Apare, deci, firească întrebarea — în ce măsură mai subzistă vechii factori, care este forța lor și în ce raport se află ei cu noii factori externi ai dezvoltării ?

În epoca noastră au avut loc și continuă să se producă ample transformări revoluționare, naționale și sociale, cu profunde implicații asupra raportului de forțe pe plan mondial. „Sensul principal al acestor transformări — menționa președintele României, tovarășul Nicolae Ceaușescu — îl constituie afirmarea tot mai puternică a hotărîrii popoarelor lumii de a pune capăt vechii politici de dominație și asuprire, de forță și dictat, de a asigura înfăptuirea în viață a dreptului lor fundamental de a fi pe deplin stăpîne pe resursele și bogățiile naționale și de a-și alege în deplină libertate calea propriei dezvoltări economice și sociale. Popoarele de pretutindeni acționează astăzi cu o vigoare sporită pentru întronarea în viața internațională a unor principii noi, de egalitate, de respectare reciprocă a independenței și suveranității, neamestecului în treburile interne, renunțării la forță și la amenințarea cu forța, pentru promovarea unei largi colaborări reciproc avantajoase între națiuni într-un climat de pace, încredere și securitate“ [1].

[1] Nicolae Ceaușescu, *România pe drumul construirii societății socialiste multilateral dezvoltate*, vol. 14, Editura Politică, București, 1977, p. 311—312.

Nu se poate spune că forțele care au creat fostul regim colonial al imperialismului au depus armele. Ele recurg la noi metode, neocolonialiste, în scopul menținerii sferei lor de influență. Cu toate acestea, chiar și în tabăra capitalistă au apărut semne noi, dătătoare de speranță. Astăzi, cînd contradicția Nord-Sud este pe cale să ducă la explozie, se aud voci care pledează pentru cooperare și dezvoltare, în interesul general.

Ne apropiem cu pași mari de sfîrșitul secolului. Este un secol în timpul căruia s-au petrecut suficiente evenimente pentru ca popoarele să devină mai mature, mai înțelepte și mult mai mult convinse că în lumea actuală nu mai este loc pentru continuarea politicilor egoiste în detrimentul altora. Toate acestea vor trebui să determine promovarea unui nou spirit, de cooperare internațională fondată pe universalitatea problemelor care își așteaptă rezolvarea și, deci, pe universalitatea soluțiilor.

În capitolul precedent ne-am propus să demonstrăm valențele efortului propriu, ca factor esențial de lichidare a subdezvoltării. Tocmai pentru a pune și mai bine în lumină aceste valențe, să ne fie permis să deschidem acest nou capitol cu analiza unui fenomen care, în ansamblul fluxurilor internaționale nu joacă un rol de prim ordin, dar care este destinat să devină o piesă de bază pe eșichierul noii ordini economice și politice mondiale. Este vorba despre cooperarea dintre tinerele state independente.

Cooperarea Sud-Sud

În principiu, cooperarea economică internațională derivă din interdependențele care se creează între economiile naționale, iar acestea, la rîndul lor, din tendințele de specializare internațională în producție. Dar, dacă apreciem just lucrurile, actuala diviziune mondială a muncii explică numai natura interdependențelor Nord-Sud, nu și pe aceea a interdependențelor Sud-Sud — care reprezintă un fenomen nou în cadrul relațiilor economice internaționale.

Cooperarea între țările în curs de dezvoltare a apărut și se dezvoltă „împotriva curentului“, a ordinii economice internaționale impuse de capitalism și care încă mai persistă. Fundamentele cooperării Sud-Sud au fost cris-

talizate cu prilejul celei de-a patra întîlniri la vîrf a țărilor nealiniate care a avut loc la Alger, în 1973. La acea reuniune au fost adoptate liniile directoare ale acestor noi forme ale schimbului reciproc de activități între țările „lumii a treia" pornite pe calea unei dezvoltări de sine stătătoare.

Dorința tinerelor state de a coopera între ele a prins viață treptat. La început a fost impulsul factorului politic, al decolonizării, al obținerii independenței politice. În acea perioadă, noile state se simțeau slabe, de unde și nevoia de a se proteja, de a strînge rîndurile, de a-și mări puterea prin unire, prin solidaritate.

Apoi, pe măsura dezvoltării economice și a consolidării politice a tinerelor state independente, au apărut noi motivații. Mai întîi, a fost deziluzia resimțită de aceste țări în urma numeroaselor eșecuri ale planurilor de colaborare cu țările capitaliste dezvoltate. Tot mai evident devenea faptul că acestea din urmă nu vor accepta pe piețele lor toate produsele manufacturate pe care țările în dezvoltare ar fi capabile să le vîndă ; și în cazul țărilor mici subdezvoltate, s-a constatat că o creștere a exporturilor de produse industriale cu o puternică „intensitate de forță de muncă", către țările bogate, genera puternice reacții protecționiste, chiar și în perioade de expansiune. Prin cooperare orizontală, tinerele state și-au unit forțele pentru a se opune politicii imperialiste, neocoloniasmului. Se poate spune că dezvoltarea cooperării Sud-Sud este, într-o anumită măsură, o rezultantă a agravării contradicției Nord-Sud.

Există însă și cauze „interne", proprii tinerelor state, care explică extinderea cooperării dintre ele. Este vorba despre complementaritatea competențelor care le sînt caracteristice. Aceste complementarități au apărut pe parcurs, ulterior obținerii independenței politice. Prin urmare, ele nu pot fi de același tip cu cele generate de diviziunea internațională capitalistă a muncii, care a transformat un mare număr de țări în anexe agrare și în surse de materii prime ale puterilor industriale. Noile complementarități sînt rezultatul dezvoltării de sine stătătoare a tinerelor state, *al efortului lor propriu*. Ca urmare, în țările mai avansate din punct de vedere industrial, apar anumite competențe tehnologice, în altele — disponibilități financiare ; în același timp, există țări cu bogate resurse naturale, dar care duc lipsă de capitaluri și de

mînă de lucru calificată. Așadar, pe același continent, dotarea cu factori de producție a economiilor naționale nu este asemănătoare ; or, cooperarea Sud-Sud este chemată să contribuie la umplerea golurilor existente, să valorifice factorii naționali de producție, să permită o mai completă folosire a potențialului economic al țărilor în dezvoltare care, la ora actuală, este subutilizat.

Relațiile economice dintre țările în curs de dezvoltare au primit un impuls decisiv din partea factorilor politici proprii acestor țări, cum ar fi mișcarea nealiniaților, Organizația Unității Africane, Liga Arabă, „Grupul celor 77". Nu trebuie trecută cu vederea nici activitatea în același sens a unor componente ale sistemului Națiunilor Unite, cum sînt comisiile economice regionale ale O.N.U., U.N.C.T.A.D., O.N.U.D.I., F.A.O. ș.a. [2]. Pe parcurs, aceste organisme au adoptat programe și rezoluții care au orientat eforturile de dezvoltare a cooperării între țările „lumii a treia", un rol deosebit revenind Programului de la Mexico (1976), Planului de acțiune de la Arusha (1979) și Programului de acțiune de la Caracas (1981).

Primul program formula principiul general al autonomiei colective ca bază a cooperării Sud-Sud și stabilea un prim plan intersectorial de ansamblu. El a lansat ideea, de a se încredința U.N.C.T.A.D.-ului proiectul unui sistem global de preferințe comerciale între țările în dezvoltare. Cîmpul de aplicare a prevederilor Programului de la Mexico s-a lărgit ulterior prin adoptarea Planului de acțiune de la Arusha pentru autonomie colectivă și a Programului de la Caracas în care accentul a căzut pe dezvoltarea cooperării economice și tehnice între țările în curs de dezvoltare.

Cooperarea economică Sud-Sud este concepută în așa fel încît să nu concureze celelalte fluxuri economice internaționale, îndeosebi pe cele Nord-Sud. Ea își propune

[2] U.N.C.T.A.D. este principalul organism al Națiunilor Unite care se ocupă de cooperarea Sud-Sud. În competența sa intră, printre altele, probleme cum sînt : expansiunea schimburilor, cooperarea și integrarea între țările în dezvoltare, întreprinderile multinaționale de producție ale acestor țări, negocierile privind sistemul global de preferințe comerciale, cooperarea în domeniul energiei, tehnologiei, transporturilor etc. În 1976, a fost creată, în cadrul U.N.C.T.A.D., Comisia de cooperare economică între țările în dezvoltare.

să contribuie la dezvoltarea mai rapidă a potențialului tinerelor state și, prin aceasta, a economiei mondiale, în ansamblul său.

Natura grupărilor economice ale tinerelor state

Apariția unui mare număr de organizații economice internaționale ale țărilor „lumii a treia" reprezintă una din caracteristicile etapei actuale de dezvoltare a economiei mondiale. Tendința este generală. A o privi cu scepticism, a o considera drept un simplu mimetism în raport cu ceea ce se petrece în Europa, a nu reține decît pașii greșiți sau eșecurile, ar însemna să se minimalizeze semnificația unuia dintre fenomenele care vor avea un rol major în structurile mondo-economice viitoare.

Ceea ce se poate afirma încă de pe acum, cu certitudine, este că instituționalizarea cooperării Sud-Sud constituie o dovadă a viabilității acestor noi fluxuri care se formează între tinerele state independente.

Prima formă instituționalizată de cooperare economică între țările în dezvoltare a apărut, firesc, în America Latină — continentul care întrunea, în cea mai mare măsură, condițiile politice și materiale necesare unei asemenea întreprinderi. În anul 1960, în urma tratatului de la Montevideo a fost creată Asociația Latino-Americană a Comerțului Liber — A.L.A.L.C. Această organizație, 20 de ani mai tîrziu, în 1980, ca urmare a unui nou tratat semnat în aceeași metropolă sud-americană, avea să fie înlocuită prin Asociația Latino-Americană de Integrare — A.L.A.D.I. Noua organizație reprezintă un ansamblu economic și uman de o greutate considerabilă [3]. În 1983, produsul național brut însumat al țărilor membre depășea 650 de miliarde de dolari, fiind de peste două ori superior celui al Canadei și întrecînd alte mari țări dezvoltate ca Franța și Marea Britanie. Este, din punct de vedere teoretic, prima „putere economică" a „lumii a treia" [4]. Punctul

[3] Include Argentina, Bolivia, Brazilia, Chile, Columbia, Ecuador, Mexic, Paraguay, Peru, Uruguay, Venezuela.

[4] La polul opus se situează o altă grupare latino-americană Comunitatea Caraibilor (CARICOM), care, în 1983, totaliza un PNB de numai 13,8 miliarde de dolari.

său forte îl reprezintă impulsul dat comerțului intraregional. Între 1961 și 1980, exporturile în interiorul zonei au crescut cu 2 144%, față de numai 891% spre restul lumii ; în mod semnificativ partea produselor manufacturate în totalul exporturilor intra-zonă a sporit de la 9,7% în 1962 la peste 43% în 1980 [5].

În 1975, avea să ia naștere tot pe continentul latino-american, cea mai largă formă instituționalizată de cooperare economică între țările în dezvoltare — Sistemul Economic Latino-American (S.E.L.A.) [6], organizație care introduce în relațiile economice internaționale un nou concept — cel de *securitate economică colectivă*. Aplicarea în practică a acestui concept înseamnă apărarea în comun a prețurilor materiilor prime, elaborarea unei politici economice comune la scară regională în relațiile cu terții și, îndeosebi, cu capitalul american. S.E.L.A., se mai distinge prin faptul că reprezintă *singura organizație internațională economică la scară regională (continentală) din întreaga lume*.

La mijlocul anului 1985, grupările de cooperare economică ale țărilor în curs de dezvoltare atinseseră cifra de 46 [7]. Cele mai multe se află în Africa (20), iar cele mai puține în Asia (5). Situația este oarecum paradoxală dacă se ține seama de marile diferențe de dezvoltare industrială dintre cele două continente, de situațiile de complementaritate, mult mai numeroase în cazul economiilor naționale ale țărilor asiatice. Pe cît se pare, disensiunile de ordin politic, foarte puternice în diferitele subregiuni ale Asiei, au generat efecte centrifuge, dăunătoare cooperării între state.

O caracteristică a organizațiilor de cooperare ale tinerelor state constă în *dimensiunea subregională a majorității lor*. Acest lucru confirmă teza că buna-vecinătate a statelor independente și suverane, granițele comune, apropierea continuă să aibă un rol important în dezvoltarea raporturilor economice internaționale.

O asemenea afirmație poate să pară depășită de realitățile pe care le trăim, în condițiile revoluției științifico-tehnice, în epoca vitezei supersonice, a telecomunicațiilor ultramoderne, care scurtează considerabil

[5] Problèmes économiques, 16 janvier 1985, nr. 1907, p. 13.

[6] Sînt membre toate țările latino-americane.

[7] Vezi UNCTAD, *Doc. TD/B/C.7/74/Add. 1*, 16 octobre 1985, annexe B.

distanțele (mai corect spus — timpul de parcurgere a lor). Cu toate acestea, așa cum se demonstrează într-o remarcabilă lucrare românească [8], între statele vecine se formează raporturi specifice, *inexistente între statele îndepărtate ;* raporturile generale sînt mai bogate și mai complexe între statele cu graniță comună.

Un element inedit al organizațiilor internaționale ale țărilor în dezvoltare este prezența unor state, concomitent, în mai multe grupări economice. Un exemplu, în acest sens, îl constituie țările Pactului Andin [9] care, în același timp, fac parte și din A.L.A.D.I. La rîndul lor, țările membre ale Uniunii vamale și economice ale Africii centrale (U.D.E.A.C.) [10] — considerată „cartea de vizită" a cooperării africane — s-au inclus și în Comunitatea economică a statelor Africii centrale (C.E.E.A.C.), după cum cele șapte state care alcătuiesc Comunitatea economică a Africii de Vest (C.E.A.O.) [11] sînt membre ale unei organizații mai cuprinzătoare — Comunitatea economică a statelor Africii de Vest (C.E.D.E.A.O. sau E.C.O.W.A.S.), singura care include țări din diferite zone de influență — franceză, engleză, portugheză — de pe acest continent. Situația descrisă ridică un mare semn de întrebare : este oare această practică o dovadă de forță sau de slăbiciune, contribuie ea la întărirea țărilor și organizațiilor respective sau, dimpotrivă ? Răspunsul nu este deloc simplu.

Oricum, este evident că tinerele state nu caută precedente în experiența țărilor capitaliste dezvoltate. Cu ani în urmă, Marea Britanie, de pildă, devenind membră a C.E.E., a părăsit A.E.L.S. — organizație din care anterior făcea parte. Tot așa au procedat și Danemarca și Irlanda.

Încercînd o nuanțare a răspunsului, să privim, mai întîi, lucrurile prin prisma suveranității naționale a statelor. Posibilitatea de a face parte, concomitent, din mai multe organizații, reprezintă o dovadă a exercitării

[8] Vezi Iftene Pop, *Vecinătate și bună vecinătate în dreptul internațional*, Editura Științifică și Enciclopedică, București, 1986, p. 285—530.

[9] Bolivia, Columbia, Ecuador, Peru, Venezuela.

[10] Camerun, Ciad, Congo, Gabon, Guineea ecuatorială, Republica Centrafricană.

[11] Benin, Burkina Faso, Côte d'Ivoire, Mali, Mauritania, Niger, Senegal.

acestui principiu fundamental al dreptului internațional [12]. Această posibilitate nu depinde, însă, exclusiv de voința statelor, mai ales atunci cînd sînt slab dezvoltate, avînd un potențial economic redus. Contează, de asemenea, natura organizațiilor respective, obligațiile ce decurg din statutul lor. Este adevărat că, spre deosebire de grupările economice ale statelor capitaliste, caracterizate prin concurență, cele ale țărilor în dezvoltare sînt, de regulă, complementare, mai ales atunci cînd se manifestă într-un spațiu economic regional. Totuși, dacă se ia în considerare criteriul eficienței, există riscul apariției acelui „double emploi", al paralelismului în activități, cu toate implicațiile negative ce decurg din această stare de lucru — înainte de toate risipirea forțelor.

Care este, însă, natura grupărilor economice ale tinerelor state ?

Credem că de un mare folos în formularea unui răspuns corect poate fi o trecere în revistă, chiar și sumară, a activității acestor grupări.

Încă din start a fost evidentă preocuparea noilor organizații pentru promovarea comerțului între statele membre. În această privință, se poate vorbi despre o reușită, comerțul Sud-Sud devenind *componenta cea mai dinamică a comerțului mondial.*

Dacă se ia ca bază de comparație perioada 1969—1971, la începutul actualului deceniu, mai precis în 1982, exporturile între țările în dezvoltare crescuseră de 12 ori, cele Sud-Nord de 8 ori, cele Est-Est de aproape 6 ori, iar cele Nord-Nord de 4,8 ori [13]. Ca urmare, partea comerțului Sud-Sud în exporturile mondiale s-a majorat de la 3,5%, în 1970, la 7,5%, în 1984, adică, practic, s-a dublat.

Ponderea exporturilor între țările în dezvoltare în totalul exporturilor lor mondiale diferă însă destul de mult de la o grupare economică la alta ; în 1982, ea era relativ ridicată în cadrul A.S.E.A.N. și al Pieții comune a Americii Centrale — 20% și mai scăzută în celelalte :

[12] Cînd cinci țări latino-americane — membre ale A.L.A.L.C. — au hotărît să semneze, în 1969, Acordul de la Cartagena (Pactul Andin), ele doreau, printre altele, să-și grupeze forțele pentru a forma o contrapondere la puterea pe care o reprezintă țările mari ale continentului — Brazilia, Mexicul și Argentina.

[13] În același interval, exporturile mondiale sporiseră de 5,9 ori.

A.L.A.D.I. — 13%, CARICOM — 11%, C.E.A.O. — 10% etc. Așa stînd lucrurile, deși s-a dezvoltat vertiginos, comerțul Sud-Sud are însă un rol redus în stimularea economiilor naționale ale țărilor în dezvoltare.

Mult mai importantă, prin implicațiile ei, este latura calitativă a fenomenului : structura acestor exporturi s-a ameliorat vizibil, de la o perioadă la alta. Dacă în 1960, ponderea produselor manufacturate în exporturile reciproce era de 27%, la începutul anilor '80 ea ajunsese la 56%. În acest răstimp, partea mașinilor și utilajelor realizează un salt spectaculos, de la numai 2,5% la 20% [14]. Trebuie recunoscut însă că la această schimbare și-a adus contribuția un număr destul de mic de țări în dezvoltare.

Pe cît se pare, într-un viitor apropiat, comerțul Sud-Sud va beneficia de un nou suport ; este vorba despre punerea în aplicare a Sistemului general de preferințe comerciale — S.G.P.C. — între țările în curs de dezvoltare.

În ultimii ani, elaborarea acestui sistem a devenit obiectivul central al eforturilor de lărgire a cooperării între țările care au pornit pe calea unei dezvoltări independente. În prezent, convorbirile au intrat în faza finală. În mai 1986, la Brasilia, a fost semnat de către 51 de țări în dezvoltare, un acord general asupra S.G.P.C. Acest acord, deschis tuturor țărilor „lumii a treia", definește obiectivele, sarcinile și modalitățile aplicării în practică ale noului sistem. El va debuta printr-o serie de reduceri tarifare reciproce „moderate, dar semnificative". Obstacolele netarifare, destul de numeroase, și în cazul tinerelor state, nu vor fi pierdute din vedere. *Sistemul este conceput ca un instrument destinat să completeze și să întărească grupările subregionale și regionale existente,* care sînt, de altfel, chemate să joace un rol activ în negocierea sa. Pentru țările cel mai puțin avansate se prevăd măsuri de favoare care nu presupun reciprocitate. În ce privește tehnicile utilizate, ele vor fi variate, pornind de la reduceri tarifare liniare, pînă la negocieri produs cu produs.

[14] Vezi UNCTAD, *Trade and Development Report,* 1983, Doc. TD/B/C.74, p. 126.

Transpunerea în practică a S.G.P.C. va fi, inevitabil, un proces de lungă durată. S-ar putea ca, în primii ani ai aplicării sale, rezultatele să nu fie spectaculoase. Dar, acest lucru nu trebuie să demobilizeze, ci, dimpotrivă, să reprezinte un motiv pentru noi căutări în vederea ameliorării continue a sistemului, precum și a condițiilor utilizării sale.

Formarea grupărilor economice ale tinerelor state a creat noi posibilități de dezvoltare a schimburilor economice Sud-Sud. Dar, transformarea acestor posibilități în rezultate palpabile este stînjenită de un șir de obstacole, în marea lor majoritate expresii ale subdezvoltării. Unul dintre cele mai importante îl constituie insuficiența manifestă a rețelelor de transport, atît la scară națională cît și internațională. Datorită acestei stări de lucruri, de multe ori, s-a ajuns la situații de-a dreptul paradoxale. După cum s-a constatat, transportul de produse chimice, de exemplu, pe ruta Buenos Aires—Tampico (Mexic) este mai oneros față de varianta transbordării mărfurilor pe la New Orleans. Tot așa, aducerea lemnului din Mexic în Venezuela s-a dovedit mai costisitoare chiar și în raport cu un transport efectuat tocmai din Finlanda. Experții sînt de părere că, o bună perioadă de timp, încă, transportul rutier pe coasta de Est a Americii Latine, din Brazilia în Peru sau din Chile în Ecuador, va fi mai scump decît transportul maritim „clasic" al mărfurilor între aceste țări, adică cel efectuat prin intermediul flotei comerciale a S.U.A. Situații asemănătoare au mai existat și în trecut, în țări care astăzi sînt industrializate ; costul transportului între New York și Pittsburgh era, în jurul anului 1840, mai ridicat decît cel de la Londra la New York. Un secol mai tîrziu, grație extinderii căilor ferate și a rețelelor rutiere pe teritoriul S.U.A., raportul s-a inversat.

În lipsa unor căi de comunicații și mijloace de transport adecvate, avantajele comerciale oferite de noile organizații internaționale ale țărilor în dezvoltare riscă să nu poată fi valorificate pe deplin. Ce șanse de dezvoltare a schimburilor comerciale vor avea două țări membre ale Comunității economice a statelor Africii de Vest (C.E.D.E.A.O.), cum sînt Mauritania și Nigerul, atîta

timp cît între ele, practic, nu există căi de transport directe și moderne ? [15]

Încercarea de a depăși această situație explică numeroasele acorduri de cooperare, vizînd valorificarea unor cursuri de ape, dezvoltarea căilor de comunicații. Astfel, unele țări membre ale A.L.A.D.I. [16] au semnat „Tratatul de cooperare amazoniană", după cum, țări membre ale U.D.E.A.C. și C.E.D.E.A.O. au înființat organizații pentru valorificarea bazinelor fluviilor Gambia, Niger și Senegal. Existența grupărilor economice ale țărilor în dezvoltare permite o coordonare a eforturilor în domeniul transporturilor, astfel încît să se realizeze un adevărat sistem la scară subregională și chiar regională, prin interconectarea diferitelor căi — rutiere, feroviare, fluviale, maritime, aeriene, pentru transportul mărfurilor.

Încă în timpul construcției lor, noile căi de transport joacă rolul de „vectori de progres", prin locurile de muncă puse la dispoziția populației autohtone, care, treptat, se obișnuiește cu munca regulată, cu utilizarea mașinilor, cu schimbul și moneda. După darea în exploatare, orice cale de transport se poate transforma într-un adevărat „ax de dezvoltare", în măsura în care va deservi unități de producție și va reuși să facă legătura între zone economice importante din diferite țări. La scara unei grupări economice interstatale, noile căi de transport sînt destinate, de asemenea, să mijlocească încadrarea în circuitul economic al unor zone periferice, îndeosebi din țările fără ieșire la mare — considerate printre cele mai puțin avansate în „lumea a treia". Așadar, transporturile sînt chemate să joace un adevărat rol de antrenare a activității economice în general, a comerțului intrazonal, în special. Iată de ce, ele se bucură de o atenție specială din partea organizațiilor interstatale ale țărilor în dezvoltare.

[15] Viața economică a demonstrat că în orice tranzacție comercială internațională, hotărîtoare nu este distanța geografică, ci distanța economică. Aceasta din urmă poate fi evaluată prin diferența dintre prețul f.o.b. al unui anumit produs exportat, așa cum apare el în statistica oficială a țării exportatoare și prețul c.i.f. al aceluiași produs, menționat în statistica țării importatoare.

[16] Bolivia, Brazilia, Columbia, Ecuador, Mexic, Paraguay, Peru, Uruguay, Venezuela.

Preocupate să promoveze schimburile reciproce, autoritățile competente din tinerele state au dotat noile grupări comerciale cu o serie de instituții financiar-bancare.

În prezent, în „lumea a treia", funcționează un număr apreciabil de bănci subregionale de dezvoltare, fiecare deservind activitatea organizațiilor economice de cooperare din zonă : Banca Centramericană de integrare economică, Banca de dezvoltare a Caraibilor, Societatea andină de dezvoltare, Bănci de dezvoltare ale Africii de Vest, de Est și Centrale, Fondul de cooperare, de compensare și de dezvoltare al C.E.D.E.A.O. etc.

La nivel regional au fost înființate patru bănci de dezvoltare : interamericană, africană, asiatică, precum și Fondul arab de dezvoltare economică și socială (FADES). Cu excepția acestuia din urmă, toate sînt organizate după modelul Băncii Mondiale. Este de reținut că printre membrii lor se numără și țări capitaliste dezvoltate.

În fine, la nivel interregional există un număr de bănci care funcționează cu capital arab : Banca islamică de dezvoltare, Banca arabă pentru dezvoltarea economică a Africii și Fondul special al OPEC.

Nu se poate spune că actuala rețea bancară n-ar corespunde din punct de vedere cantitativ. Problema care se pune, în prezent, este însă creșterea eficienței activității, crearea unui adevărat sistem financiar-bancar bazat pe dezvoltarea legăturilor între toate verigile sale, precum și pe cele cu băncile naționale centrale. Un pas decisiv, în această direcție, va fi făcut prin înființarea „Băncii pentru țările în dezvoltare" sau — cum mai este denumită — Banca Sudului.

Ideea creării unei asemenea instituții s-a născut din nemulțumirea pe care tinerele state independente o resimt față de activitatea F.M.I. și a Băncii Mondiale. Inițiativa aparține „Grupului celor 77", iar acordul de principiu a fost dat de cea de-a cincea Conferință la nivel înalt a șefilor de state și de guverne a țărilor nealiniate, care s-a ținut la Colombo, în 1976. Componența „Băncii" se va limita la guvernele țărilor în dezvoltare. S-a căzut de acord ca, în prima fază a existenței sale, prioritățile să se rezume la finanțarea exporturilor țărilor membre, la promovarea cooperării economice Sud-Sud. În ceea ce privește luarea deciziilor, propunerea care a întrunit cele mai multe sufragii constituie

o variantă a votului ponderat : 30% din voturi vor fi atribuite după principiul „o țară — un vot", iar restul în funcție de contribuția la capitalul social, *dar nu proporțional.* În acest fel, se consideră că țările mici nu vor mai avea senzația că sînt o cantitate neglijabilă, în timp ce principalii deponenți de capital nu vor fi descurajați.

Tot la capitolul măsurilor de promovare a comerțului Sud-Sud mai trebuie amintite diferitele mecanisme de plăți. Înainte de toate se cuvin menționate așa-numitele *Camere de compensație* [17] și mecanismele aferente, avînd la bază o anumită unitate de cont. Fără discuție, este o adevărată performanță a țărilor în dezvoltare introducerea în cadrul plăților reciproce a *monedelor naționale neconvertibile,* fapt care stimulează *comerțul reciproc* și permite importante economii de devize forte.

Noul sistem pune capăt exclusivității celui „tradițional", care este nu numai paradoxal, dar și ultragiant la adresa suveranității naționale a țărilor în curs de dezvoltare. Pînă nu de mult, în mod fortuit, o tranzacție între un comerciant egiptean și altul kenyan, de exemplu, trebuia să treacă printr-o bancă din Londra și să fie reglementată în lire sterline, după cum alta între o firmă braziliană și una venezueliană era reglementată de o bancă americană din New York sau din San Francisco, în dolari. Cu alte cuvinte, băncile din țările în dezvoltare dispun de linii de credit în bănci din țările capitaliste dezvoltate cu monedă forte. Acestea din urmă deschid scrisori de credit importatorilor din „lumea a treia" sau confirmă pe cele deschise în alte țări. Prin telex, cablu sau prin noile sisteme de telecomunicații, ele transformă ordinele de plată date, debitînd un anumit cont și creditînd un altul, conturi aparținînd unor persoane juridice din diferite țări în dezvoltare. Recurgînd la un asemenea „circuit triunghiular" care face să intervină ca „agent" o bancă situată în exterior și ca „vehicul" o monedă forte străină, băncile din tinerele state nu mai întrețin relații directe ; totul trece prin acești intermediari străini privilegiați.

Trebuie spus că pînă în prezent numai o parte din tranzacțiile Sud-Sud este reglementată în monedă națională. Situațiile diferă foarte mult de la un sistem de compensație la altul. Important este însă faptul că s-a deschis o breșă în actuala ordine monetar-financiară inechitabilă. Relațiile cu băncile europene sau nord-americane legate de reglementarea plăților ocazionate de comerțul reciproc între țările în dezvoltare s-au redus, iar soldurile în monedă forte pe care tinerele state sînt nevoite să le mențină în străinătate s-au diminuat.

Fără îndoială că actualul sistem de plăți în compensație este perfectibil. În permanenta sa concurență cu sistemul „clasic", noului sistem i s-ar oferi un atu important, poate chiar decisiv, dacă s-ar ajunge la un acord în baza căruia să se realizeze o convertibilitate, chiar și limitată, a monedelor naționale ale țărilor în dezvoltare participante la o grupare economică ; țările membre ar garanta convertibilitatea reciprocă a monedelor lor numai în favoarea participanților la acord, aplicînd, pentru conversiune, rate de schimb definite în raport cu o unitate de referință care ar putea fi drepturile speciale de tragere ale F.M.I. Convertibilitatea ar fi limitată la schimburile de bunuri și servicii ale căror plăți vor fi efectuate prin intermediul unui anumit mecanism de compensație. Veniturile din exporturi ar putea fi utilizate în mod liber pentru finanțarea importurilor autorizate. În fiecare țară s-ar deschide un cont special pentru comerțul subregional, destinat să permită intrarea veniturilor din exporturi și, totodată, finanțarea importurilor din cadrul subregiunii.

Privind retrospectiv activitatea grupărilor economice ale tinerelor state, se poate trage concluzia că performanțele obținute sînt uneori notabile, mai ales în domeniul comercial și în cel financiar-bancar, adică în sfera circulației.

Dar, drumul parcurs de aceste organizații n-a fost presărat numai cu succese. Dacă se ia în considerare un domeniu hotărîtor cum este cel al cooperării industriale, atunci se poate spune că eșecurile au reprezentat, mai degrabă, regula, iar realizările — excepția. Să luăm ca exemplu America Latină, regiunea care întrunește, în mai mare măsură, premisele unui proces de integrare economică internațională. Obiectivele propuse privind specializarea industrială dirijată la scară subregională, prin crearea așa-numitelor *industrii integrate* în cadrul Pieții comune a Americii Centrale, se

[17] La începutul lui 1985 existau nouă Camere de compensație în Africa, Asia și America Latină.

află încă în stadiul intențiilor. În ce privește mult discutatele proiecte comune industriale ale A.L.A.L.C. ele au eșuat ca urmare a unor importante divergențe între țările mari și cele mici. Dacă există diferite forme de cooperare industrială în regiune, cum ar fi coproducția în întreprinderi separate sau comune, ele se datorează, de fapt, activității filialelor societăților transnaționale. Organizația Pactului Andin care se vrea „o formulă de integrare subregională", după mulți ani de la înființare, mai precis în 1983, se vede nevoită să elaboreze un „plan de reorientare", dar, care nu este altceva decît un document vag ce se limitează la declarații de intenții.

Chiar și pe planul integrării comerciale s-au înregistrat eșecuri semnificative ; lipsa unui tarif vamal extern comun, în cele mai multe cazuri, este unul dintre ele. În aceeași categorie se înscrie și faptul că în actul de constituire a A.L.A.D.I. nu se mai fac referiri la crearea unei „zone de liber-schimb" și, mai apoi, a unei „piețe comune regionale", așa cum s-a procedat în cazul A.L.A.L.C., participanții mulțumindu-se doar cu o „zonă de preferințe tarifare".

În asemenea condiții, se poate vorbi despre un proces real de integrare economică internațională între țările „lumii a treia" și dacă da, încotro se îndreaptă el ?[18]

Înainte de a încerca un răspuns, să ne fie permisă o scurtă paranteză.

[18] Răspunsul la această întrebare este mult îngreunat de lipsa unui punct de vedere unanim acceptat, atît în literatura de specialitate marxistă, cît și în cea occidentală. Poate că nicăieri concluziile științei economice nu sînt mai mult afectate de interese politice, subiective, ca în cazul problemei integrării economice internaționale. Într-o lucrare apărută în Occident, termenul de integrare este asimilat unor „operațiuni diverse" care constau în stabilirea și organizarea cît mai corectă a tuturor relațiilor economice necesare schimbului de produse, factorilor și informațiilor, între părțile care urmează să alcătuiască un ansamblu, „realizarea progresivă a unei mai mari compatibilități a proiectelor naționale, convergența tot mai mare a acestor proiecte către un optim pe ansamblu". A defini astfel integrarea, înseamnă, mai degrabă diluarea conținutului acestui termen. Căci ce se poate înțelege prin „organizarea cît mai corectă..." sau prin „convergența tot mai mare..." (M. Erbes. *L'Integration économique internationale*, Paris, P.U.F., 1966, p. 8).

Integrarea internațională reprezintă un fenomen cu care țările „lumii a treia" s-au mai întîlnit cîndva, în trecut. Oare economiile acestor țări n-au fost integrate, sub o formă sau alta, în cele ale metropolelor capitaliste în timpul regimului colonial ? Înainte de toate era vorba despre o integrare pe planul producției materiale, din moment ce se ajunsese, în cadrul fiecărui „imperiu colonial" la o coordonare a specializării internaționale, este adevărat, dictată de interesele puterii dominante. Acest gen de integrare a avut la bază factori subiectivi, extraeconomici și s-a caracterizat prin supranaționalitate, în forma sa extremistă : interesele metropolei prevalau automat asupra celor ale coloniilor sale.

Actualele tendințe integraționiste care se fac remarcate în rîndurile tinerelor state independente au însă cu totul alte motivații, sînt determinate de factori total diferiți prin natura lor. Integrarea internațională nu mai apare ca un factor de subordonare, ci ca unul de cooperare între parteneri avînd aceleași interese fundamentale. Ea este privită ca o cale de lărgire a pieței țărilor în dezvoltare și, astfel, de impulsionare a proceselor economice la scară națională, în primul rînd a industrializării.

Dacă se dă termenului de integrare internațională accepțiunea absolută — aceea de unificare completă, de fuziune, a unor economii naționale anterior distincte — atunci el devine total inadecvat pentru a desemna actualele tendințe caracteristice grupărilor economice interstatale în mediul subdezvoltat. Țările în curs de dezvoltare nu se află în fața integrării organice, totale, a economiilor lor naționale.

În măsura în care integrarea economică este bazată pe cooperare și nu pe forță, cu alte cuvinte, apare ca un proces obiectiv, atunci ea trebuie să conducă la *egalitatea de tratament* a partenerilor. Dar, acest deziderat nu se poate înfăptui spontan, de la sine, în virtutea unor principii morale abstracte, ci presupune aportul concret — relativ egal — al părților la realizarea obiectivelor comune. Altfel, se ajunge la discriminări, iar rațiunea de a fi a unei organizații integraționiste devine contestabilă din punctul de vedere al interesului general.

Integrarea economică, atunci cînd reprezintă *un proces progresist,* presupune un mecanism capabil să permită agenților economici performanțe superioare față de

cele obținute anterior. Cu alte cuvinte, o organizație internațională integrațională trebuie să aibă un efect multiplicator. Dar, un astfel de rezultat este de neconceput dacă părțile candidate la integrare se află la niveluri diferite de dezvoltare. Organizația „integrată" în condițiile unor *diferențe vădite*, cantitative și calitative, pe plan economic, ar genera importante disproporții care ar afecta procesul de reproducție pe ansamblu. Unii autori vorbesc chiar despre un „efect de încetinire" a ritmului activității economice : „cu cît disparitățile inițiale sînt mai evidente în sînul unor astfel de uniuni, cu atît mai mult efectele de încetinire tind să predomine" [19]. În plus, o asemenea organizație conține în sine germenul „supranaționalității", condominiul statelor membre mai dezvoltate determinînd concesii din partea celor mai slabi în legătură cu atributele suveranității lor.

Or, așa cum s-a arătat într-un capitol anterior, „lumea a treia" este departe de a fi omogenă, importante deosebiri de nivel de dezvoltare subzistînd chiar și la scară subregională. Afirmația este valabilă și atunci cînd intră în discuție țări mici sau mijlocii. Iată, de pildă, în cadrul Pactului Andin ; în 1983, în timp ce Venezuela avea un P.N.B. pe locuitor de peste 3 800 de dolari, Bolivia nu atingea decît 480 de dolari. Într-o altă organizație latino-americană — CARICOM —, în același an, venitul pe locuitor al unor țări ca Bahamas sau Trinidad-Tobago era de respectiv — 4 000 și de peste 6 800 de dolari, în timp ce în Dominica era de 970, în Grenada de 830, în Guyana de 560 de dolari. Tot așa și în Uniunea Vamală și Economică a Africii Centrale (U.D.E.A.C.), produsul național brut pe locuitor, în 1983, era de peste 3 400 de dolari în Gabon, de 820 de dolari în Camerun și de numai 270 de dolari în Republica Centrafricană. La toate acestea se mai dugă importantele deosebiri de tradiții, inexistența națiunii în numeroase cazuri, gravele disensiuni de ordin religios ; iată de ce nu se poate spune că în condițiile de astăzi ale „lumii a treia", ar fi intrunite premisele fundamentale pentru o integrare economică internațională în adevăratul sens al cuvîntului.

[19] R. D. Hansen, *Regional integration : reflections on a decade of theoretical efforts*, World Politics, june, 1965, p. 256.

Cercetînd listele recente cu denumirile grupărilor economice ale țărilor în dezvoltare, s-a constatat că există o variată paletă de titulaturi — „zonă de schimburi preferențiale", „uniune vamală", „piață comună", „asociație" sau „comunitate economică" etc. — care corespund, mai mult sau mai puțin, realităților. Statutul acestor organizații, declarații oficiale, precizează intențiile factorilor de decizie din țările membre. În marea majoritate a cazurilor, accentul cade pe promovarea comerțului în cadrul subregiunii respective, și, doar în subsidiar pe dezvoltarea unor forme de cooperare în producție sau pe realizarea unor infrastructuri materiale.

Evoluțiile de pînă acum n-au scos la iveală tendințe supranaționale. Cele mai importante inițiative, pe plan național sau internațional aparțin statelor și nu instituțiilor aferente grupărilor economice ale țărilor în dezvoltare.

Deși, în principiu, crearea unor organizații economice interstatale este o premisă a dezvoltării multilateralismului în relațiile internaționale, totuși, în cazul grupărilor tinerelor state, relațiile bilaterale sînt încă frecvente. De altfel, nu se poate spune că aceste „uniuni" ar acoperi ansamblul schimburilor de activități între țările în dezvoltare și, cu atît mai puțin, pe cele pe care acest grup de țări le întreține cu restul lumii.

În concluzie, se poate vorbi despre o *fază incipientă a unei integrări internaționale sectoriale*, în care obiectivele propuse n-au fost atinse decît parțial. Voința politică n-a putut compensa consecințele unor stări de lucruri generate de subdezvoltare, mai ales în situația unor economii dezarticulate. În mod inerent imperfecțiunile de ordin instituțional care se fac remarcate la nivel statal, se răsfrîng și asupra noilor organizații interstatale.

Necesitatea extinderii cooperării în producție

Dezvoltînd comerțul reciproc, țările „lumii a treia" au mizat pe influența stimulatoare pe care piața externă o poate avea asupra producției lor naționale. Și nu s-au înșelat. Mai mult încă, această influență se va face simțită și pe viitor ; după estimații ale O.N.U.D.I., în următorii zece ani, dublarea schimburilor Sud-Sud cu

produse manufacturate, va accelera considerabil producția industrială a „lumii a treia", ridicînd rata sa de creștere la 33% în America Latină, 36% în Africa tropicală, 26% în Asia orientală și 48% în subcontinentul indian.

Cu toate acestea, în interrelația piață-producție, acesteia din urmă îi revine rolul determinant. În ultimă analiză, producția este aceea care hotărăște, atît volumul, cît și structura pieții. De aici și necesitatea ca în anii care vin, în relațiile lor reciproce, țările în curs de dezvoltare să pună un accent sporit pe cooperarea în producție. În legătură cu aceasta, s-ar putea ridica obiecția că majoritatea tinerelor state este alcătuită din țări slab dezvoltate din punct de vedere industrial, fapt pentru care posibilitățile lor concrete de cooperare sînt mult limitate. Nu trebuie însă să se piardă din vedere că independența și suveranitatea națională a tinerelor state suportă o presiune puternică și permanentă din partea țărilor bogate, industriale, și că obiectivele luptei pentru lichidarea subdezvoltării sînt departe de a fi îndeplinite. De aceea, țările în curs de dezvoltare trebuie să folosească orice posibilitate care li se oferă pentru a-și accelera ritmul de creștere economică. Or, una dintre acestea este tocmai cooperarea reciprocă în producție, chiar dacă, nu o dată, premisele existente nu sînt dintre cele mai favorabile. Cooperarea în producție Sud-Sud este chemată să dea impuls pe termen lung economiilor naționale, să valorifice complementaritățile create între tinerele state și să devină un factor tot mai important al instaurării noii diviziuni mondiale a muncii.

Dar, țările în curs de dezvoltare nu posedă experiența necesară organizării și desfășurării unui asemenea schimb reciproc de activități. Tocmai de aceea se impune să se treacă neîntîrziat la elaborarea unei strategii a cooperării lor în producție, menită să le ghideze acțiunea și să o facă eficientă. Nu avem pretenția să realizăm noi acest lucru. Ne vom încumeta doar să formulăm unele principii și să schițăm unele direcții.

Un aspect important de care va trebui să se țină seama se referă la competențele disponibile, limitate la anumite domenii. Cu alte cuvinte, la nivel subregional și chiar regional nu pot fi întrunite toate competențele necesare. În consecință, cooperarea în producție Sud-Sud trebuie să se extindă, în mod obiectiv, dincolo de cadrul regional și să se desfășoare și la scară interregională.

Primii pași în această direcție au fost deja făcuți, ceea ce demonstrează că o cooperare în producție la o asemenea scară nu reprezintă o utopie. India, de pildă, furnizează uzine „la cheie" unor țări din Africa. România, ea însăși țară în curs de dezvoltare, cooperează cu țări din Africa și Asia în domenii cum sînt extracția petrolului, petrochimia, exploatarea forestieră, agricultura. În cadrul cooperării româno-siriene s-a realizat construcția rafinăriei de la Banias și a fabricii de ciment de la Sheik-Said, au fost întreprinse importante lucrări de hidroameliorații. Subliniind avantajele ce decurg din astfel de acțiuni, președintele țării noastre tovarășul Nicolae Ceaușescu, menționa : „În relațiile economice cu țările care au trecut pe calea dezvoltării independente, România acordă o atenție specială realizării unei largi cooperări în producție, ceea ce permite o stabilitate și o perspectivă îndelungată de colaborare, folosirea în mod judicios a forțelor materiale și umane pentru dezvoltarea mai rapidă a economiei fiecărei țări" [20].

În condițiile penuriei de competențe, o strategie internațională a cooperării în producție Sud-Sud, trebuie să precizeze rolul țărilor în dezvoltare relativ industrializate, al „noilor state industriale", cum li se mai spune. Prin forța împrejurărilor, lor le revine rolul de *„locomotive ale lumii a treia"*, în virtutea ponderii însemnate pe care o dețin în masa producției țărilor în curs de dezvoltare, al avansului tehnologic în raport cu alte țări ale „lumii a treia", într-un domeniu sau altul. Este un rol pe care ele îl pot juca cu succes, în măsura în care vor acorda importanța cuvenită lărgirii relațiilor economice cu tinerele state independente. Bineînțeles că nu poate fi vorba despre o reproducere, chiar și la o scară redusă, a tabloului raporturilor economice Nord-Nord. Țări ca Brazilia, Mexic, India, R. P. Chineză, Iugoslavia, România și altele, chemate să joace un astfel de rol, nu vor ajunge niciodată în situația de a încălca principiile dreptului internațional în relațiile cu alte state, datorită, fie politicii lor de nealiniere, fie naturii orînduirii noi — socialiste — instaurată în unele dintre ele, fie ambelor cauze la un loc.

---

[20] Nicolae Ceaușescu, *România pe drumul construirii societății socialiste multilateral dezvoltate*, vol. 17, București, Editura Politică, 1979, p. 142—143.

În cadrul oferit de relațiile stabilite între țările care au pornit pe calea unei dezvoltări de sine stătătoare, *efectul de antrenare* al „locomotivelor din lumea a treia" poate deveni considerabil mai ales în sectoarele de activitate economică în care s-a atins competitivitatea necesară. Încă de pe acum, se poate vorbi despre acest lucru în domenii cum sînt construcțiile de mașini, de utilaj petrolier, petrochimia, electronica, agricultura pentru a nu numi decît cîteva dintre ramurile hotărîtoare ale sferei productive.

O altă problemă care necesită precizări este aceea a *criteriilor alegerii* formelor de cooperare în producție într-un mediu subdezvoltat. După cum se știe, țările „lumii a treia" sînt foarte eterogene în ceea ce privește nivelul dezvoltării lor economice.

Atunci cînd partenerii reprezintă țări aflate la un nivel de dezvoltare asemănător, realizînd performanțe comparabile pe planul productivității, al calității, *coproducția* pare să fie una dintre formele de cooperare cele mai adecvate, mai ales în varianta sa în întreprinderi separate. Într-un astfel de caz, este absolut necesară o concordanță pe plan tehnologic între parteneri, care să facă posibilă omogenizarea subansamblurilor produse în țări diferite. În cadrul unei coproducții, avantajele participanților sînt importante; pe fondul adîncirii specializării se poate realiza o reducere a costurilor, o creștere a productivității și a calității, o economie de mijloace, în general. Parteneri apropiați ca nivel de dezvoltare pot, de asemenea, să-și unească forțele pentru a realiza *construirea în comun* pe teritoriul unuia dintre ei, în zone limitrofe sau în terțe țări, a unor obiective economice. Unul dintre cele mai recente exemple îl constituie hidrocentrala construită prin efortul comun al Mali-ului, Mauritaniei și Senegalului.

Țărilor „lumii a treia" aflate la niveluri diferite de dezvoltare, avînd un potențial de cooperare diferit, le stau la îndemînă forme de conlucrare cum sînt livrarea pe credit de utilaje, inclusiv de uzine „la cheie" și rambursarea contravalorii acestora în produse, sau constituirea de societăți mixte de producție. Și într-un caz și în celălalt, țările în dezvoltare mai puțin avansate își pot valorifica mai repede sursele de materii prime, pot grăbi înfăptuirea obiectivelor prioritare prevăzute în planurile lor naționale. Ambele forme de cooperare menționate permit țării mai puțin dezvoltate — beneficiară a tranzacției pe credit sau gazdă a unei societăți mixte — să realizeze economii de devize și un acces mai rapid la o tehnică superioară, iar partenerului mai dezvoltat să-și asigure o piață de desfacere și condiții preferențiale de aprovizionare cu materii prime; el are, totodată, dreptul ca, după achitarea obligațiilor, să-și transfere beneficiul atunci cînd dorește.

În ce privește România, țară care are un important potențial industrial, ea va continua și în viitor să acorde importanță cooperării în producție cu țările în curs de dezvoltare, formă a schimbului reciproc de activități care urmează să aducă o contribuție esențială la acoperirea necesarului său de materii prime și de resurse energetice.

Se vor extinde formele superioare de cooperare — construirea și exploatarea în comun a unor capacități de producție, înființarea de societăți mixte, executarea în comun a unor obiective pe terțe piețe cu parteneri din țările în curs de dezvoltare care posedă importante surse de materii prime; se pot crea, de asemenea, pe teritoriul românesc societăți mixte de producție, pornindu-se de la faptul că partea română, în anumite domenii, poate asigura imediat capacitățile de producție necesare, nemaifiind necesare importante investiții în acest scop.

* * *

Pe drept cuvînt, se pune întrebarea: care va fi rolul pe care cooperarea Sud-Sud îl va juca în viitor în cadrul economiei mondiale? Nu este, desigur, ușor de găsit un răspuns, într-o lume devenită atît de nesigură, atît de plină de contradicții. Există, totuși, cîteva elemente de care se poate ține seama.

În primul rînd, este vorba despre *voința politică* mai mult decît evidentă a țărilor „lumii a treia" de a dezvolta relațiile reciproce. Ele și-au creat cadrul instituțional adecvat care constituie o garanție a stabilității pe termen lung a acestor relații. Deci, ceea ce se poate spune cu siguranță, este că avem de-a face cu un proces de durată, a cărui amploare va crește continuu.

În al doilea rînd, cooperarea Sud-Sud are deja unele realizări notabile, pe plan economic, care vor reprezenta o bază pentru evoluțiile viitoare. Este adevărat că performanțele din domeniul relațiilor comerciale, îndeosebi, și financiare sînt mai vizibile decît cele din domeniul producției materiale. Tot atît de adevărat este și faptul că aceste performanțe n-au urmat o linie continuă și mereu ascendentă. Putea însă să fie altfel, atîta timp cît aceste țări n-au eliminat starea de subdezvoltare, iar relațiile cu țările capitaliste dezvoltate continuă să exercite o influență negativă asupra dezvoltării lor economice? Mai mult încă, în anumite perioade și în anumite domenii, rezultatele cooperării între țările în curs de dezvoltare au întrecut așteptările.

Ghidată de o strategie internațională proprie, consecvent aplicată, cooperarea Sud-Sud se va afirma tot mai mult ca una dintre forțele majore, determinante, în procesul de instaurare a noii ordini economice mondiale.

Relațiile economice Est-Sud — factor de progres al tinerelor state independente

Printre factorii externi care impulsionează procesul de lichidare a subdezvoltării „lumii a treia" un loc aparte ocupă relațiile stabilite între țările socialiste și cele în curs de dezvoltare. Este vorba despre relații între parteneri aflați „de aceeași parte a barierei", care alcătuiesc un front comun în lupta împotriva politicii imperialiste, neocolonialiste, pentru așezarea raporturilor dintre state pe principii noi, de egalitate, respect al independenței și suveranității naționale, neamestec în afacerile interne ale altor țări, avantaj reciproc.

Ajutorul acordat de statele socialiste țărilor în curs de dezvoltare nu reprezintă o reparație a vreunui prejudiciu adus cîndva acestora. Țările socialiste n-au posedat colonii și n-au contribuit în nici un fel la subdezvoltarea „lumii a treia". Acest ajutor este o expresie a internaționalismului socialist, a solidarității firești a popoarelor din țările socialiste cu masele populare din tinere state.

Colaborarea „Est-Sud" are nu numai motivații politice, ci și economice. Dezvoltînd relațiile cu „lumea a treia", statele socialiste nu urmăresc obținerea unor avantaje unilaterale. Ele nu reclamă exclusivitatea în exploa-

tarea resurselor țărilor în dezvoltare și nu le impun condiții. Colaborarea tot mai strînsă dintre cele două grupe de țări are ca rezultat impulsionarea activității în domenii prioritare pentru țările care au pornit pe calea unei dezvoltări de sine stătătoare, contribuie direct la întărirea sectorului de stat — factor esențial în lupta pentru lichidarea subdezvoltării. Instaurînd proprietatea socială asupra mijloacelor de producție și, pe baza ei, dezvoltarea planică a economiei lor naționale, țările socialiste aduc în cooperarea Est-Sud un potențial economic stabil, în continuă perfecționare.

Desigur că nu se poate spune că totul decurge în mod ideal. Pe de o parte, s-a scurs prea puțin timp de cînd țările socialiste au trecut de la dezvoltarea extensivă la cea intensivă, în care accentul este pus pe productivitate, calitate, eficiență. Pe de altă parte, mediul subdezvoltat caracteristic „lumii a treia" nu este propice organizării pe baze moderne a schimbului reciproc de activități. Important este însă că de ambele părți există voința politică necesară pentru depășirea dificultăților care apar pe parcurs.

Relațiile economice dintre țările socialiste și cele în curs de dezvoltare au cunoscut o expansiune rapidă și fără precedent. Comerțul între cele două grupe de țări a crescut, în medie pe an, cu circa 20% în perioada 1970—1980. În pofida crizei economice mondiale, comerțul Est-Sud rămîne, în prezent unul dintre cele mai dinamice fluxuri internaționale.

Acordurile comerciale pe termen lung constituie instrumentul principal al mecanismului instituțional creat. Ele îndeplinesc multiple funcții ca, de pildă, armonizarea politicilor de export și de import, promovarea schimburilor, acordarea clauzei națiunii celei mai favorizate etc. În ultimul timp s-a conturat cu claritate tendința încheierii de acorduri interguvernamentale, pe o durată de 15—20 de ani, care deschid posibilități pentru programe de cooperare economică, asigurînd, astfel, o mai bună regularizare și coordonare a relațiilor între părțile contractante. Comisiile interguvernamentale mixte special create, au misiunea să urmărească aplicarea acordurilor încheiate, să elaboreze și să studieze propuneri în vederea dezvoltării cooperării bilaterale. La rîndul lor, diverse organe subsidiare — sub-comisii sau grupe de lucru — sînt des-

tinate să se ocupe de aspecte precise privind colaborarea în domenii particulare de activitate industrială și tehnologică.

Cooperarea industrială Est-Sud s-a soldat prin construirea unor obiective pe teritoriul tinerelor state, obiective care joacă un rol important în viața lor economică. Astfel, de exemplu, complexul hidro-energetic de la As-Saura furnizează peste 70% din energia electrică a Siriei, iar cel de la Assuan acoperă jumătate din consumul de electricitate al Egiptului. În India, uzinele siderurgice construite cu ajutorul Uniunii Sovietice produc anual, circa 11 milioane de tone de oțel, ceea ce înseamnă mai mult decît nivelul actual al producției de oțel al tuturor țărilor recent eliberate de sub stăpînirea colonială. După datele publicate de secretariatul C.A.E.R., țările socialiste din Europa au ajutat țările în dezvoltare în realizarea a peste 4 500 de proiecte economice, din care circa 3 000 au devenit operaționale.

Sub-producția este o altă formă de cooperare industrială Est-Sud, în care un partener livrează celuilalt anumite elemente, sub-ansamble, fabricate cu asistența tehnică furnizată de antreprenorul principal. Întreprinderi indiene au livrat accesorii pentru nave R.D. Germane, componente electronice și „software" Uniunii Sovietice. Adeseori, sub-producția s-a transformat într-o activitate în comun, cei doi parteneri împărțindu-și producția finită — tractoare (U.R.S.S. — Pakistan, India — Cehoslovacia), automobile (Polonia — Tailanda), strunguri (România — Peru) etc.

O altă formă a cooperării industriale Est-Sud o reprezintă co-întreprinderile sau întreprinderile comune. Acestea implică asocierea la nivelul gestiunii și constituirii capitalului social, ca și împărțirea beneficiului. În prezent, există în țările în curs de dezvoltare circa o sută de astfel de societăți. Activitatea lor este supusă legislației țării în dezvoltare care are rol de gazdă. Semnificativ este și faptul că acestea din urmă au dreptul de a cumpăra partea deținută de țările socialiste, devenind astfel pe deplin proprietare ale acestor societăți. Repartiția co-întreprinderilor pe ramuri de activitate este aproximativ următoarea : 20% în construcția de mașini, 15% în construcții și în agricultură, 7% în industria chimică, 6% în industria extractivă și în transporturi etc.[21]. Aceste co-întreprinderi asigură transferul de tehnologie

și de cunoștințe tehnice și ajută țările în dezvoltare să exporte produsele lor „netradiționale" în țările socialiste.

Există și cazuri în care mai multe state socialiste și-au unit forțele pentru a acorda asistență unei țări în curs de dezvoltare. Este vorba despre așa numita cooperare multilaterală. Ea se află la baza a circa 200 de proiecte executate în „lumea a treia". Astfel, organizații economice din R.D.G. și Cehoslovacia participă împreună la conceperea și producția anumitor tipuri de material destinat uzinelor siderurgice a căror construcție a fost întreprinsă în India și Pakistan, cu asistența tehnică a U.R.S.S. În Siria, construcția unor fabrici de ciment, cu o capacitate anuală totală de 1,3 milioane tone, a avut loc prin furnizarea de material tehnologic de către U.R.S.S., R.D.G. și Cehoslovacia, operațiunile de instalare fiind asigurate de Bulgaria. Tot în cadrul cooperării multilaterale Est-Sud, organisme economice din țările socialiste și din țări în curs de dezvoltare participă în comun la realizarea unor obiective pe terțe piețe. De pildă, firme din Cehoslovacia cooperează cu firme indiene și irakiene la execuția unor proiecte în alte țări din „lumea a treia". Tot așa firme din India cooperează cu întreprinderi din Ungaria pentru construcția de fabrici de becuri electrice în Filipine, Indonezia și Sri Lanka și cu întreprinderi cehoslovace pentru punerea în funcțiune a unei uzine de montaj de motociclete în Republica Islamică Iran.

Acordurile și programele bilaterale de cooperare economică Sud-Est, adoptate la nivel interguvernamental, conțin și aranjamente de credit pe termen lung care determină modul de finanțare a proiectelor în cauză. Cînd este vorba despre cooperarea economică și tehnică, au prioritate creditele interguvernamentale pe o perioadă de 10—15 ani, cu un termen de grație suficient de mare și cu o rată a dobînzii scăzută, de 2,5—4%. Există și cazuri în care creditele acordate de statele socialiste sînt consimțite pe o perioadă de 25—30 de ani. De regulă, creditele de care beneficiază țările în dezvoltare sînt rambursate în produse tradiționale de export. În anumite cazuri, rambursarea se face sub forma bunurilor produse de întreprinderile construite în cooperare cu o țară socialistă. Se poate cita, cu titlul de exemplu, convenția dintre In-

[12] U.N.C.T.A.D., *Doc. TD/B/AL 38/2* din 12 aprilie 1984, p. 14.

dia și Ungaria, în baza căreia prima furnizează celei de-a doua țevi fără sudură fabricate într-o uzină construită cu ajutor maghiar sau aranjamentele asemănătoare dintre Bulgaria, Tunisia și Siria pentru dezvoltarea industriei de fosfați în aceste două din urmă țări. Confruntate cu o gravă penurie de devize și cu un deficit cronic al balanței de plăți externe, țările în curs de dezvoltare acceptă cu satisfacție acest tip de rambursare a creditelor.

În declarația lor comună făcută cu prilejul celei de-a XI-a sesiuni speciale a Adunării Generale a O.N.U., țările socialiste s-au arătat dispuse să dezvolte cooperarea cu țările în curs de dezvoltare și în domeniul planificării, mai ales în direcția metodologiei de elaborare a planului. Ca urmare a acestei inițiative, Institutul de formare și de cercetare al Națiunilor Unite (UNITAR) a însărcinat un grup de specialiști din U.R.S.S., Bulgaria și R.D.G. să elaboreze o concepție teoretică generală de planificare valabilă pentru condițiile tinerelor state. Țările socialiste cooperează cu țările în dezvoltare pe linie de planificare și în cadrul relațiilor bilaterale. Experții sovietici au ajutat la elaborarea orientărilor de bază ale dezvoltării economice a Republicii Populare Angola pînă în anul 1990. Organele de planificare din R.D.G. acordă un ajutor permanent Tanzaniei în alcătuirea planurilor curente și pe termen lung : Bulgaria colaborează în același domeniu cu Irak-ul și cu Libia.

Un ajutor prețios primesc țările în curs de dezvoltare din partea țărilor socialiste pe linia formării cadrelor proprii. De la sfîrșitul anilor '50, au fost construite în tinerele state cu concursul țărilor membre ale C.A.E.R., 56 de unități de învățămînt superior și secundar specializat și 124 de centre de calificare care au pregătit deja peste 300 000 de specialiști. În prezent, sînt în curs de realizare încă 100 de proiecte de unități școlare. Tot mai multe cadre din tinerele state se formează în școli și institute din țările socialiste. Numai într-un singur an, în 1982, au absolvit învățămîntul superior și secundar în țări membre ale C.A.E.R., peste 75 000 de tineri din aproape 120 de țări în curs de dezvoltare.

În ultimii ani, noi forme de cooperare, moderne, aplicate atît la nivel de întreprindere, cît și pe plan macroeconomic s-au adăugat celor „clasice". Obiectivul lor este înfăptuirea, în țările în curs de dezvoltare, a unor noi

proiecte industriale orientate spre export, în scopul creării între țările socialiste și tinerele state a unei *complementarități economice* fondată pe specializare și diviziunea parțială a muncii. Cu toate că se află încă în fază incipientă, aceste noi forme de cooperare oferă bune perspective pentru expansiunea și diversificarea în continuare a activităților de colaborare între Est și Sud [22].

Relațiile Nord-Sud — la un punct de răscruce

În sistemul economiei mondiale, atît relațiile Sud-Sud, cît și cele Est-Sud, constituie componente noi, aflate în plină expansiune, factori de progres, embrioni ai noii ordini economice internaționale. Nu același lucru se poate spune despre relațiile Nord-Sud.

Ele au apărut destul de timpuriu, bazele lor fiind puse odată cu instaurarea sistemului colonial modern. Prin mecanismele care le-au fost caracteristice în timpul epocii coloniale, relațiile Nord-Sud au contribuit din plin la dezvoltarea pieții mondiale capitaliste, la prosperitatea țărilor bogate.

În prezent, cînd sistemul colonial al imperialismului a fost lichidat, țările sărace nu se mai află sub dominația politică a țărilor bogate ; ele continuă, însă, să rămînă în sfera de influență a marelui capital internațional. Acesta, sub imperiul marilor transformări politice și sociale din perioada postbelică, recurge la forme noi, mai rafinate, de exploatare, accentul căzînd tot mai mult pe raporturile financiare, monetare, comerciale. În esența lor, raporturile economice Nord-Sud au rămas neschimbate ; ele sînt generate tot de foamea de profit

[22] Una dintre aceste noi forme de cooperare este „oferta comună" pe terțe piețe, inclusiv în țări capitaliste. Țări socialiste, împreună cu țări în curs de dezvoltare relativ avansate pot prezenta în comun oferte privind proiecte industriale „la cheie" în sectoarele unde sînt întrunite competențele necesare. În anumite cazuri, ca urmare a proximității geografice și a avantajelor care rezultă pe linia cheltuielilor de transport, ca și a existenței unei mîini de lucru relativ ieftine, această cooperare poate permite oferirea unor condiții foarte interesante. O altă formă, reciproc convenabilă, de coperare Est-Sud ar putea fi participarea țărilor în dezvoltare la realizarea unor proiecte prevăzute în planurile de colaborare ale C.A.E.R.

a capitalului, așa cum se întîmpla și în perioada antebelică. „În lume, scria cîndva Cervantes, există numai două familii : cei care posedă și cei care nu posedă". Astăzi, la secole distanță, ordinea economică internațională este tot inechitabilă, lumea continuă să fie împărțită în bogați și săraci. Decalajele economice Nord-Sud s-au accentuat atît de mult, încît s-a creat pericolul unei adevărate schisme economice între cele două părți ale Terrei. Care vor fi perspectivele relațiilor dintre țările capitaliste dezvoltate și cele în curs de dezvoltare, ce rol vor continua ele să aibă în economia mondială ?

Pentru toată lumea a devenit evident că nu se mai poate continua ca pînă acum. În punctul la care s-a ajuns, cele două părți nu au de ales decît între conflict sau cooperare. Sudul, în pofida unor concepții extremiste care răbufnesc, ici sau colo, este gata să coopereze. Răspunsul Nordului se lasă așteptat ; „la balle se trouve dans son camp" ar spune francezul într-o asemenea situație, ceea ce ar vrea să însemne că este rîndul celor bogați să ia inițiativa.

În încercarea de a da contur posibilităților reale de cooperare dintre țările capitaliste dezvoltate și cele în curs de dezvoltare, de a pune în evidență natura și dimensiunile concesiilor pe care Nordul este necesar să le facă, ne vom îndrepta atenția, în primul rînd, către relațiile financiare, considerate acum cheia de boltă a raporturilor economice și politice dintre cele două grupe de țări.

Raporturile financiare

Țările capitaliste poartă întreaga responsabilitate pentru existența subdezvoltării în lume ; fostele puteri coloniale și-au fondat bunăstarea pe jaful, secole de-a rîndul, a bogățiilor teritoriilor subjugate, în timp ce alte state capitaliste dezvoltate, chiar dacă n-au stăpînit colonii, și-au adus partea de contribuție pe calea comerțului inechitabil și, mai ales, a investițiilor profitabile pentru marele capital [23]. Iată de ce a acorda astăzi un ajutor financiar țărilor sărace reprezintă o obligație morală a

[23] Referindu-se la tratamentul aplicat coloniilor de metropolele europene ale vremii, K. Marx citează, în *Capitalul*, printre alții, pe W. Howitt — considerat „un om care își făcuse din creștinism o specialitate" : „Barbariile și ororile nelegiuite săvîrșite de așa-zisele rase creștine, în orice regiune a lumii și împotriva tuturor popoarelor pe care le-au putut subjuga, nu găsesc asemănare în nici o altă epocă a istoriei universale, la nici o altă rasă, oricît de sălbatică și incultă, oricît de lipsită de milă și de rușine ar fi ea".

țărilor bogate și, totodată, o infimă compensație pentru imensul prejudiciu, material și spiritual, adus „lumii a treia".

Pornind de la aceste considerente, Strategia Națiunilor Unite pentru cel de-al doilea Deceniu al Dezvoltării (1971—1980), a formulat recomandarea ca fiecare țară capitalistă industrializată să asigure țărilor în dezvoltare un transfer de resurse financiare — publice și private — avînd o valoare minimă anuală de 1% din produsul lor național brut.

Am vrea să arătăm, chiar cu riscul de a spune ceva cunoscut, că în concepția autorilor „Strategiei" — în mare parte reprezentanții autorizați ai „lumii a treia", resursele astfel transferate nu trebuie să aibă, neapărat, un caracter gratuit și nici nu l-au avut, în cea mai mare parte.

Ulterior, în Strategia internațională pentru cel de-al treilea Deceniu al dezvoltării, s-a pus un accent mai mare pe necesitatea sporirii importanței ajutorului public pentru dezvoltare, a cărui pondere în PNB trebuia să ajungă la 0,7% pînă în 1985, pentru ca în anii imediat următori să crească pînă la 1%. [24]

În legătură cu acest obiectiv, s-a convenit să se facă distincție, din motive de echitate, între țările capitaliste și cele socialiste, deoarece acestora din urmă nu li se poate imputa nimic privind situația regiunilor subdezvoltate. Apoi, unele țări socialiste fac parte, ele însele, din categoria țărilor în curs de dezvoltare, avînd dreptul la asistență financiară externă. Cu toate acestea, țările socialiste aduc o contribuție eficientă la eradicarea subdezvoltării, promovînd o largă cooperare economică în domenii esențiale pentru tinerele state independente.

[24] Pentru detalii, vezi George Marin, *Noua strategie internațională a dezvoltării*, Editura Științifică și Enciclopedică, București, 1982.

Nevoile de asistență financiară externă

În sistemul relațiilor economice internaționale contemporane, asistența financiară externă pentru dezvoltare reprezintă o instituție nouă. Ea a apărut ca o expresie a extinderii și adîncirii continue a cooperării economice dintre toate statele lumii, indiferent de orînduirea lor socială, a preocupării comunității internaționale pentru lichidarea într-un timp cît mai scurt a urmărilor colonialismului.

Asistența externă trebuie să fie considerată în contextul mai larg al surselor exogene ale dezvoltării, surse care nu înlocuiesc, ci completează factorul intern, *efortul propriu — elementul esențial al creșterii economice a fiecărui stat*. Dar, cît de mare este nevoia de ajutor financiar extern a țărilor în curs de dezvoltare ?

În cazul tinerelor state — țări cu economie subdezvoltată — se manifestă o neconcordanță puternică între necesitățile (tot mai mari) și posibilitățile (limitate) de acumulare internă. Cu toate succesele de necontestat, ele sînt încă departe de situația în care să fie capabile să finanțeze propria dezvoltare economică numai pe baza acumulării interne. Există, în primul rînd, o serie de *factori independenți de țările în dezvoltare* și care le diminuează posibilitățile de însușire deplină a plusprodusului realizat în cadrul național :

1. Limitarea veniturilor lor în devize realizate din exporturi, ca urmare a barierelor tarifare și netarifare ridicate de către țările capitaliste, precum și a prețurilor nesatisfăcătoare obținute. În acest fel, țările în dezvoltare sînt împiedicate să-și valorifice propriile eforturi pe piața mondială.

2. Creșterea însemnată și continuă a prețurilor importurilor. În majoritatea cazurilor, neavînd o industrie constructoare de mașini dezvoltată, țările care au pornit pe calea unei dezvoltări de-sine-stătătoare sînt nevoite să cumpere, din afară, cea mai mare parte a echipamentului necesar industrializării. Dar, în condițiile în care monopolurile duc o politică de majorare exagerată a prețurilor mașinilor, utilajelor, know-how-ului, țările

importatoare trebuie să facă față unor cheltuieli din ce în ce mai mari. Astfel, chiar dacă reușesc să exporte mai mult, ele nu ajung decît să mențină sau să depășească cu puțin nivelul importurilor anterioare.

3. Transferul în exterior a profiturilor obținute de firmele străine din activitatea desfășurată pe teritoriul acestor state (în loc să fie reinvestite pe plan local).

Desigur, un rol de frînă au și *factorii proprii țărilor în dezvoltare*. Înainte de toate, este vorba despre rămășițele precapitaliste, care limitează serios proporțiile pieței interne, atribuind unei însemnate părți a economiei un caracter natural, închis. În numeroase țări nu există un sistem financiar-bancar închegat, capabil să mobilizeze operativ resursele financiare locale. Mai trebuie adăugat că însăși politica dusă de tinerele state independente a avut drept urmare, în numeroase cazuri, restrîngerea proporțiilor reale ale acumulărilor interne de capital. Un serios obstacol în calea creșterii economice într-un ritm corespunzător îl constituie cheltuielile bugetare neproductive, îndeosebi cele militare. Inflația galopantă, cît și ratele ridicate ale dobînzilor practicate de multe țări din „lumea a treia" reprezintă factori care, de asemenea, erodează capacitatea internă de acumulare și de finanțare a dezvoltării ; datorită acestor fenomene mulți dintre deținătorii autohtoni de capital se abțin să facă investiții pe termen lung în obiective prioritare, preferînd investițiile speculative, pe termen scurt.

Așadar, proporțiile nevoilor de asistență financiară externă ale tinerelor state sînt determinate de măsura rămînerii în urmă a acumulărilor interne față de volumul necesar de investiții într-o perioadă determinată.

Fluxurile de capital către țările în dezvoltare și implicațiile lor

Datorită unor împrejurări istorice cunoscute, fluxurile financiare către țările în dezvoltare, care provin din țările capitaliste dezvoltate, dețin ponderea cea mai ridicată. Așa cum rezultă din tabelul nr. 3 ele au o structură diversificată.

Tabelul 3

Fluxurile financiare nete pe termen mediu și lung din țările capitaliste către țările în dezvoltare (1985)

	Miliarde dolari	Ponderi în total (%)
1. *Fluxuri în condiții de favoare*	*31,29*	*39,3*
A. Ajutor public pentru dezvoltare (APD)	28,19	35,4
— bilateral	19,80	24,8
— multilateral	8,39	10,6
B. Donații private	3,10	3,9
2. *Fluxuri în condiții de piață*	*48,41*	*60,7*
A. Din sector public	13,47	16,9
— bilaterale:	5,57	7,0
— credite la export	1,57	2,0
— alte fluxuri publice	4,00	5,0
— multilaterale	7,90	9,9
B. Din sector privat	34,94	43,8
— investiții directe	7,80	9,8
— împrumuturi bancare	22,54	28,2
— obligațiuni	4,60	5,8
TOTAL GENERAL:	79,70	100,0

Sursa: UNCTAD: doc. TD/328/Add. 2, 19 février 1987, p. 9.

În afara fluxurilor de capital pe termen mediu și lung, mai trebuie amintite și cele pe termen scurt, îndeosebi împrumuturile bancare în condiții comerciale. După cum se poate observa, resursele financiare acordate în condiții de piață, au o pondere sensibil mai mare decît cele în condiții de favoare. Nu este vorba despre o situație pasageră, ci despre o tendință care s-a conturat cu mulți ani în urmă.

În ce privește evoluția fluxurilor în condiții de favoare, ea scoate în evidență accentul mult mai mare pe care țările occidentale îl pun pe relațiile bilaterale, față de cele multilaterale.

Practica relațiilor financiare internaționale a demonstrat că în ansamblul fluxurilor de capital Nord-Sud, așanumitul ajutor public pentru dezvoltare (A.P.D.) se apropie, în cea mai mare măsură, de cerințele unei reale finanțări a țărilor sărace. Pe plan bilateral, el constă din donații (deci din fonduri nerambursabile), precum și din împrumuturi de stat care conțin un „element de liberalitate". Acest element exprimă gradul de suplețe a condițiilor în care se acordă împrumutul, măsura în care nivelul dobînzii, termenul de grație și cel de rambursare, sînt mai favorabili în raport cu condițiile caracteristice piețelor de capitaluri. Dacă se ține seama și de relațiile în cadru multilateral, în A.P.D. se includ și contribuțiile statelor occidentale la instituțiile internaționale, cum sînt cele din sistemul Națiunilor Unite sau cele integraționiste, de genul C.E.E. [25].

De bună seamă că rolul pozitiv al A.P.D. ar fi fost substanțial sporit dacă țările capitaliste dezvoltate ar fi răspuns mai prompt recomandărilor O.N.U. de a mări ponderea acestui flux în produsul național brut pînă la 0,7%. De altfel, de la început, atitudinea lor față de acest obiectiv a fost rezervată. Numai unele l-au acceptat ca atare în timp ce altele, majoritatea, și-au redus acordul la simple declarații de intenții. Au fost și țări capitaliste care au refuzat pe față să adere la un asemenea obiectiv. Așa se face că, pînă acum, doar cîteva țări — Norvegia, Olanda, Suedia și Danemarca, au furnizat un A.P.D. de 0,7% sau mai mult, din P.N.B. Pe ansamblul țărilor membre ale O.C.D.E., raportul A.P.D./P.N.B. reprezintă circa 0,35%, ceea ce este mult prea puțin față de cerințele existente.

Tentația profitului ridicat este aceea care explică importanța vizibil mai mică a A.P.D., decît a resurselor furnizate în condiții de piață, în ansamblul fluxurilor de capital către țările în dezvoltare. Dar, de ce sînt, totuși, dispuse țările capitaliste dezvoltate să acorde un ajutor public pentru dezvoltare, deci fonduri în condiții concesionale ? Nu se poate nega că, în anumite situații, o fac din considerații umanitare sau din dorința reală de a stimula procesul dezvoltării. De cele mai multe ori însă, țările bogate urmăresc să promoveze propriile interese, militare, politice și economice, sau să mențină anumite

[25] Asociația internațională de dezvoltare (I.D.A.), afiliată la Banca Mondială, este organismul multilateral care acordă cea mai mare parte a ajutorului concesional țărilor cu cel mai scăzut venit. Resursele sale, formate prin contribuția voluntară a statelor, tind însă să se contracte, începînd cu anii '80.

legături istorice. Astfel, în anii 1981 și 1982, factorii politici au fost aceia care au determinat ca 39% din A.P.D. al S.U.A. să se îndrepte către numai două țări — Israel și Egipt, iar 38% din cel al Franței să meargă doar către patru departamente și teritorii „de peste mări".

Beneficiarul fluxurilor publice de capital sînt, în general, obligați să cumpere bunuri și servicii din țările donatoare. După cum s-a constatat, această obligație a antrenat achiziții de calitate inferioară, adesea mai costisitoare și mai puțin adaptate nevoilor reale ale țărilor sărace.

Conform estimațiilor experților Băncii Mondiale, partea ajutorului „legat", condiționat, în totalul A.P.D. furnizat de țările capitaliste dezvoltate, între anii 1982—1983, s-a ridicat la 43% [26]. Faptul că motive independente de cauza lichidării subdezvoltării primează în acordarea A.P.D. este demonstrat și de orientarea sa pe grupe de țări ; între 1980—1982, de exemplu, țările cel mai puțin avansate, adică cele care au cea mai mare nevoie de ajutor, au primit doar 40% din A.P.D. bilateral al țărilor din O.C.D.E.

Vorbind despre perspectivele A.P.D., ele vor depinde, în bună parte, de situația bugetară a statelor capitaliste, de măsura în care principalii donatori și, în primul rînd S.U.A., vor reuși să restrîngă proporțiile dezechilibrelor actuale [27].

Să vedem, în continuare, care a fost evoluția fluxurilor de capital în *condiții comerciale* și mai ales, influența lor asupra țărilor în dezvoltare.

Mai întîi, o precizare. Marii beneficiari de pe urma acestei categorii de fluxuri au fost țările bogate. Între anii 1978 și 1983, partea țărilor în dezvoltare a reprezentat doar 36% în totalul noilor împrumuturi bancare,

[26] *Rapport sur le développement dans le monde*, 1985. Banque Mondiale, Washington, D.C., p. 113.

[27] Conform datelor O.C.D.E. în intervalul 1974—1979, partea deficitului bugetar în P.N.B. era de 1,1% în S.U.A., 3,0% în R.F.G. și de 3,4% în Japonia. Între anii 1980—1984, procentajul era de, respectiv, 2,7%, 3,1% și de 3,6%.
În 1985 și 1986, deficitul bugetar al S.U.A. ajunsese la 5,1% și respectiv 5,0% din P.N.B.
(vezi : *Etude sur l'économie mondiale*, 1987, Nations Unies, New York, 1987, p. 351).

27% în investițiile străine directe și 7% în emisiunile brute de obligațiuni internaționale [28].

Elementul nou caracteristic fluxurilor internaționale private de capital este creșterea foarte rapidă, îndeosebi după anii 1973—1974, a importanței creditelor acordate de băncile comerciale transnaționale. În intervalul 1973—1981, creanțele băncilor asupra țărilor în dezvoltare au sporit cu 28%, în medie pe an, ceea ce constitule un record în materie. Ce a determinat modificarea radicală a vechilor „raporturi de forțe" existente între fluxurile financiare internaționale ?

Principala explicație ne-o oferă evoluția pieții eurocreditelor care, după primul șoc petrolier, a cunoscut un adevărat „boom", îndeosebi în intervalul 1976—1979. Pletora de depuneri din partea țărilor arabe exportatoare de petrol, a modificat brusc mentalitatea băncilor occidentale care se arată tot mai mult dispuse să finanțeze deficitele de plăți curente crescînde ale țărilor în curs de dezvoltare neproducătoare de țiței. Se poate spune, deci, că fenomenul are un caracter conjunctural, fiind legat organic de evoluția prețurilor pe piața mondială a petrolului, de creșterea fabuloasă a încasărilor în devize liber convertibile a țărilor O.P.E.C. Întrucît, imensa majoritate a depunerilor se face în dolari, băncile, la rîndul lor acordă credite solicitanților, cu predilecție, tot în moneda americană.

Politica de acordare a creditelor bancare este puternic marcată de o serie de măsuri menite să ferească de riscuri pe creditori.

Astfel, s-a înregistrat o vizibilă tendință de reducere a perioadei medii de rambursare a creditelor pe termen mediu și lung : de la 17,9 ani, în 1972, la 12,7 ani în 1981. Pentru marii debitori, aceste perioade au fost scurtate și mai mult : 9,7 ani în cazul Braziliei și 8,7 ani în cel al Mexicului.

Căutînd să reducă riscurile inflației, băncile comerciale au pretins tot mai mult dobînzi „flotante". Aceasta a însemnat corectarea periodică a ratei dobînzii în funcție de creșterea prețurilor. O asemenea practică a permis băncilor ca, plecînd de la depuneri pe termen scurt, să acorde împrumuturi pe termen lung asortate cu dobînzi variabile, avînd la bază ratele formate pe piața Londrei

[28] *Banque Mondiale, op. cit.*, p. 96.

— LIBOR. S-a ajuns, astfel, ca în 1983, circa 43% din datoria externă pe termen lung să fie contractată cu dobînzi variabile față de numai 16%, în 1974. În acest mod, țările în dezvoltare debitoare au fost nevoite să suporte o continuă suplimentare a costului inițial al împrumutului.

În același timp, băncile s-au ferit să-și asume, în mod individual, riscurile de pe urma unei destabilizări financiare a țărilor în dezvoltare. În consecință, împrumuturile au fost acordate tot mai mult de către consorții bancare, alcătuite, în principal, din cele mai puternice bănci la care s-au asociat și un anumit număr de bănci de mai mică importanță. Suma împrumuturilor „consorțiale" consimțite țărilor în dezvoltare a crescut de la 7 miliarde în 1973, la circa 45 de miliarde, în 1981.

În fine, mai trebuie amintită și atribuirea diferențiată a creditelor. Băncile comerciale s-au ghidat după o regulă foarte precisă : accesul la credite a fost permis în raport cu venitul pe locuitor al țării solicitante. Această politică a dus la concentrarea împrumuturilor bancare pe un număr relativ redus de țări, îndeosebi latino-americane, considerate mai solvabile [29]. Numărul total al țărilor în dezvoltare care au contractat datorii pe termen mediu sau lung în eurodevize a trecut de la 39, în 1973, la peste 50, în cursul perioadei 1977—1979, dar cele mai multe fonduri s-au îndreptat către 5 țări — 60% din total, între 1973—1976 și 50%, între 1977—1978 [30].

Analizînd compoziția datoriei contractate prin aceste împrumuturi de către țările în dezvoltare, rezultă că accentul a căzut pe împrumuturile pe termen mediu sau lung (73% din total, în 1984) caracterizate prin dobînzi variabile și pe relațiile cu sectorul privat (peste 68% din datoria contractată în condiții comerciale). De aici vor decurge o serie de consecințe cu caracter negativ pentru relațiile financiare Nord-Sud.

[29] Experții băncilor au legat gradul de solvabilitate al unei țări de performanțele în materie de exporturi (raportul dintre serviciul datoriei și veniturile din export), de activitatea economică generală (raportul dintre serviciul datoriei și P.I.B.).

[30] În mod fortuit țările cel mai puțin avansate au rămas puternic tributare finanțării externe din surse publice. În 1983, de exemplu, 84% din vărsămintele primite de țările africane din această categorie proveneau din astfel de surse.

Contrar celor petrecute în prima jumătate a acestui secol, cînd țările coloniale obțineau cea mai mare parte a resurselor financiare externe emițînd obligațiuni, după decolonizare, această sursă de procurare de capitaluri pe piețele internaționale a fost foarte puțin utilizată. Între anii 1960—1970, obligațiunile emise de tinerele state independente n-au reprezentat decît 3% din totalul emisiunilor pentru ca, spre sfîrșitul anilor '70 partea lor să ajungă la 15%. În 1984, zece țări au emis cea mai mare parte a acestor hîrtii de valoare, reprezentînd 3,8 miliarde de dolari ; printre ele se numără, în primul rînd, Brazilia și Mexicul, dar și Algeria, Argentina și Venezuela. Spre deosebire de perioada colonială, cînd metropolele, marile bănci, din motive lesne de înțeles, ofereau garanțiile necesare, în prezent, țările în curs de dezvoltare nu mai sînt considerate suficient de solvabile pentru a efectua plasamente importante [31]. Și totuși, emisiunile de obligațiuni reprezintă un sistem de finanțare a dezvoltării preferabil împrumuturilor bancare, corespunzînd în mai mare măsură nevoilor de capitaluri pe termen mediu sau lung. Problema ar putea fi soluționată dacă instituțiile financiare multilaterale, cum sînt cele din sistemul Națiunilor Unite, ar consimți să joace rolul de garant în cadrul unei piețe internaționale pentru plasamentul obligațiunilor țărilor în dezvoltare.

Investițiile directe de capital dețin poziția a doua ca importanță, în ansamblul fluxurilor private. În 1985, aceste investiții, efectuate de către țările membre ale O.C.D.E. în țările în dezvoltare au scăzut pînă la circa 8 miliarde de dolari, ceea ce însemna aproximativ jumătate din cît se investise în 1981.

În majoritatea cazurilor, investițiile directe străine urmăresc exploatarea unor resurse locale, abundente sau ieftine și nu se corelează cu obiectivele prioritare ale planurilor de dezvoltare ale țării gazdă. Pe lîngă acest tip, curent, de investiții directe externe mai există un altul, minoritar, care presupune o strînsă cooperare cu

[31] Există o strînsă legătură între piața obligațiunilor și cea a creditelor în eurodevize. Capitalurile circulă între cele două piețe în raport cu oscilațiile ratei dobînzii. Băncile sînt nu numai cei mai importanți agenți în operațiunile de împrumut în eurodevize, dar joacă și rolul principal în determinarea cererii de obligațiuni pe calea propriilor achiziții în contul clienților lor, ale căror averi le gestionează.

factorii de decizie din țările în dezvoltare. Acest tip de investiție directă este caracterizat printr-un transfer de tehnologie, prin reinvestirea unei părți din profit pe plan local, în schimbul unor însemnate avantaje fiscale, a excluderii riscului naționalizării, a garantării dreptului de transfer a profitului etc.

Investițiile directe și celelalte fluxuri financiare internaționale se întrepătrund. Ele nu se exclud, ci se completează reciproc. De exemplu, numai 60% din capitalul filialelor societăților transnaționale cu sediul în S.U.A. instalate în America Latină a fost finanțat de societățile — mamă. Restul a provenit de la bănci comerciale. Ajutorul public, la rîndul lui, favorizează investițiile directe, contribuind la crearea unor oportunități de investiții și la construirea unor infrastructuri indispensabile.

Investițiile directe sînt concentrate pe un număr redus de țări, atît furnizoare, cît și beneficiare. S.U.A. se află la originea a aproximativ jumătate din totalul acestui flux de capital. Această țară împreună cu Marea Britanie, R.F.G. și Japonia, acoperă mai mult de trei sferturi din investițiile directe externe ale țărilor capitaliste. În rîndurile beneficiarilor pe primele locuri se situează, în ordine, Brazilia, Indonezia, Mexic, Argentina, Filipine și Venezuela.

În ceea ce privește repartiția geografică a acestor investiții se remarcă o „diviziune a muncii" între marile puteri : S.U.A. preferă America Latină, Marea Britanie — țările Commonwealth-ului, Japonia — țările Asiei de est și sud-est, Franța — fostele sale colonii, cele mai multe fiind situate în Africa.

La ora actuală raporturile dintre investitori și beneficiari se află la un nivel foarte scăzut. Tocmai de aceea, se consideră că adoptarea unui document cu vaste implicații cum este „Codul de conduită al societăților transnaționale" elaborat în cadrul Națiunilor Unite, ar fi în măsură să creeze un climat de încredere reciprocă, contribuind la respectarea intereselor tuturor părților interesate.

În categoria resurselor acordate tinerelor state în condiții de piață se includ și creditele la export. Scopul lor nu este însă stimularea dezvoltării țărilor sărace, ci promovarea exporturilor țărilor bogate. După cum se menționează într-un document al ECOSOC — „creditele la export continuă să reprezinte un procedeu de finanțare relativ oneros ..." În general, dobînzile cerute pentru astfel de credite sînt superioare celor uzuale de pe piață ; în plus, țările în dezvoltare se văd, adesea, obligate să plătească pentru echipamentul importat pe această cale, prețuri care pot depăși cu 100% pe cele mondiale.

În ce măsură au profitat tinerele state, țările în curs de dezvoltare de pe urma capitalurilor împrumutate ?

Înainte de toate, trebuie spus că „intrările" de capitaluri din exterior n-au reușit să satisfacă decît în mică măsură acea parte din nevoia internă de investiții rămasă neacoperită prin acumularea la scară națională. În plus, sumele furnizate de majoritatea țărilor bogate sub forma așa-numitului ajutor public pentru dezvoltare, care, în principiu, ar fi trebuit să corespundă necesităților finanțării dezvoltării, s-au aflat în permanentă scădere. Este de reținut că declinul acestui „ajutor" s-a produs în plină criză economică mondială, adică tocmai atunci cînd țările în curs de dezvoltare aveau mai mare nevoie de el. În consecință, a crescut considerabil ponderea împrumuturilor obținute de la băncile transnaționale în condiții oneroase. Apelul sporit la credite bancare private nu a fost astfel de bun augur pentru țările sărace, care s-au văzut confruntate, curînd, cu o înăsprire continuă a condițiilor de rambursare, cu o creștere exagerată a ratei dobînzii.

Chiar dacă, în ultimii ani, după o perioadă de sporire accentuată, ratele nominale ale dobînzilor au manifestat o tendință de micșorare, totuși, ceea ce a contat a fost, mai ales, faptul că ratele reale au crescut constant. Binecunoscutul „Financial Times", într-un editorial apărut în 1984, remarca : „Iată că de mulți ani și nu numai de cîteva luni... ratele reale ale dobînzilor pur și simplu nu mai sînt suportabile... Dacă presiunea se menține, probabil că anumiți debitori se vor prăbuși, antrenînd în căderea lor și anumite bănci creditoare". Fapt este că dobînzile au crescut atît de mult, încît, la sfîrșitul anului 1984, ele absorbeau 35% din totalul veniturilor în devize obținute din exporturi de către întregul continent latino-american — regiunea cu cea mai mare pondere în datoria externă a „lumii a treia". În anul 1986, cu toată reducerea ratelor nominale ale dobînzilor, serviciul datoriei externe al ansamblului țărilor în curs de

dezvoltare ajunsese să reprezinte 25% din veniturile lor din exporturi.

Toate acestea demonstrează că are loc o continuă deviere a celei mai importante surse de venituri în devize ale țărilor „lumii a treia" de la principala ei destinație economică — finațarea dezvoltării. Țările în curs de dezvoltare au devenit, astfel, tot mai dependente de țările dezvoltate, văzîndu-și diminuate posibilitățile de progres social-economic, s-au adîncit decalajele mondiale între țările bogate și țările sărace. În acest sens, cu titlu de exemplu, se poate menționa că, încă din 1984, datoria externă depășise 50% din produsul intern brut al Americii Latine, în timp ce în Africa ea ajunsese la aproape 62%. Cu cîțiva ani în urmă, cînd țările capitaliste dezvoltate au fost obligate să transfere O.P.E.C.-ului, ca urmare a creșterii prețului petrolului, numai 3% din produsul lor brut, fostul secretar de stat al S.U.A., Henry Kissinger, califica situația drept o încercare de „strangulare" a statelor industrializate ; și nu era vorba de țări sărace, ci de țări bogate. Cum ar putea fi atunci calificată actuala situație a țărilor în curs de dezvoltare ?

Creșterea rolului băncilor transnaționale în transferul de capital către țările în curs de dezvoltare se află la originea și a altui fenomen negativ apărut în actualul deceniu. Este vorba despre inversarea și „pervertirea" fluxurilor financiare internaționale. Începînd cu anul 1982, pot fi constatate „ieșiri nete de capital" din țările „lumii a treia" în beneficiul țărilor capitaliste dezvoltate : 1,7 miliarde de dolari în 1982, 3 miliarde în 1983, 13 miliarde în 1984, 31 de miliarde în 1985. Referindu-se la acest nou fenomen, experții O.N.U. îl calificau drept „o gravă anomalie apărută în ultimii ani în relațiile financiare internaționale". Ei ajungeau la concluzia îngrijorătoare că „transferul negativ de fonduri nu pare să fie un fenomen pe termen scurt". Așa stînd lucrurile, se poate spune că țările sărace au ajuns să finanțeze țările bogate, în loc să fie invers, după cum ar fi normal. „În acest transfer net de resurse spre restul lumii, care încalcă logica economică și cel mai elementar simț al echității, am atins limitele suportabilului", declara Miguel de la Madrid, președintele uneia dintre cele mai îndatorate țări din lume — Mexicul. La rîndul său, Michel Camdessus, noul director general al Fondului Monetar Internațional, afirma în discursul său inaugural : „Este aproape scandalos că, în prezent, fluxul capitalului pornește de la țările mai sărace spre cele mai bogate. Este o răsturnare a legilor logicii economice — ca și cum apa ar curge la deal" [32]. Să anunțe oare această luare netă de poziție zorile unei noi politici, echitabile, a celei mai importante instituții financiare multilaterale ?

Succinta analiză a fluxurilor de capital către țările în curs de dezvoltare conduce la o singură concluzie : numai o parte a acestor fluxuri a reprezentat un ajutor financiar efectiv. Prin rezultatele funcționării mecanismelor ce le sînt proprii, majoritatea fluxurilor de capital Nord-Sud s-a dovedit, mai degrabă, o cale de finanțare a țărilor bogate, a societăților transnaționale, îndeosebi, de către țările sărace. Se poate vorbi, de aceea, despre un adevărat eșec al politicii internaționale de finanțare a dezvoltării. Proporțiile reale ale acestui eșec sînt conturate în modul cel mai convingător de criza datoriei externe a țărilor în curs de dezvoltare.

Criza datoriei. Simptome și soluții

Pentru majoritatea țărilor în curs de dezvoltare, criza datoriei lor externe este cea mai gravă problemă a acestor ultime decenii și, poate, chiar din întreaga lor istorie. Dar nu numai atît. Dacă se ține seama de amploarea ei, de multitudinea implicațiilor sale economice, sociale și politice, criza datoriei externe a „lumii a treia" reprezintă, neîndoielnic, o gravă amenințare pentru întreaga economie mondială, pentru securitatea și pacea întregii omeniri.

Ceea ce prognosticau experții la începuturile crizei, în 1982, s-a produs, relativ repede, cîțiva ani mai tîrziu : în 1986, cuantumul datoriei externe a țărilor în curs de dezvoltare depășea deja pragul de 1 000 de miliarde de dolari. Desigur, declanșarea crizei nu a fost condiționată doar de un anumit nivel al datoriei externe. Este, însă, incontestabil că volumul ridicat al acestei datorii a accentuat și accentuează dimensiunea crizei, subminînd stabilitatea relațiilor economice și financiare internaționale. Între altele, o majorare cu doar un procent a ratei dobînzii la împrumuturile acordate ar conduce, în

[32] „The Financial Times", din 2 ianuarie 1987.

expresie absolută, la o sumă incomparabil mai mare decît cea pe care țările în curs de dezvoltare o vărsau în contul creditorilor cu numai cîțiva ani în urmă. Or, acest lucru nu poate să nu influențeze profund negativ raporturile „Nord-Sud", să nu imprime o anumită evoluție contradicției dintre țările sărace și cele bogate. Pe de altă parte, nu trebuie trecută cu vederea nici semnificația unui adevăr, desigur, simplu, dar cu caracter de axiomă : cu cît o datorie este mai mare, cu atît mai dificilă devine rambursarea ei, mai ales cînd debitorii sînt săraci. Se pune însă întrebarea : pînă la ce nivel poate crește datoria externă a unui stat fără să pericliteze dezvoltarea sa ulterioară ?

Este evident că nivelul „suportabil" al unei datorii variază de la o țară la alta și de la o perioadă la alta. În principiu, cînd o țară lasă balanța sa de operațiuni curente să devină deficitară, în scopul finanțării dezvoltării, creșterea producției și a veniturilor din exporturi trebuie să fie superioară, *pe termen lung,* creșterii serviciului datoriei. Altfel, volumul datoriei externe atrage proporții neraționale. Desigur că țările debitoare își pot asuma și anumite riscuri, în măsura în care structura lor economică este mai diversificată, iar politicile mai flexibile. Așa stînd lucrurile, se poate spune că o țară care se îndatorează rămîne solvabilă atîta timp cît rata datoriei sale externe scade sau este constantă [33]. Aptitudinea unei țări de a suporta o rată a datoriei mai mare sau mai mică, depinde de un anumit număr de variabile, unele dependente (posibilitățile de a proceda rapid la ajustări), altele independente de factorii interni de decizie (perspectivele exporturilor, ale termenilor schimbului, ale ratei dobînzii etc.).

În practică, cele mai multe țări în dezvoltare fixează directive generale privind rata datoriei externe, dar, în mod frecvent, nu le respectă. De cele mai multe ori, directivele nu se aplică decît pentru datoria publică [34].

[33] Rata datoriei exprimată prin raportul procentual dintre serviciul datoriei, pe de o parte, și valoarea exporturilor sau mărimea P.I.B., pe de altă parte.

În cazul împrumuturilor pe termen scurt (90—120 de zile, de regulă) limita maximă a serviciului datoriei nu poate depăși echivalentul valorii importurilor pe 3 luni. Este vorba despre o simplă regulă empirică.

[34] Peru, ca și alte țări în curs de dezvoltare, s-a dotat cu un sistem informatizat pentru analiza și gestiunea datoriei

Aspectul cel mai semnificativ al crizei datoriei tinerelor state și a relațiilor financiare internaționale, în general, îl constituie dereglarea, sub o formă sau alta, a mecanismului vărsămintelor în contul serviciului datoriei externe. Începutul a fost făcut de Mexic care, în august 1982, spre stupefacția experților financiari și a factorilor de decizie din țările capitaliste dezvoltate, a anunțat suspendarea temporară a plăților în contul serviciului datoriei externe. A urmat apoi Bolivia, și mai recent — Côte d'Ivoire — adică tocmai țara pe care reprezentanții capitalului internațional o dădeau ca exemplu de reușită grație alegerii căii „economiei de piață". Alte țări au trecut la plafonarea rambursărilor (Peru și Zambia, de pildă, — la 10% din încasările în devize din exporturi). Dar măsura cu cea mai mare încurcătură de semnificații este, fără îndoială, cea a Braziliei. Cînd președintele țării, Jose Sarney, în discursul rostit la 20 februarie 1987, anunța hotărîrea guvernului brazilian de a suspenda „temporar, dar, pe termen nedefinit", plata dobînzilor la datoria externă, consiliile de administrație ale băncilor creditoare, ca și oamenii politici din multe țări capitaliste dezvoltate s-au temut, mai ales, de un lucru : ca nu cumva exemplul brazilian să creeze un efect de antrenare de genul „bulgărelui de zăpadă". Ei aveau, desigur, în vedere că Brazilia — cel mai mare debitor din „lumea a treia" — deține, împreună cu Mexicul, două treimi din datoria Americii Latine și 45% din cea a tuturor țărilor în curs de dezvoltare. În plus, se știe că Brazilia a luat această decizie nu sub imperiul unei penurii de resurse pe plan intern, ea ajungînd a opta putere economică și industrială a lumii. De altfel, președintele Sarney ținuse să precizeze că „Nimic nu arată că țara va avea un obstacol de nedepășit în fața sa și nici nu există motive pentru a ne teme de o catastrofă". Dacă la toate acestea se mai adaugă și faptul că Brazilia avea relații bune cu marea finanță internațională, este de înțeles marele semn de întrebare care apăruse în le-

sale externe. Acest sistem permite determinarea nevoilor viitoare de devize, stabilirea ordinelor de plată, tratarea tuturor tipurilor de datorii — pe termen scurt, mediu, lung, cu rate fixe sau variabile.

gătură cu atitudinea majorității țărilor în curs de dezvoltare, cu datorii mult mai mici, dar și cu posibilități incomparabil mai reduse de rambursare, unele dintre ele întreținînd relații destul de „reci" cu țările capitaliste dezvoltate. Deocamdată, este de reținut doar decizia a 11 state latino-americane de a crea un „cartel al debitorilor" cunoscut sub denumirea de „Grupul de la Cartagena".

Așa cum rezultă din luări de poziții oficiale, recurgînd la asemenea măsuri, țările în curs de dezvoltare nu au dorit și nu doresc confruntarea cu țările capitaliste dezvoltate. Ceea ce urmăresc ele este să obțină de la creditori condiții de plată accesibile, care să nu le compromită dezvoltarea economică și care să evite reducerea nivelului de trai al maselor populare.

La numai doi ani de la declanșarea crizei datoriei externe, numeroși erau cei ce considerau că „punctul critic" fusese deja depășit. În numărul său din octombrie-noiembrie 1984, „World Financial Markets" se hazarda chiar să vorbească despre o „soluționare durabilă a problemei datoriei externe a țărilor în curs de dezvoltare". Iar Albert Fishlow, profesor de economie la Universitatea Berkeley-California, declara : „Bancherii au încheiat cu un sentiment de satisfacție conturile lor din 1984 privind țările în curs de dezvoltare". La rîndul său, Anthony M. Salomon, fost președinte al Băncii Federale de Rezerve din New York, se situa pe o poziție similară : „Învățămintele care pot fi trase din perioada 1982—1984 este că strategia, fundamental destul de ortodoxă, care a fost utilizată, a funcționat bine, dacă judecăm după criterii rezonabile". Nu a trecut mult și realitatea a infirmat cu putere aceste opinii. Criza datoriei externe a țărilor în curs de dezvoltare, departe de a fi depășită, s-a agravat și mai mult în ultimii ani.

Cum se explică faptul că numeroase țări în curs de dezvoltare au ajuns în imposibilitate de a face față, la termenul scadent, serviciului datoriei externe ?

La această situație a contribuit direct acțiunea conjugată a cîtorva factori, printre care : creșterea excesivă a ratei dobînzilor ; deteriorarea termenilor de schimb, în detrimentul țărilor în curs de dezvoltare, ca urmare, mai ales, a celor două „șocuri petroliere" și a prăbușirii prețurilor unor produse primare ; înrăutățirea situației pe piețele tradiționale de export ale acestor țări, datorită accentuării considerabile a politicii protecționiste a țărilor bogate.

Consecințele acțiunii acestui grup de factori au fost considerabil amplificate de politica economică a statelor capitaliste dezvoltate. Dorind să pună capăt inflației puternice, guvernul american a adoptat o politică de restrîngere a emisiunii de monedă, ceea ce a atras după sine o majorare a ratei dobînzii. Exemplul acesta a fost urmat, la scurt timp, de alte țări occidentale. În același timp, supraevaluarea dolarului a făcut să crească valoarea reală a datoriei externe într-o proporție superioară valorii nominale a monedei americane. În consecință, prețurile produselor primare, exprimate în dolari, au scăzut, iar țările în curs de dezvoltare și-au văzut astfel diminuate și mai mult posibilitățile de a face față serviciului datoriei externe. Utilizarea dolarului ca instrument internațional de plată a oferit S.U.A. privilegiul de a crea monedă internațională și de a obține, fără cheltuieli, o parte a produsului restului lumii în schimbul monedei sale. Totodată, prin acest fapt, S.U.A. și-au asumat responsabilitatea respectării unor principii care decurg din nevoile de dezvoltare a economiei mondiale, în general, a țărilor „lumii a treia", în special. Referindu-se la acest aspect, Raoul Prebisch, fost secretar executiv al C.E.P.A.L., spunea : „Privilegiul a fost exploatat din plin, dar felul în care a fost asumată responsabilitatea nu poate deloc să suscite admirația".

Începutul actualului deceniu a cunoscut o bruscă agravare a posibilităților de rambursare a datoriilor pe plan internațional. Numărul țărilor în curs de dezvoltare care cer „reamenajarea" datoriilor externe crește îngrijorător : dacă în 1974 doar patru țări s-au aflat într-o asemenea situație, în 1981 numărul lor crescuse deja la 25. Într-un interval scurt (1981—1983) au avut loc 31 de negocieri multilaterale de „reamenajare" a datoriei externe a unui număr de 20 de țări în curs de dezvoltare.

Se poate spune de la bun început că „reamenajarea", așa cum s-a desfășurat pînă în prezent, a fost subordonată intereselor țărilor bogate, creditoare, în loc să servească țărilor sărace, debitoare. Consecințele ineficienței „ajutorului" financiar ar fi trebuit depășite prin rezultatele negocierilor, concretizate în acorduri care să creeze condiții pentru creșterea eficacității acestuia. În

acest sens, ar fi fost de dorit o preocupare corespunzătoare pentru îndeplinirea obiectivelor deja convenite la nivel internațional privind țările sărace, pentru sprijinirea reală a efortului lor în vederea consolidării balanțelor de plăți externe. În practică, cercurile financiare occidentale, țările capitaliste dezvoltate, au urmărit însă asigurarea încasării uriașelor dobînzi datorate de debitori, întărirea garanțiilor pentru împrumuturile acordate, eliminarea pericolelor la adresa funcționării actualului sistem financiar internațional și, nu în ultimul rînd, subminarea oricărei tentative de organizare a țărilor datornice, de întărire a colaborării dintre ele, printr-o abordare de la caz la caz cu vădite tente discriminatorii. Abordare, de altfel, neeficientă, lucru sesizat și de noul director general al F.M.I., care spunea : „Ne amăgim dacă credem că mult-lăudata abordare de la caz la caz a crizei datoriilor a făcut altceva decît să ne permită să cîștigăm timp".

Reeșalonarea datoriei țărilor în curs de dezvoltare, acceptată de țările capitaliste dezvoltate, a avut la bază măsuri severe de austeritate, de „ajustare" a politicii economice a țărilor „lumii a treia" : restricții la import, reducerea însemnată a cererii interne prin majorarea prețurilor, deci printr-o politică inflaționistă, devalorizarea monedelor naționale în scopul stimulării exporturilor. Ca urmare, țările debitoare și-au văzut, în marea lor majoritate, grav afectat ritmul de dezvoltare, care, în unele cazuri, a devenit chiar negativ. A rezultat clar că, în urma unui asemenea gen de „reeșalonări", prețul plătit pentru împrumuturile contractate a fost de cîteva ori mai mare decît în condiții normale.

O astfel de abordare a problemei datoriilor externe presupune încălcarea suveranității naționale a statelor debitoare. Ingerințele F.M.I. — prin binecunoscutele sale „reguli de condiționalitate" — în treburile interne ale țărilor în curs de dezvoltare nu puteau fi acceptate la infinit. Guvernele acestor țări nu erau și nu sînt dispuse să se transforme în simpli administratori ai propriei economii în contul băncilor transnaționale și al unor organisme financiare internaționale. Programele de „ajustare" au devenit, în cele din urmă, intolerabile ; nu se mai putea continua pe calea transferului în străinătate, de către țările în curs de dezvoltare, a unor sume uriașe, a comprimării numărului locurilor de muncă, a

reducerii salariului real, a diminuării capacității de dezvoltare pe termen lung.

În aceste condiții, treptat, a început să-și facă loc o nouă concepție privind abordarea problemei datoriei externe : reglementarea datoriilor să fie realizată nu prin reducerea posibilităților de dezvoltare a economiei țărilor în curs de dezvoltare, ci prin relansarea acesteia ; totodată, dată fiind creșterea interdependențelor din economia mondială, problema datoriei acestor țări să capete o soluționare globală și să fie strîns legată de aceea a evoluției comerțului internațional, de restructurarea sistemului financiar-monetar internațional, în ansamblu.

Acuitatea și consecințele grave ale crizei datoriei externe a țărilor în curs de dezvoltare au atras, în cele din urmă, atenția chiar și a unor personalități de pe scena politică occidentală. Preocuparea lor de a găsi unele soluții — marcate de interesele respective de clasă — a devenit evidentă. Una dintre cele mai discutate propuneri a constituit-o aceea a secretarului american de finanțe James Baker, propunere avansată oficial cu prilejul sesiunii comune a F.M.I. și Băncii Mondiale, din toamna anului 1985. Planul său cuprindea mai multe categorii de propuneri, printre care : instituțiile specializate în asistență financiară pentru dezvoltare, ca Banca Mondială și Banca inter-americană de dezvoltare, să mărească volumul împrumuturilor acordate debitorilor cu 9 miliarde de dolari, între anii 1986 și 1988 ; băncile comerciale particulare să sporească, la rîndul lor, aceste credite, în același interval de timp, cu 20 de miliarde de dolari ; țările debitoare să ia măsurile necesare pentru stimularea creșterii lor economice, mai ales prin încurajarea investițiilor străine ; vînzarea „companiilor publice ineficace" ; liberalizarea politicii comerciale ș.a. În esență „Planul Baker" este orientat spre prelungirea statu-quo-ului, prin furnizarea către țările aflate în dificultate de plată a unor împrumuturi adiționale. El nu are însă în vedere ansamblul țărilor în curs de dezvoltare, ci numai principalele țări debitoare, considerate a fi în număr de 15. În ce privește politicile macro-economice, menite să promoveze creșterea, Baker s-a pronunțat în termeni lipsiți de echivoc. Aceste politici instituționale și structurale ar trebui, după opinia lui, să includă o mai mare dependență față de sectorul privat și una mai mică față de stat. Sînt, toate acestea, fără în-

doială, o expresie a concepțiilor neoconservatoare, care pun accentul pe promovarea liberei concurențe, a jocului „forțelor pieței", ceea ce, desigur, nu este de natură să ducă la o soluționare autentică a problemei datoriilor externe.

Este semnificativ că „Planul Baker" a primit imediat sprijinul băncilor transnaționale, care s-au arătat dispuse să avanseze sumele necesare. Țările în curs de dezvoltare au primit cu rezervă acest plan, calificînd măsurile preconizate drept simple paleative. Punctul lor de vedere a fost foarte sugestiv exprimat prin formula — „Este prea puțin și prea tîrziu".

Este adevărat că au fost avansate și propuneri sau formulate orientări întrucîtva mai realiste. Astfel, senatorul democrat din New-Jersey — Bill Bradley — a expus un plan mai îndrăzneț care, pornind de la ideea că datoria externă a țărilor în curs de dezvoltare împiedică creșterea economiei mondiale, preconizează anularea rambursării a 3% din datoria totală a unor țări slab dezvoltate, reducerea cu 3% a ratelor dobînzilor pe un termen limitat, acordarea de noi împrumuturi pentru stimularea dezvoltării economice a țărilor debitoare etc. De asemenea, la ultima sesiune U.N.C.T.A.D., unele țări capitaliste dezvoltate și-au arătat disponibilitatea față de adoptarea unor noi măsuri în problema datoriilor externe, au apreciat, în genere, favorabil principiul potrivit căruia trebuie ținut seama de legătura dintre rambursarea datoriilor și posibilitățile de plată ale țărilor debitoare. De menționat că asemenea abordări privesc doar datoriile către statele occidentale nu și pe cele contractate la băncile particulare și care dețin ponderea majoritară.

Evident, declarațiile de intenție trebuie să capete girul faptelor, al măsurilor concrete, pentru a ne da seama cît de reale sînt tendințele spre anumite schimbări de atitudine a țărilor capitaliste dezvoltate. Oricum, trebuie sprijinite luările de poziție constructive, de genul celei aparținînd noului director general al F.M.I., Michel Camdessus, care se declară pentru o repartiție echilibrată a sarcinilor între debitori și creditori : „Țările îndatorate trebuie să-și intensifice eforturile pentru mobilizarea acumulărilor interne... cît și pentru ameliorarea eficacității utilizării lor. Țările industriale trebuie să

favorizeze mai mult stabilirea unui mediu înconjurător economic mondial favorabil" [35]. Altfel spus, principalii creditori mondiali trebuie să-și asume și ei o parte din responsabilitatea rezolvării problemei datoriei externe a țărilor în curs de dezvoltare.

Cum au evoluat însă pozițiile țărilor în curs de dezvoltare, și-au conturat ele un punct de vedere propriu ?

Un moment de referință îl constituie cea de-a VIII-a conferință la nivel înalt a țărilor nealiniate care a avut loc la Harare, în 1986. Această reuniune a pus problema datoriei țărilor în dezvoltare pe primul plan al programului politic și economic al mișcării. S-a scos în evidență necesitatea participării la rezolvarea problemei atît a debitorilor, cît și a creditorilor în cadrul unor reglementări care să presupună dreptul tinerelor state de a dispune suveran de propriile resurse și de a defini ele însele, politica lor economică națională, în raport cu propriile nevoi și interese. Participanții au precizat, totodată, un anumit număr de principii care să stea la baza soluționării problemei datoriei, în cadrul unei cooperări între debitori și creditori : reducerea ratei dobînzii, crearea de noi facilități pe lîngă F.M.I., armonizarea ritmului de rambursare a datoriei cu fluxul de credite către țările în dezvoltare și cu nevoile lor de dezvoltare, facilitarea accesului la piețele țărilor creditoare etc. A fost formulat foarte clar principiul că responsabilitatea crizei datoriei trebuie împărțită în mod echitabil.

Etapa următoare a reprezentat-o reuniunea consultativă asupra datoriilor țărilor nealiniate și a altor țări în dezvoltare (Lima, 12—14 noiembrie, 1986). Conform concluziilor adoptate la Harare, 34 de țări debitoare s-au întîlnit pentru prima dată pentru a face un schimb de păreri asupra stadiului, structurii și caracterului datoriei, ca și asupra efectelor îndatorării asupra activității economice. Participanții au căzut de acord asupra necesității rambursării datoriei, considerînd acest act ca o împlinire a unei obligații internaționale. Totodată, s-a convenit că un dialog politic între toate părțile interesate trebuie început neîntîrziat. S-a constatat că este absolut necesar ca țările bogate să-și sporească fluxurile financiare către țările sărace, aceasta fiind „prima con-

[35] „Bulletin du F.M.I.", 25 mai, 1987, p. 146.

diție a progresului accelerat al debitorilor și a capacității lor de a face față scadențelor". A fost prima reuniune a țărilor debitoare consacrată special problemei datoriilor.

Al treilea eveniment important, în ordine cronologică, este adoptarea Rezoluției asupra datoriilor, în decembrie 1986, de către Adunerea Generală a O.N.U. Documentul reține, pentru prima dată, necesitatea unei soluții echitabile și concertate a problemei datoriilor. El insistă, de asemenea, asupra responsabilității comune, a debitorilor și a creditorilor, ca și a guvernelor și instituțiilor financiare internaționale. Cu tot caracterul său general, rezoluția merită să fie relevată pentru că reprezintă *primul document de acest gen care a fost adoptat în unanimitate.*

Ar mai fi de menționat, de asemenea, Reuniunea ministerială a Biroului de coordonare a țărilor nealiniate, ținută la Georgetown, în martie 1987, consacrată, în cea mai mare parte problemei datoriilor. Preocupîndu-se, mai ales, de situația țărilor latino-americane, participanții au reafirmat principiul conform căruia raporturile debitori-creditori cer o ameliorare a condițiilor de dezvoltare a celor datornici. Documentul final conclude că „situația globală... impune deschiderea unui dialog politic între debitori și creditori, inclusiv instituțiile financiare și bancare internaționale, în care toate părțile interesate să împartă responsabilitățile reglementării problemei datoriei țărilor în dezvoltare, respectînd principiile coresponsabilității și dreptului la dezvoltare, al restituirii transferului net de resurse ...". Se menționează că rambursarea datoriei trebuie să se facă pe măsura posibilităților reale ale fiecărei țări, bazate pe veniturile din exporturi și alți indicatori economici reali.

Anul 1987 a fost marcat de cîteva evenimente importante, care au însemnat tot atîtea prilejuri pentru țările în curs de dezvoltare să-și manifeste inițiativa. Am începe prin a aminti despre reuniunea Comitetului interimar al Fondului Monetar Internațional și Comitetului pentru dezvoltare al F.M.I. și Băncii Mondiale, desfășurată în aprilie, la Washington, care a permis „grupului celor 24" să vină cu o serie de propuneri concrete, printre care : crearea unui comitet ministerial al

țărilor creditoare și debitoare care sub oblăduirea celor două instituții, să depisteze mijloacele specifice de abordare a problemei datoriei ; alocarea unei noi tranșe de 25—30 de miliarde de DST ; sporirea capitalului B.I.R.D. în vederea măririi capacității de creditare a țărilor în dezvoltare.

Evenimentul major al anului l-a constituit, desigur UNCTAD VII, desfășurat în luna august la Geneva. Cu acest prilej, țările în curs de dezvoltare s-au prezentat din nou cu un set comun de propuneri adoptate cu prilejul reuniunii din aprilie a grupului celor „77", revendicînd măsuri eficiente pentru deblocarea procesului dezvoltării lor, reglementarea echitabilă a problemei datoriilor externe, asigurarea unui acces sporit la piețele internaționale de capitaluri, stabilizarea piețelor produselor primare, desființarea măsurilor protecționiste, discriminatorii, la adresa exporturilor de produse manufacturate ale țărilor „lumii a treia".

Nu este lipsită de semnificații nici reuniunea Organizației Unității Africane (O.U.A.) din luna noiembrie, unde participanții, printre altele, au propus instituirea unui moratoriu pe 10 ani pentru datoriile statelor africane cel mai puțin avansate. Dorința soluționării crizei datoriei externe prin cooperare și nu prin confruntare, prin dezvoltarea tinerelor state și nu pe seama ei, a rezultat și din lucrările reuniunii de la Acapulco, ținută tot în noiembrie, de către șefii celor opt state latino-americane cele mai îndatorate. Așadar, inițiative numeroase și constructive.

Concepția României

În contextul necesității unei noi abordări a problemei relațiilor financiare internaționale, propunerile țării noastre, formulate cu claritate încă de la începutul actualei crize a datoriilor, vin în întîmpinarea deziderateloor vitale ale țărilor care au pornit pe calea dezvoltării de sine stătătoare. Așa cum arăta tovarășul Nicolae Ceaușescu „sînt necesare tratative reale între țările în curs de dezvoltare, țările dezvoltate, băncile și organismele sistemului bancar-financiar — inclusiv sistemului

financiar internațional — pentru realizarea unei soluționări globale a datoriilor țărilor în curs de dezvoltare" [36].

În concepția președintelui României, pe deplin confirmată de viață, refuzul de a trece la astfel de negocieri, cît și teza unei „soluționări individuale", de la caz la caz, au drept scop să împiedice acțiunea unită a țărilor în curs de dezvoltare și să ofere țărilor bogate, băncilor particulare și companiilor transnaționale posibilitatea de a-și continua politica actuală, în esența sa neocolonialistă, impunînd țărilor debitoare condițiile economice și politice pe care le doresc ele. Această politică urmărește, de fapt, în ultimă instanță, transformarea din nou a țărilor în curs de dezvoltare în semicolonii.

În Mesajul adresat celei de-a VII-a Conferințe a Națiunilor Unite pentru Comerț și Dezvoltare, președintele României, tovarășul Nicolae Ceaușescu, a atras cu putere atenția asupra necesității de a se trece la acțiuni hotărîte pentru soluționarea globală, politico-economică, a problemei datoriilor externe ale țărilor în curs de dezvoltare. Este absolut necesar, se arăta în Mesaj, „să se facă totul pentru rezolvarea acestei probleme pe baza unor criterii și principii care să țină seama de nivelul de dezvoltare al țărilor respective, de posibilitățile lor de plată, cît și de eforturile pe care ele trebiue să le facă pentru asigurarea progresului lor economic și social" [37].

După cum se știe, România a prezentat, la O.N.U. și în diferite alte organizații și organisme internaționale, un amplu și realist program de acțiune, care preconizează : trecerea la anularea totală a datoriilor țărilor celor mai sărace ; reducerea în proporții corespunzătoare, a datoriilor tuturor celorlalte țări ; reeșalonarea pe termen lung, pe o perioadă de 15—20 de ani, a restului datoriilor, cu o dobîndă minimă sau chiar fără dobîndă ; stabilirea unui plafon maxim pentru plățile anuale în contul datoriei externe, care să nu depășească 10% din încasările obținute din exporturile țărilor în curs de dezvoltare ; reducerea generală a dobînzilor atît la creditele din surse private, cît și la cele din surse oficiale ; acordarea în continuare de noi credite țărilor în curs de dezvoltare, în condiții avantajoase, în scopul dezvoltării lor economico-sociale.

[36] Nicolae Ceaușescu, *Raport la cel de-al XIII-lea Congres al Partidului Comunist Român*, Editura Politică, București, 1984, p. 79.

[37] Nicolae Ceaușescu, *România pe drumul construirii societății socialiste multilateral dezvoltate*, vol. 30, Editura Politică, București, 1988, p. 678.

Totodată, ținînd seama de adîncirea interdependențelor la scară mondială, România a propus măsuri concrete de natură să ducă la soluționarea problemei prețurilor, mai ales ale materiilor prime, la asigurarea stabilității acestora, înlăturarea protecționismului și liberalizarea schimburilor internaționale, la eliminarea oricăror forme de presiuni și condiționări politice, a oricăror îngrădiri și bariere artificiale din calea comerțului mondial, să asigure promovarea unor relații economice bazate pe deplină egalitate, pe respectul independenței și suveranității naționale, pe neamestecul în treburile interne ale altor state și avantaj reciproc.

O nouă și strălucită expresie a politicii constructive, realiste, de largă perspectivă, promovată de țara noastră în aceste probleme o constituie considerentele și propunerile tovarășului Nicolae Ceaușescu, adoptate la Ședința Comitetului Politic Executiv al C.C. al P.C.R., din 11 septembrie 1987 privind unele probleme ale vieții economico-financiare internaționale, îndeosebi soluționarea globală a problemelor datoriilor externe și dobînzilor excesive.

Pornind de la situația economiei mondiale, marcată de menținerea unor fenomene de criză pe plan economic, cît și monetar-financiar, și, în special, de accentuarea crizei datoriei externe a țărilor în curs de dezvoltare, ceea ce afectează toate țările lumii, dar mai cu seamă țările sărace, Republica Socialistă România a înscris pe ordinea de zi a celei de-a 42-a sesiuni a Adunării Generale a O.N.U. punctul intitulat „Criza datoriei externe și dezvoltarea" și a propus, în acest sens, o serie de măsuri concrete. Țara noastră, președintele Nicolae Ceaușescu consideră necesar ca Adunarea Generală a O.N.U. să adopte un Apel adresat tuturor țărilor dezvoltate creditoare, băncilor și instituțiilor financiare internaționale, pentru ca acestea să instituie un moratoriu pe o perioadă de cel puțin 5 ani pentru toate creditele acordate țărilor în curs de dezvoltare. În același timp, pentru a se stăvili creșterea nemăsurată a dobînzilor, se propune ca limita lor maximă, la creditele existente, să nu depășească 5%. Totodată, un principiu de

care va trebui să se țină seamă în viitor este acela ca, pentru noile credite acordate, dobînzile să nu depășească 4—5%. La rîndul lor, băncile, pentru depunerile făcute, să fie obligate să plătească dobînzi pînă la 5%, iar creditele comerciale să fie plătite conform normelor și înțelegerilor convenite între părți. Adunarea Generală este chemată să adreseze un Apel tuturor statelor de a renunța la măsuri protecționiste și discriminatorii, de a aplica ferm prevederile Acordului General pentru Tarife și Comerț (G.A.T.T.), inclusiv cele privind acordarea clauzei națiunii celei mai favorizate.

În ce privește activitatea F.M.I. și B.I.R.D., țara noastră consideră că este necesară revizuirea fundamentală a politicii și practicilor promovate de aceste două instituții, în așa fel încît acestea să contribuie activ la instaurarea unei ordini monetar-financiare internaționale echitabile, la sprijinirea eforturilor de progres ale țărilor „lumii a treia". Asemenea schimbări corespund nu numai intereselor țărilor în curs de dezvoltare, dar și ale țărilor dezvoltate, ale tuturor popoarelor, întrucît numai odată cu soluționarea problemei datoriilor externe, a subdezvoltării se pot asigura stabilitatea și dezvoltarea armonioasă a economiei mondiale și crea condiții pentru progresul general mai rapid al tuturor statelor.

Ținînd seama de aceste deziderate, documentul adoptat de Comitetul Politic Executiv al C.C. al P.C.R. formulează un ansamblu de propuneri, care au fost prezentate Sesiunii anuale pe 1987 a F.M.I. și B.I.R.D., precum : limitarea dobînzilor percepute anual de cele două instituții pentru creditele deja acordate la cel mult 5%, iar pentru noile credite la 4%, pentru a se permite țărilor debitoare să realizeze cu creditele obținute obiective economice care să asigure resursele necesare rambursării ratelor și dobînzilor, cît și un anumit venit net ; B.I.R.D. va trebui să renunțe la practica arbitrară de majorare a datoriei externe prin adăugarea așa-zisului risc valutar, rambursarea creditelor B.I.R.D. urmînd, totodată, să se facă la nivelul și structura valutelor contractate inițial, fără nici un fel de adaos ; F.M.I. și B.I.R.D. să accepte prelungirea termenelor de rambursare a tuturor creditelor cu cel puțin 10 ani, ceea ce ar ușura sarcina datoriei externe a țărilor debitoare, mărindu-le, astfel, posibilitățile interne de acumulare ;

pentru fondurile pe care F.M.I. și B.I.R.D. le-au împrumutat pînă în prezent în scopul creării resurselor de creditare, să se adopte hotărîrea de a se limita dobînzile pînă la cel mult 5% anual, iar în viitor, pentru fondurile ce urmează să fie mobilizate de F.M.I. și B.I.R.D., să nu se plătească dobînzi mai mari de 4% anual ; ambele instituții să ia măsuri pentru reducerea propriilor cheltuieli, beneficiile proprii urmînd să fie create în limita unei cote de maximum 0,5% ; F.M.I. și B.I.R.D. să-și democratizeze întreaga activitate, astfel încît țările membre și, mai ales, țările în curs de dezvoltare să aibă un rol mai important în luarea hotărîrilor.

Adoptarea de urgență a unor asemenea măsuri constituie o necesitate de prim ordin pentru a opri înrăutățirea situației economico-financiare mondiale, pentru a asigura ca F.M.I. și B.I.R.D. să-și poată îndeplini misiunea pentru care au fost create, să aibă un rol important în asigurarea stabilității economiei mondiale, a sistemului financiar-valutar, în sprijinirea eforturilor de progres economic și social ale tuturor țărilor și, îndeosebi, ale țărilor în curs de dezvoltare.

Propunerile României, ale președintelui Nicolae Ceaușescu au un caracter profund realist. Ele corespund intereselor generale ale dezvoltării economiei mondiale și, în primul rînd, imperativului soluționării problemelor subdezvoltării și înfăptuirii unei noi ordini economice internaționale, aspirațiilor de pace și progres ale tuturor popoarelor lumii.

Relațiile valutare

Asistăm în prezent, în condițiile creșterii interdependențelor din economia mondială, la întrepătrunderea celor două sisteme internaționale — financiar și monetar. Aceasta nu înseamnă că sistemul monetar internațional și-ar pierde identitatea.

Relațiile valutare — acele raporturi bănești ce se formează între economiile naționale ca urmare a participării lor la circuitul economic mondial — sînt chemate să contribuie la impulsionarea dezvoltării eco-

nomice internaționale, să mijlocească o echitabilă distribuire și redistribuire a produsului mondial între statele lumii.

Funcționarea acestor relații, în perioada postbelică nu a fost pe măsura așteptărilor comunității internaționale și, mai ales, a țărilor în curs de dezvoltare. Relațiile valutare au favorizat țările capitaliste, au contribuit la accentuarea polarizării bogăției și sărăciei pe glob, la conturarea mai clară a deosebirilor de șanse dintre Nordul dezvoltat și Sudul — subdezvoltat.

La drept vorbind, nici nu se putea să se întîmple altfel atîta timp cît măsurile instituționale luate pe plan internațional au servit interesele marelui capital. Conferința de la Bretton Woods care a pus bazele sistemului monetar postbelic, s-a desfășurat într-o perioadă cînd raporturile de forțe erau net favorabile grupului de țări capitaliste aliate împotriva coaliției hitleriste și, în primul rînd Statelor Unite, și cînd încă „lumea a treia" nu apăruse pe firmamentul relațiilor internaționale. Mai tîrziu, la începutul anilor '70, cînd sistemul „Gold Exchange Standard" s-a prăbușit, principalele decizii pe plan monetar au aparținut tot țărilor capitaliste, S.U.A. aflîndu-se din nou la pupitrul dirijoral. Suspendarea liberei convertibilități a dolarului în aur, renunțarea la principiul fixității paritare și trecerea la flotarea generalizată a ratelor de schimb valutar, reprezintă hotărîri de importanță capitală care au fost luate de marea finanță internațională, fără să țină seama de interesele majorității țărilor lumii.

Țările în curs de dezvoltare și regimul cursurilor flotante

Dependente din punct de vedere economico-financiar de țările capitaliste dezvoltate, tinerele state independente s-au văzut nevoite să-și atașeze propria monedă de o monedă forte occidentală sau de un „coș valutar" în speranța limitării pierderilor de pe urma oscilațiilor cursului de schimb. Așa s-a întîmplat, de pildă, cu țările membre ale zonei francului francez. Atașate de moneda franceză, fie direct, fie indirect, prin intermediul unor

monede de circulație regională, special create[38], monedele naționale ale țărilor membre ale „zonei", au suferit mai puțin de pe urma flotării generalizate a cursurilor de schimb valutar. Faptul se explică prin apartenența francului francez la sistemul monetar vest-european al C.E.E., în cadrul căruia s-a realizat, cel puțin pînă acum, o relativă stabilitate în relațiile valutare. Dar, prețul plătit de tinere state independente a fost destul de mare. Ele au fost nevoite să cadă de acord să-și păstreze rezervele de aur și de devize la Banca Națională a Franței care, în același timp, le și administrează.

Multe țări în curs de dezvoltare și-au atașat moneda de dolarul S.U.A. Puteau ele proceda în altfel din moment ce dolarul are, de departe, cea mai mare pondere în ansamblul lichidităților deținute de „lumea a treia" ? Oricum, aceste țări și-au asumat mari riscuri, dat fiind numeroasele fluctuații ale monedei americane, înregistrate în întreaga perioadă postbelică.

O primă cădere spectaculoasă a înregistrat „biletul verde" la începutul anilor '70. Deciziile luate atunci de organele monetare ale S.U.A. au creat o stare de precipitare ieșită din comun pe principalele piețe valutare. Marii deținători de dolari mizînd pe o revalorizare a unora dintre monedele vest-europene, s-au năpustit să schimbe dolari contra mărci vest-germane, franci elvețieni, florini olandezi. Operațiunile de schimb se desfășurau într-un ritm amețitor. În numai două zile, Banca Centrală a R.F.G. a schimbat peste 1 miliard de dolari. În Elveția, în 90 de minute, circa 600 de milioane de dolari au fost transformați în franci. Criza dolarului a atras după sine un șir de devalorizări sau revalorizări monetare, ducînd la dezechilibrarea întregului sistem monetar capitalist internațional.

Sfîrșitul anilor '70 și începutul anilor '80, marchează o redresare puternică a cursului dolarului. Evenimentele au decurs în așa fel încît, în primul trimestru al anului 1985, valoarea dolarului atingea un nivel record, fiind

[38] Este vorba despre francul CFA pentru fostele colonii din Africa și francul CFP pentru Polinezia franceză, Noua Caledonie și Noile Hebride, din zona Pacificului.

superioară cu 60% față de 1980 [39]. Ce se întîmplase între timp ?

Sub impulsul puternic al petro-dolarilor, piața eurodevizelor a cunoscut o dezvoltare nebănuită. S-a ajuns pînă acolo, încît, într-o singură zi să se înregistreze tranzacții mergînd pînă la 50 de miliarde de dolari, performanță care face să pălească importanța operațiunilor de pe piețele monetare de la începutul deceniului opt. Străinătatea deține astăzi cantități enorme de dolari care, după unele estimații, sînt de ordinul miilor de miliarde. Dacă proprietarii lor s-ar decide dintr-odată să le vîndă, viața economică s-ar prăbuși. Ar fi echivalentul unui război mondial nuclear.

Cert este că supraevaluarea dolarului, fruct al flotării libere a cursurilor de schimb, lezează puternic interesele majorității țărilor capitaliste dezvoltate. Și nu numai pe ale lor. De aceea, nu a mai surprins pe nimeni decizia grupului celor „5", reprezentînd cele mai puternice țări capitaliste [40], de a interveni pe piețele valutare pentru a aduce ratele de schimb la raporturi adecvate. Drept urmare, între 21 ianuarie și începutul lui martie 1985, au fost vînduți 10 miliarde de dolari. Dar, efectul scontat nu s-a produs. A fost necesară o reuniune a grupului amintit (la Plaza—New York) și o declarație prin care se făcea cunoscută intenția de a se continua „acțiunea concertată" în vederea reducerii cursului dolarului, precum și vînzarea a încă 10 miliarde de dolari, pentru ca lucrurile să intre pe făgașul dorit [41]. Cursul dolarului a început să scadă repede. Între septembrie 1985 și martie 1986 dolarul se depreciază cu 22% față de marca vest-germană și cu 27% față de yen. Atunci însă cînd se credea că scopul propus a fost atins, căderea cursului dolarului a continuat și încă într-un ritm accelerat. Devenea tot mai clar că procesul scăpa de sub control. Într-o nouă încercare de restabilire a echilibrului pe piețele valutare, are loc încă o reuniune a grupului celor „5", la 22 februarie 1987, de astă dată la palatul Luvru (Paris). Efectul a fost cumpărarea, pînă în octombrie 1987, a nici mai mult, nici mai puțin, 90 de miliarde de dolari. Și totuși căderea dolarului a continuat.

[39] Nations Unies, *Étude sur L'économie mondiale*, 1987, New York, 1987, p. 111. Supraevaluarea dolarului este calculată pornindu-se de la o rată de schimb ponderată, pe baza comerțului S.U.A. cu 17 țări capitaliste dezvoltate.

[40] S.U.A., Japonia, R. F. Germania, Marea Britanie și Franța.

[41] 26 februarie 1985 : 1 dolar=260,85 yeni,
= 3,47 mărci R. F. G.
22 septembrie 1985
Acord Plaza : 1 dolar=241,70 yeni
= 2,98 mărci R. F. G.
(După „Le Monde", 12 decembrie, 1987).

Figura 7

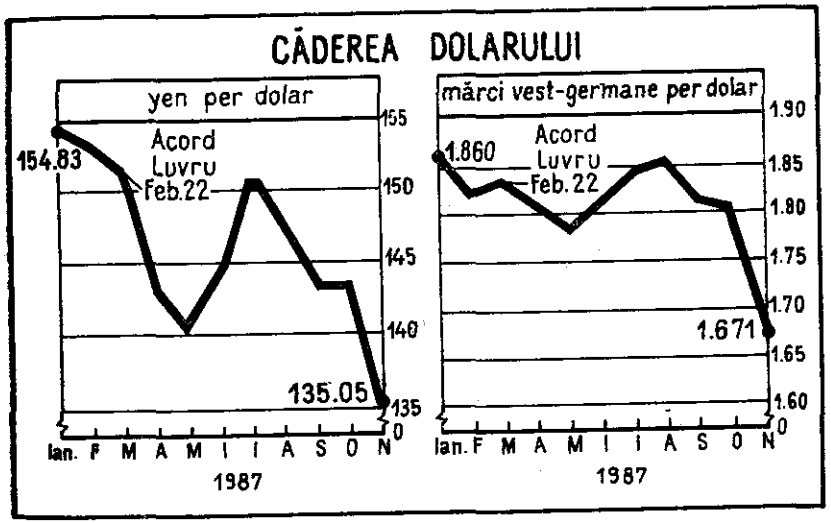

În noiembrie 1987, el atinge, pentru prima oară, cel mai scăzut nivel postbelic în raport cu moneda japoneză : 1 dolar=134,40 yeni ; dar la începutul lunii decembrie a aceluiași an, dolarul continuă să scadă : 132,78 yeni la 8 decembrie, 132,35 yeni, în ziua următoare. Pe 25 decembrie 1987, la închiderea bursei din Tokyo, dolarul era cotat la 125,20 yeni.

Mulți teoreticieni din țările capitaliste au crezut că regimul cursurilor fluctuante va rezolva în mod automat problema echilibrului pieții valutare : variațiile libere ale cursurilor de schimb ar asigura echilibrul cotidian și chiar permanent, între cererea și oferta de valută. Dar, această concepție se bazează pe o falsă în-

țelegere a echilibrului. Piața de schimb valutar tinde, într-adevăr, să adapteze cantitățile de devize oferite sau cerute, însă ea *nu asigură echilibrul decît în cadrul tranzațiilor încheiate efectiv,* indiferent de natura lor. Rămîn, astfel, în orice moment, atît părți din ofertă nerealizate, cît și părți din cerere nesatisfăcute.

Fapt este că, în condițiile generalizării fluctuării ratelor de schimb valutar instabilitatea economico-financiară a devenit tot mai pronunțată, făcînd extrem de dificilă definirea și transpunerea în practică a unor programe naționale de redresare.

Cursurile flotante au incitat fluxurile speculative de capitaluri pe principalele piețe care, în căutare de plasamente rentabile, au declanșat adevărate furtuni pe piețele monetare occidentale. La scurte intervale de timp, uriașe cantități de valută sînt manevrate, trecînd de la un proprietar la altul. Se exercită, astfel, o formidabilă presiune asupra cererii și ofertei de monedă și, ca urmare, asupra cursului de schimb valutar a cărei flotare devine extrem de frecventă. În acest mod se dezvoltă un fenomen auto-accelerator. Cu cît cererea pentru o monedă va fi mai mare, cu atît cursul său de schimb va urca, iar mișcarea capitalurilor speculative („hot money") în direcția acestei monede se va intensifica, ceea ce va determina o nouă creștere a cererii ș.a.m.d. Așa stînd lucrurile, nu se mai poate ști unde se află limita, sau dacă există, într-adevăr, o limită.

Flotarea cursurilor diverselor monede de rezervă n-a avut implicații asemănătoare pe plan internațional. Aceste implicații sînt mai mari sau mai mici în funcție de ponderea uneia sau alteia dintre monedele de rezervă în ansamblul activelor internaționale ; or, în pofida profundei crize pe care a cunoscut-o, dolarul american continuă să aibă greutatea specifică cea mai ridicată. În consecință, flotarea dolarului a antrenat flotarea celorlalte monede naționale în mod proporțional cu gradul de dependență al țărilor respective de comerțul exterior. Pînă și țări dezvoltate ca Japonia și R.F.G. — care sînt însă mai vulnerabile față de influențele externe decît economia americană — au fost silite, în repetate rînduri, să-și alinieze măsurile pe plan monetar la deciziile Băncii Federale de Rezerve a S.U.A. Se poate vorbi, așadar, despre un anumit „mimetism" pe planul politicilor monetare naționale.

Repercusiunile negative ale fluctuațiilor valutare, îndeosebi ale dolarului, au fost cel mai mult resimțite de țările în dezvoltare. Era și firesc să se întîmple așa, atîta timp cît un mare număr de produse primare sînt cotate și negociate în dolari, cît datoria externă și rezervele lor valutare se prezintă, în cea mai mare parte, sub formă de dolari.

Incertitudinile în utilizarea unei anumite valute în tranzacțiile internaționale au crescut ; riscul valutar s-a amplificat. Confruntate cu aceste fenomene, tinerele state independente, lipsite nu numai de o cantitate corespunzătoare de rezerve în devize forte, ci și de experiența necesară pentru o acțiune eficientă într-un domeniu atît de imprevizibil cum este cel valutar, au înregistrat pierderi uriașe de pe urma participării la schimburile economice cu străinătatea. O puternică influență a exercitat oscilațiile cursului dolarului asupra prețurilor produselor primare, principalul obiect de export al tinerelor state. Aprecierea pe care a cunoscut-o dolarul între 1980 și 1985, față de cea mai mare parte a monedelor forte, a contribuit mult la căderea prețurilor acestor produse exprimate în dolari. La începutul anilor '80 se estimează că elasticitatea prețurilor în dolari a produselor primare în raport cu variațiile cursului „biletului verde" în alte monede convertibile, era negativă, înscriindu-se între — 0,6 și — 1,0 [42]. După unele opinii [43], este posibil ca efectele variației cursului dolarului asupra prețurilor produselor primare să fie asimetrice, în sensul că aprecierea sa poate face ca aceste prețuri să se reducă în mai mare măsură, decît le-ar face să sporească deprecierea monedei S.U.A. Explicația este dată de ritmul diferit în care se produc cele două fenomene (aprecierea și deprecierea dolarului), dar și de un șir de elemente de politică economică independente de voința țărilor exportatoare de produse primare, mai ales a celor în curs de dezvoltare. În aceste condiții, exportatorii nu mai pot conta pe o anumită regularitate, stabilitate, a veniturilor în devize. La rîndul lor, estimațiile

[42] Nations Unies, *Etude sur l'économie mondiale,* 1986, New York, 1986, p. 95.

[43] A. S. Englander, *„Commodity prices in the current recovery",* Federal Reserve Bank of New York, Quarterly Review, 1985, p. 15—16.

costurilor importurilor în monedă națională devin tot mai incerte.

Modificarea cursului dolarului afectează și cuantumul serviciului datoriei al țărilor în curs de dezvoltare, de cele mai multe ori într-un singur sens, acela al creșterii. De regulă, o depreciere a dolarului, atrage după sine o revizuire a dobînzilor prevăzute la împrumuturile contractate, ceea ce se concretizează în sarcini sporite pentru țările debitoare. De pildă, în cazul României, prin luarea în considerare a riscului valutar, datoria față de B.I.R.D. provenită din creditele contractate după 1980 a ajuns să reprezinte, în 1987, cu 250 de milioane de dolari mai mult decît soldul datoriei exprimate la cursurile în vigoare la data primirii creditelor. Așa cum a demonstrat evoluția datoriei, reciproca nu este valabilă, adică în perioadele de apreciere a dolarului, serviciul datoriei externe a țărilor în dezvoltare nu s-a redus ci, dimpotrivă, s-a majorat considerabil. După cum s-a constatat, creșterea cursului dolarului a fost însoțită de o sporire a ratelor dobînzii practicate în S.U.A., ca efect direct al măririi cererii pentru moneda americană. Or, evoluția ratei dobînzii americane, influențează ratele dobînzii și pe piețele internaționale de capitaluri, cît și pe cele oficiale ale altor țări.

Toate acestea demonstrează că un regim de cursuri de schimb flotante — ca un sistem generalizat și permanent — este incompatibil cu cerințele dezvoltării economice echilibrate a statelor lumii, a economiei mondiale în ansamblul ei.

Rezervele internaționale și repartiția lor inechitabilă

În viziunea F.M.I., rezervele internaționale constituie „ansablul de resurse de care dispun autoritățile monetare pentru a finanța deficitele balanței lor de plăți". Aceste resurse, sau rezerve, cum li se mai spune, sînt alcătuite din aur, devize liber convertibile, poziții de rezervă la F.M.I. și din drepturi speciale de tragere (D.S.T.). *Sistemul rezervelor internaționale reprezintă instrumentul esențial al oricărui sistem monetar internațional.* Practica a demonstrat că nici o măsură de politică valutară (politica monetară internațională, aran-

jamentele în materie de credite internaționale, politica de echilibrare a balanțelor de plăți) nu poate fi eficace dacă nu se exercită un control colectiv asupra volumului și repartiției lichidităților internaționale.

După prăbușirea sistemului „etalon-aur-devize", expansiunea lichidităților internaționale, cu unele excepții, a continuat. Ea a fost, în bună parte, consecința creșterii deficitelor balanțelor de plăți ale marilor țări capitaliste și, în mod special, a celei a Statelor Unite. O dovadă în acest sens este faptul că volumul creanțelor străinătății în dolari, adică suma rezervelor oficiale în afara S.U.A., a sporit de la 50 milioane de dolari în 1970 la circa 360 miliarde de dolari în 1981 [44].

Tabelul 4

Volumul și structura rezervelor oficiale internaționale (fără aur)

— în miliarde DST —

	1973	1981	1986
Totalul rezervelor internaționale	117,9	330,4	420,3
din care:			
— devize	102,9	292,7	365,5
— poziții de rezervă la F.M.I.	6,2	21,3	35,3
— D.S.T.	8,8	16,4	19,5

Sursa: F.M.I., *Rapport annuel*, Washington, D.C. 1987, p. 66 și *International Financial Statistics*, october, 1986, p. 37—43.

Pe termen lung, stocul total de rezerve mondiale a crescut aproape în același ritm cu valoarea importurilor. În ce privește *structura* acestor rezerve, devizele convertibile își mențin ponderea mult mai ridicată în raport cu celelalte componente, continuînd să joace rolul de principal instrument de rezervă. Aceasta înseamnă că dependența de circulația internațională a monedelor convertibile, de evoluția principalelor piețe valutare cu întregul lor șir de efecte imprevizibile, rămîne, în continuare, foarte ridicată.

În cadrul rezervelor în devize convertibile, dolarul S.U.A. continuă să aibă cea mai mare greutate specifică

[44] UNCTAD, Doc. *TD/272*, 11 mai 1983, p. 28.

și, în consecință, să dețină *rolul de monedă directoare* pe plan internațional, de principală monedă de reglementare a plăților internaționale, îndeosebi a facturilor petroliere. În 1986, în pofida deprecierii sale, dolarul reprezenta peste 60% din totalul rezervelor în devize ale țărilor în curs de dezvoltare și aproape 71% în cazul țărilor capitaliste dezvoltate.

Tabelul 5

Ponderea principalelor valute în cadrul rezervelor oficiale internaționale

— în procente —

	1978	1981	1986
1. În volumul total al rezervelor internaționale:			
— dolarul S.U.A.	76,0	71,6	66,6
— marca vest-germană	10,9	13,2	14,8
— yenul japonez	3,3	4,2	6,9
— lira sterlină	1,7	2,2	2,4
2. La nivelul țărilor industrializate:			
— dolarul S.U.A.	86,2	78,7	70,6
— marca vest-germană	7,9	13,0	17,6
— yenul japonez	2,3	3,7	7,6
— lira sterlină	0,7	0,7	1,2
3. La nivelul țărilor în curs de dezvoltare:			
— dolarul S.U.A.	62,5	64,3	60,3
— marca vest-germană	14,9	13,3	10,4
— yenul japonez	4,6	4,8	5,9
— lira sterlină	3,0	3,7	4,2

Sursa: F.M.I., *Rapport annuel*, 1987, p. 68.

În acest context, politica valutară a S.U.A. — țară care furnizează principala monedă de rezervă — are puternice rezonanțe asupra altor țări, influențînd deciziile autorităților monetare respective.

Pe lîngă dolar, alte două monede — marca vest-germană și yenul — capătă o pondere din ce în ce mai importantă în cadrul lichidităților internaționale. Se poate

vorbi de formarea unui „triunghi valutar" în care dolarul — aflat în vîrf — joacă rolul determinant.

Repartiția rezervelor internaționale pe grupe de țări este extrem de inegală, țările dezvoltate industrializate deținînd cele mai mari rezerve valutare, cu mult superioare față de cele ale țărilor în dezvoltare.

Tabelul 6

Repartiția rezervelor oficiale internaționale (fără aur)

— în miliarde D.S.T. —

	1981	1986
1. Totalul rezervelor țărilor industrializate din care:	185,0	250,8
— devize	159,6	211,7
— poziții de rezervă F.M.I.	13,5	23,0
— D.S.T.	11,9	16,1
2. Totalul rezervelor țărilor în dezvoltare din care:	145,3	169,6
— devize	133,0	153,8
— poziții de rezervă F.M.I.	7,8	12,4
— D.S.T.	4,5	3,4
3. Totalul rezervelor țărilor în dezvoltare importatoare de capital avînd dificultății în asigurarea serviciului datoriei externe din care:	36,0	30,5
— devize	32,1	29,0
— poziții de rezervă F.M.I.	2,0	0,8
— D.S.T.	1,9	0,7

Sursa: F.M.I., *Rapport annuel*, 1987, p. 66.

Comparînd rezervele oficiale cu valoarea importurilor, se constată că cele mai mari variații au fost înregistrate de către țările în dezvoltare importatoare de capital și care întîmpină dificultăți cu plata serviciului datoriei lor externe. Astfel, după ce, acest raport ajunsese la 31%, în 1976, el a scăzut simțitor la 15%, în 1982, pentru a se redresa, apoi, la peste 27%, în 1984 și 1985. Din păcate însă, această ameliorare este datorată nu atît sporirii rezervelor, cît mai ales, reducerii valorii importurilor.

Anul 1986 a însemnat pentru acest grup de țări o nouă reducere a raportului amintit, care coboară la 24% [45].

F.M.I. — față în față cu doleanțele țărilor sărace

Considerat inițial drept un „club al țărilor bogate", Fondul Monetar Internațional a evoluat destul de mult, de la crearea sa. În ce măsură această evoluție a fost în interesul țărilor în curs de dezvoltare ?

Pentru oricine se interesează de activitatea F.M.I., apare evidentă tendința sa de adaptare continuă la transformările petrecute în economia mondială. Sigur că nu se poate spune că totul a mers conform așteptărilor. Multe dintre deciziile luate au stîrnit proteste vehemente din partea membrilor săraci sau mai puțin bogați.

Nu ne propunem aici o analiză exhaustivă a activității Fondului Monetar Internațional. Dorim numai să ne oprim asupra cîtorva aspecte esențiale, de interes deosebit pentru țările „lumii a treia". O facem pentru că F.M.I. continuă să reprezinte cea mai importantă instituție financiară internațională creată vreodată.

Nu spunem o noutate, cînd afirmăm că printre realizările de marcă ale fondului pot fi înscrise numeroasele mecanisme înființate, îndeosebi, după intensificarea pătrunderii tinerelor state în sînul organizației. Relevant ni se pare și faptul că, odată create, cele mai multe dintre aceste mecanisme nu au rămas imuabile, înghețate, ci au fost supuse unui proces de ameliorare. S-au deschis astfel, noi posibilități de finanțare, din resursele Fondului, a deficitului balanțelor de plăți ale statelor membre, mai ales al celor în curs de dezvoltare.

Nu toate mecanismele nou create au jucat același rol. Unele dintre ele au avut o eficiență apreciabilă, altele, dimpotrivă. Din prima categorie, cel mai reprezentativ pare să fie „mecanismul de finanțare compensatorie". Această facilitate, creată încă din 1963, deschisă tuturor membrilor F.M.I. — victime ale unor fluctuații importante ale veniturilor din exporturi — a fost concepută, în mod special, pentru țările producătoare de produse primare. Ea este destinată să finanțeze deficitele temporare ale balanțelor de plăți. Altfel spus, ceea ce contează sînt numai dificultățile pe termen scurt, determinate de circumstanțe independente de voința țării în cauză. Acest mecanism îmbracă forma unor „trageri" asupra resurselor Fondului, care sînt supuse regulilor generale de răscumpărare, valabile în cadrul F.M.I. Ulterior, au fost introduse o serie de îmbunătățiri, care au mărit accesul tinerelor state la această facilitate, printre care : ridicarea plafonului de acces în raport cu cota-parte, separarea „finanțării în compensație" de celelalte facilități din cadrul F.M.I. Este de reținut că tragerile efectuate în virtutea regimului de finanțare în compensație nu sînt luate în considerare cu ocazia examinării unei cereri de tragere „normală". De la 13 mai 1981, se permite accesul la această facilitate și țărilor membre care întîmpină dificultăți datorită creșterii costului importurilor de cereale.

Un mecanism de la care se aștepta foarte mult, dar care a oferit prea puțin, este cel de finanțare a stocurilor regulatoare. Creat în 1969, el este destinat să acopere o parte din contribuția țărilor membre la finanțarea stocurilor create în cadrul acordurilor internaționale pe produse primare *agreate de Fond*. Este o nouă formă de asistență financiară *condiționată*, care se situează în prelungirea directă a mecanismului de finanțare compensatorie. De regulă, F.M.I. trebuie să fie convins (satisfied) că aranjamentele care-i sînt propuse sînt „sănătoase din punct de vedere economic" (economically sound) și corespunzătoare unor norme juridice internaționale respectate în mod curent prin convențiile în vigoare referitoare la produsele primare. Ca urmare, Fondul își dă avizul doar pentru acordurile care nu pot avea drept consecință micșorarea veniturilor din exporturi ale țărilor membre ale F.M.I. care nu aderă la ele. Este principalul motiv al utilizării în foarte mică măsură a acestei facilități. La ora actuală, numai Acordul internațional al cauciucului natural poate beneficia de finanțare din partea Fondului. Atît finanțarea în compensație, cît și cea a stocurilor regulatoare se bazează pe principiul simetriei : compensarea este proporțională cu deficitul, iar rambursarea cu excedentul din export ale țării în cauză. Există, totuși, o deosebire față de

[45] F.M.I., *op. cit.*, p. 54.

finanțarea în compensație, determinată de repercusiunile asupra drepturilor de tragere ordinare. Dacă o anumită țară membră a F.M.I. și totodată a unui Acord internațional pe un produs primar, recurge la noile trageri fără să fi epuizat, mai întîi, drepturile sale de tragere ordinare, ea își va vedea reduse acestea din urmă în proporția în care a utilizat noua facilitate.

Tabelul 7

Credite acordate de F.M.I. în cadrul diferitelor mecanisme și a politicii de acces lărgit (milioane D.S.T.)

	1981		1987	
	total	%	total	%
— Mecanisme ordinare	2 349	24,6	6 575	20,8
— Mecanismul de finanțare compensatorie	2 617	27,4	4 779	15,1
— Mecanismul de finanțare a stocurilor regulatoare	—	—	34	0,1
— Mecanismul petrolier	1 581	16,6	—	—
— Mecanismul lărgit de credit	980	10,3	6 242	19,7
— Mecanismul de finanțare suplimentară	2 018	21,1	3 769	11,9
— Politica de acces lărgit	—	—	10 247	32,4

Sursa: F.M.I.: *Rapport annuel*, 1987, Washington, D.C., 1987, p. 94

Mecanismul lărgit de credit (1974) și politica de acces lărgit (1981), reprezintă noi facilități în cadrul F.M.I. destinate să sprijine eforturile de „ajustare structurală" ale țărilor membre în dezvoltare. În cazul primului mecanism, inițial, resursele furnizate de Fond, în virtutea unor acorduri trienale, nu puteau depăși anual 25% din cota-parte. În prezent, ele pot să ajungă, în fiecare an, pînă la 95% sau chiar la 115% din aceste cote. Plafonul cumulativ-net este fixat la 408 sau 450%, după gravitatea situației balanței de plăți și vigoarea eforturilor de ajustare. În intervalul 7 iulie 1975 — 30 aprilie 1987, prin intermediul acestui mecanism au fost furnizate țărilor în curs de dezvoltare 25,3 miliarde D.S.T. Cele mai importante acorduri au fost încheiate cu India (5 miliarde D.S.T.), Brazilia (4,2 miliarde D.S.T.), Mexic (3,9 miliarde D.S.T.), Pakistan (2,1 miliarde

D.S.T.), Zair (912 milioane D.S.T.) [46] etc. De remarcat că toate acordurile din cadrul acestui mecanism privesc numai țările „lumii a treia".

În ce privește „politica de acces lărgit", ea constituie un mecanism cu *caracter temporar*, care, într-o anumită măsură face apel și la resurse împrumutate de către Fond. Prin intermediul ei, Fondul finanțează balanța de plăți a țărilor membre pe baza unor „acorduri lărgite". Plafonul de acces este fixat după caz, în raport cu cota-parte, conform unor limite anuale (90 sau 110%), trienale (270 sau 330%) sau cumulative (400 sau 440%), în funcție de proporțiile dezechilibrului balanței de plăți și de eforturile de ajustare. Ajutorul furnizat prin intermediul acestei politici se adaugă la cel obținut în cadrul mecanismului lărgit de credit. Pentru sumele procurate prin împrumut, Fondul plătește dobînzi cu rate variabile avînd la bază pe cele care se formează pe piețele de capitaluri private.

Începînd cu luna martie 1986, Fondul a mai creat un mecanism, la îndemîna țărilor membre cu venituri scăzute — „Facilitatea de ajustare structurală". Scopul urmărit este furnizarea unui ajutor concesional suplimentar pe o perioadă de 5,5—10 ani.

Sporirea facilităților de acces la resursele Fondului reprezintă în sine un fapt pozitiv; dar, trecerea lor în revistă chiar și sumară, pune în evidență limitele considerabile impuse de mărimea cotelor-părți ale statelor în curs de dezvoltare — membre ale F.M.I. Aceste cote determină strict atît totalul, cît și modalitățile de tragere. Sesizînd acest lucru, Fondul, în numeroase cazuri, a decis ridicarea limitei maxime de acces în raport cu cotele-părți. El ar fi avut însă la dispoziție o altă soluție, mult mai eficientă. Dacă în loc să ridice plafonul tragerilor, de exemplu, pînă la 600% din cota-parte, ar fi luat decizia de a majora cotele părți, înseși, de șase ori — ceea ce ar fi intrat în cadrul unei proceduri normale — condițiile de acces la prima tranșe de credit ar fi fost aplicabile la echivalentul a 150% din cotele părți, în loc de numai 25%.

În condițiile dificile pentru țările „lumii a treia", determinate de cele două șocuri petroliere și de creșterea masivă a datoriei externe, F.M.I. n-a putut finanța

[46] F.M.I., *op. cit.*, p. 91.

decît 3,2% din deficitul cumulat al balanțelor de plăți curente ale tinerelor state nepetroliere, în întreg intervalul 1974—1981. Explicația rezidă, în bună parte, în resursele limitate ale Fondului, determinate de importanța relativă tot mai mică a cotelor-părți la F.M.I. Comparate cu valoarea importurilor mondiale (exceptînd țările socialiste) cotele-părți la F.M.I. au reprezentat : 12% în 1960, 9% în 1970 și doar 4% în 1980. Ajungem, astfel, la una dintre problemele cheie care își așteaptă rezolvarea corespunzătoare, aceea a necesității majorării cotelor-părți la F.M.I. A devenit evident că actualele cote sînt o frînă serioasă în calea accesului țărilor în dezvoltare la resursele Fondului. Nu se poate spune însă că nu s-a făcut nimic în această direcție. Pe parcurs s-a procedat la mai multe revizii generale a cotelor-părți. În 1978, de pildă, s-a decis cea de-a șaptea revizie, ceea ce a permis ca suma netă a creditelor acordate de F.M.I. țărilor în dezvoltare neexportatoare de petrol să se tripleze rapid, atît în 1980 față de 1979, cît și în 1981 față de 1980. În martie 1983, a avut loc o nouă revizie generală a cotelor-părți, cea de-a opta *, hotărîndu-se ca următoarea să se producă în 1988, cel tîrziu.

În prezent, suma totală a cotelor-părți la F.M.I. se ridică la 89 987,6 milioane de D.S.T. [47]. Ea este distribuită între statele membre extrem de inegal, reflectînd, de altfel, marile decalaje de nivel de dezvoltare. Pe primele locuri se situează principalele țări capitaliste dezvoltate, mult distanțate față de țările în curs de dezvoltare. În afara statelor insulare din Pacific, cele mai reduse cote-părți le au țările africane, printre care Ruanda — 43 800, Niger — 33 700, Botswana — 22 000 [48]. Este cert că principiul fixării cotelor-părți în raport cu produsul național brut al țărilor membre nu poate fi contestat. Ceea ce trebuie realizat însă, este o creștere substanțială a nivelului general al acestor cote mergîndu-se, așa cum revendică țările în curs de dezvoltare, pînă la o dublare și chiar mai mult. S-ar putea evita, astfel, situații de genul celor în care Fondul dispune de resurse, dar nu pot fi utilizate de țările membre în dezvoltare.

Tabelul 8

Cele mai mari cote-părți la F.M.I. la 30 aprilie 1987 (mii D.S.T)

	Total	% din total
1. S.U.A.	17 918 300	19,8
2. Marea Britanie	6 194 000	6,8
3. R.F.G.	5 403 700	6,0
4. Franța	4 482 800	5,0
5. Japonia	4 223 300	4,7
6. Arabia Saudită	3 202 400	3,5

Sursa : F.M.I.; *Op. cit.*, p. 156—158.

* Majorarea a fost de 47%.

[47] 1 D.S.T.=1 dolar S.U.A., aproximativ.

Se pune întrebarea, cum pot face față țările sărace la asemenea majorări ? Lucrurile s-ar putea aranja cel mai bine, fie prin eșalonarea vărsămintelor la F.M.I., fie permițîndu-se țărilor debitoare, în curs de dezvoltare, să recurgă *în exclusivitate* la moneda națională, ori-de-cîte-ori se pune problema majorării acestor cote.

Sistemul cotelor-părți la F.M.I. se dovedește un obstacol important și în calea extinderii folosirii drepturilor speciale de tragere, în general și în favoarea țărilor în curs de dezvoltare, în special.

Se știe că D.S.T-urile sînt rezultatul primului amendament adus Statutului F.M.I. Prin natura lor, drepturile speciale de tragere sînt unități de cont chemate să joace rolul de instrumente internaționale de plată și de rezervă [49]. Ele ar putea fi calificate drept un mecanism monetar care comportă o „doză" de credit sau invers. Ideea fundamentală a înființării D.S.T. este ca o parte tot mai însemnată a lichidității internaționale să poată fi creată și controlată de comunitatea internațională. Se urmărea, așadar, transformarea treptată a D.S.T. în monedă universală. Punerea în practică a acestui mecanism atît de promițător, nu s-a dovedit însă o întreprindere facilă.

[48] România deține, în prezent, o cotă-parte de 523 400 de mii D.S.T.

[49] D.S.T. sînt creanțe „erga omnes" („opozabile tuturor"), în timp ce monedele de rezervă sînt creanțe asupra unui singur debitor.

Alocările de D.S.T. nu sînt rambursabile. De aceea, ele au trezit mari speranțe în rîndurile țărilor în curs de dezvoltare, aflate într-o permanentă foame de devize forte. Numai că, aceste alocări se fac și ele tot proporțional cu cotele-părți ale statelor membre ale F.M.I., ceea ce creează, încă odată, o inegalitate de șanse pentru participanți. Cei săraci, care au nevoie de lichidități, își văd accesul limitat, iar țările bogate, din diverse motive, nu recurg la aceste facilități decît în foarte mică măsură. Fapt este că importanța D.S.T. în ansamblul rezervelor mondiale (exceptînd aurul) este în scădere continuă, ponderea lor trecînd de la 8% în 1972, la mai puțin de 4% la începutul lui 1985 [50]. De altfel, totalul emisiunii în perioada 1976—1983, n-a reprezentat decît puțin peste 21 de miliarde de D.S.T., cifră modestă dacă se ține seama de nevoile de devize ale majorității membrilor F.M.I., adică ale țărilor în curs de dezvoltare.

Poziția D.S.T. ar putea fi considerabil ameliorată printr-o revizie generală, radicală, a cotelor-părți, care să mărească substanțial accesul tinerelor state la această facilitate și deci să lărgească utilizarea lor [51].

Sistemul actual de repartiție a cotelor-părți în cadrul F.M.I. are implicații directe, *profund negative*, pentru țările membre în curs de dezvoltare și în ceea ce privește posibilitatea participării la luarea deciziilor.

Formula consacrată la O.N.U. — „un stat-un vot" nu a găsit audiență la F.M.I. Numărul de voturi pe care

[50] Țările care furnizează monedă de rezervă nu doresc să renunțe, la o serie de privilegii: privilegii de „poziție", adică posibilitatea obținerii de credite externe cu dobînzi mai mici reprezentînd prețul pe care creditorii străini sînt dispuși să-l plătească pentru a putea deține cantități suficiente de monedă de rezervă; exportatorii și importatorii din țara a cărei monedă servește ca mijloc internațional de plată beneficiază de mai multe facilități în reglementarea operațiunilor lor în monedă națională, putînd reduce, în consecință, volumul fondului lor de rulment în devize străine; băncile centrale din aceste țări manifestă reținere cînd se pune problema schimbării structurii rezervelor proprii.

[51] Totodată, țările bogate ar trebui să cedeze sau să împrumute partea lor de alocații în D.S.T. către F.M.I. de care, de altfel, nici nu au nevoie, pentru ca acesta să o poată împrumuta, în continuare, țărilor în dezvoltare pe calea unei noi facilități pe termen mediu. Această soluție este posibilă fără o modificare a Statutului Fondului.

fiecare țară membră îl are la dispoziție este în funcție de mărimea cotei sale părți. Mecanismul luării deciziilor în cadrul F.M.I. se bazează, așadar, pe principiul votului ponderant. Ca urmare apar foarte mari diferențe între membri.

Tabelul 9

F.M.I.: Numărul voturilor principalelor țări membre (30 aprilie 1987)

	Total	% din total
1. S.U.A.	179 433	19,14
2. Marea Britanie	62 190	6,63
3. R.F.G.	54 287	5,79
4. Franța	45 078	4,81
5. Japonia	42 483	4,53
6. Arabia Saudită	33 274	3,44

Sursa: F.M.I.: *Op. cit.*, p. 134—137.

Numărul de voturi al S.U.A. este mai mare de 8 ori decît cel al Indiei, de 12 ori decît cel al Braziliei și de peste 187 de ori decît cel al unei țări ca Etiopia [52]. Procedura votului ponderat reprezintă un mijloc pus la dispoziția statelor capitaliste dezvoltate prin care își pot impune voința asupra țărilor membre în curs de dezvoltare. Adepții acestui sistem susțin că puține decizii fac totuși obiectul votării în sînul organelor conducătoare ale Fondului, președinții consiliului guvernatorilor și consiliului de administrație mulțumindu-se „să degajeze sensul general al reuniunii" [53], deci să obțină consensul. Totuși, guvernatorul sau administratorul își păstrează dreptul de a reclama un vot formal, care nu-i poate fi refuzat.

Dar, criticile cele mai severe la adresa Fondului vin din partea țărilor în curs de dezvoltare ca urmare a modalității aplicării regulilor de condiționalitate și a

[52] Numărul de voturi al României, la aceeași dată, era de 5 484. Partea relativă a fiecărui membru tinde să descrească pe măsură ce numărul de membri și de voturi crește. În decembrie 1945, S.U.A. cu o cotă de 2 750 milioane de dolari posedau 27 750 de voturi, adică 37,9% din total, la 1 noiembrie 1968, cele 58 850 de voturi ale acestei țări nu mai reprezentau decît 22,1% din ansamblu.

[53] „Will ascertain the sens of the meeting".

politicii de ajustare bazată pe „deflație", pe încetinirea ritmului creșterii economice generale, pe reducerea drastică a nivelului de trai, în țările debitoare cu dificultăți de rambursare a datoriei. În mod evident, asemenea programe ar fi inaplicabile în țările capitaliste dezvoltate, unde ar declanșa adevărate revolte. Oricum, popularitatea F.M.I. în rîndurile țărilor „lumii a treia" a scăzut considerabil. Nu puțini sînt cei ce consideră această instituție un fel de „hibrid între bancherul internațional și polițistul internațional". Regulile de condiționalitate impuse de Fond trebuie, deci, modificate în așa fel încît să conducă la realizarea obiectivelor de ajustare general acceptate, dar să nu împiedice creșterea economică.

Astăzi, cînd țările debitoare trec prin momente dificile, sînt tot mai numeroase cererile adresate F.M.I. de a-și mări considerabil cîmpul de acțiune și de a-și asuma mult mai multe responsabilități în furnizarea resurselor financiare necesare țărilor membre, în loc să se mulțumească cu un rol de „catalizator", așa cum a făcut, de multe ori, pînă acum.

Este esențial ca F.M.I. să-și recapete funcția de creare de rezerve prevăzută în Statutul său. Faptul că un anumit număr de membri poate împrumuta pe piețele internaționale de capitaluri private pentru a-și constitui sau spori rezervele, nu justifică cu nimic abandonarea de către Fond a rolului său în crearea de rezerve internaționale. Membrii F.M.I., acționînd conform prevederilor statutare, trebuie să coopereze pentru a face din D.S.T. principalul instrument internațional de rezervă.

Principiile unor relații valutare echitabile, în spiritul cerințelor noii ordini economice internaționale

Crearea noii ordini economice internaționale presupune și restructurarea actualelor relații valutare. Această cerință este determinată de faptul că statutul oricăreia dintre monedele de circulație internațională nu este în măsură să sprijine constituirea unor relații și mecanisme noi, bazate pe echitate, egalitate, între toate țările lumii.

Stabilitatea monedelor naționale, realizarea echilibrului balanțelor de plăți, asigurarea cadrului instituțional adecvat, sînt condiții indispensabile pentru o bună desfășurare a vieții economice mondiale. În acest context, România consideră ca o condiție esențială pentru restructurarea actualei ordini economice mondiale — „desfășurarea pe baze echitabile și stabile a relațiilor valutare și financiare, cristalizarea unui nou sistem monetar internațional, sănătos și echitabil, care să asigure întărirea monedelor naționale, statornicirea unor cursuri de schimb reale, fundamentate economic, să creeze premisele unei mai mari stabilități a cursurilor valutare". [54]

Restructurarea relațiilor financiar-valutare internaționale a apărut ca o problemă de mare actualitate începînd din anii '60, adică din perioada în care sistemul a dat primele semne de criză. În toți acești ani, cercurile guvernamentale din numeroase țări, organismele internaționale, o serie de economiști cu renume [55], au formulat și dezbătut numeroase proiecte și opinii cu privire la aspectele generale și soluțiile practice ale restructurării relațiilor valutare.

În prezent, comunității internaționale i se oferă alegerea între trei variante monetare mai importante :

— Revenirea la etalonul aur sau la etalonul aur-devize.

— Adoptarea unui sistem de rezerve în devize multiple sau „sistemul multi-devize".

— Edificarea unui sistem monetar internațional bazat pe o monedă universală neutră.

Adepții primei variante nu se află desigur numai sub influența nostalgiei trecutului, mai apropiat sau mai îndepărtat. Ei mizează, mai ales, pe redresarea economiei americane și pe poziția dolarului față de celelalte monede convertibile. Este însă greu de presupus că toate

---

[54] *Poziția României cu privire la instaurarea unei noi ordini economice internaționale* în *Contribuții ale României la soluționarea marilor probleme ale lumii contemporane*, Editura Politică, București, 1975, p. 16.

[55] M. Friedman : *Studies in the Quantity Theory of Money*, University of Chicago Press, 1965 ; R. Harrod : *Reforming the World's Money*, New York, St. Martin's Press, 1965 ; F. Machlup : *Plans for Reform of the International Monetary Sistem*, Princeton University Press, 1965 ; J. Rueff : *Le lancinant problème des balances des paiements*, Paris, Payot, 1965 ; R. Triffin : *Our International Monetary Sistem : Yesterday, Today and To-morrow*, New York, Randam House, 1968, etc.

statele lumii, îndeosebi cele în dezvoltare, vor fi dispuse să se întoarcă la o situație care acorda vădite avantaje țării furnizoare de monedă de rezervă. Dar, mai presus de orice, trebuie spus că majoritatea condițiilor care au subminat sistemul de la Bretton-Woods, printre care, schimbarea raporturilor internaționale de forțe se află pe primul loc — se mențin și se vor mai menține, probabil, încă mult timp. În plus, funcționarea unui astfel de sistem s-a bazat pe libera convertibilitate a dolarului în aur. Or, vor fi dispuse autoritățile monetare americane să accepte această condiție esențială, mai ales astăzi, cînd există o abundență, fără precedent, de dolari în afara granițelor S.U.A. ?

La prima vedere, un sistem pluralist ar fi o alternativă mai realistă decît un sistem cu monedă de rezervă unică. Într-o lume a cursurilor de schimb flotante, diversificarea monedelor de rezervă reduce riscurile ; pentru o bancă centrală, posesia unui portofoliu diversificat de devize străine este mai puțin riscantă, decît aceea a unui portofoliu în dolari, deoarece variabilitatea unui „coș" de devize este, în mod necesar, mai mică decît aceea a oricărei devize flotante — luată separat — inclusiv a dolarului. Partizanii sistemului „multi-devize" acceptă menținerea zonelor monetare, aurul urmînd să intervină în tranzacțiile inter-zone. Cui ar conveni instaurarea unui asemenea sistem ? Înainte de toate, fără nici un dubiu, societăților transnaționale. Dat fiind faptul că activitatea lor privește o multitudine de țări, aceste întreprinderi au nevoie de fonduri de rulment în diverse devize. Dar, un sistem multi-devize ar stimula mișcarea internațională a capitalurilor în scopuri speculative și ar limita posibilitățile guvernelor de a acționa asupra ratelor dobînzii și cursurilor de schimb, în scopul asigurării unui echilibru valutar.

În ultimul timp, la diversele reuniuni internaționale pe probleme monetare, se conturează tot mai mult ideea realizării unui sistem axat pe o monedă neutră care — prin natura sa — ar elimina, atît inconvenientele sistemului etalon-aur-devize, cît și pe ale celui „multi-devize". Singura alternativă concretă legată de acest sistem o reprezintă, pînă în prezent, „Drepturile speciale de tragere".

Definite în raport de un „coș valutar", D.S.T-urile se bucură de o mai mare stabilitate în raport cu mone-

dele de rezervă uzuale. Această caracteristică a determinat deja definirea monedelor unor țări în D.S.T. și evaluarea resurselor de lichidități prin intermediul lor. Drepturile speciale de tragere — ca monedă universală — ar reprezenta un compromis, un adevărat numitor comun al atîtor interese distincte și chiar divergente ale membrilor comunității internaționale.

Noul sistem monetar internațional trebuie să se bazeze pe respectarea unor principii fundamentale, în absența cărora, însăși ideea cooperării economice între toate statele lumii ar fi subminată. O importanță deosebită prezintă, în acest sens, *principiul universalității*, conform căruia toate statele, indiferent de nivelul dezvoltării economice și de mărimea lor, de orînduirea lor socială, trebuie să participe la elaborarea și funcționarea mecanismului relațiilor valutare.

Un alt principiu îl reprezintă promovarea *democratismului* în relațiile valutar-financiare, în sensul egalității în drepturi a statelor, luării deciziilor prin consens în problemele fundamentale, reprezentării tuturor țărilor membre — prin aplicarea principiului rotației — în organele de conducere ale instituțiilor din care fac parte.

Alături de universalitate și democratism, un alt principiu care trebuie să stea la baza noului sistem monetar internațional este acela al *respectării suveranității* țărilor membre, ceea ce înseamnă neamestecul în politica monetară și financiară internă, eliminarea posibilităților de creare a unor organisme valutar-financiare supranaționale.

O cerință obiectivă a reorganizării relațiilor monetare internaționale o constituie *întărirea monedelor naționale* și folosirea lor într-o măsură tot mai mare la desfășurarea acestor relații. Promovarea monedelor naționale în relațiile de plăți internaționale este o cerință logică a afirmării în continuare a statelor naționale, a creșterii rolului țărilor mici și mijlocii pe arena internațională, a recunoașterii faptului că independența și cooperarea nu sînt noțiuni care se exclud, ci se presupun. Creșterea rolului monedelor naționale în tranzacțiile internaționale necesită însă aplicarea, în țara de origine, a unei politici de consolidare a monedei, de creștere a puterii ei de cumpărare, atît în interior, cît și în exterior, de îndeplinire treptată a condițiilor pentru trecerea la *convertibilitate*.

Dezvoltarea normală a relațiilor economice internaționale implică existența unor parități și cursuri stabile, care să reflecte raporturi valorice *reale* între monede. Actualele condiții de schimb, create prin generalizarea fluctuării principalelor monede occidentale, reprezintă argumentul cel mai convingător pentru promovarea principiului stabilității. Stabilitatea cursurilor de schimb este organic legată de înfăptuirea echilibrului economic general. Fără o bază economică a unei asemenea stabilități, ea rămîne la stadiul de deziderat. Dar, realizarea unui control asupra fluctuațiilor cursurilor de schimb valutar nu reprezintă numai o problemă națională, ci, mai ales, una de ordin internațional. O rată de schimb nu rezultă exclusiv din situația caracteristică unei singure economii naționale, ci îndeosebi, din confruntarea acesteia cu alte economii naționale pe piața mondială. De aceea, stabilitatea ratelor de schimb valutar, pe termen lung, depinde de măsura în care se înfăptuiește o reală cooperare internațională în materie de politică valutară.

Restructurarea relațiilor monetare internaționale va influența favorabil desfășurarea comerțului mondial, va contribui la extinderea schimburilor economice între toate statele lumii, la valorificarea echitabilă, pe piața mondială, a rezultatelor muncii fiecărui popor, inclusiv ale țărilor în curs de dezvoltare.

Relațiile comerciale

Țările în curs de dezvoltare văd în exporturile lor principala sursă de venituri în devize, atît de necesare pentru plata importurilor de tehnologie și a serviciului datoriei externe. Privit din acest unghi, comerțul exterior apare ca un factor de creștere economică a tinerelor state. Aceasta însă mai mult în teorie, pentru că în practică, lucrurile sînt departe de a se prezenta pe măsura așteptărilor, a speranțelor statelor pornite pe calea unei dezvoltări de sine stătătoare.

În întreaga perioadă de după răsturnarea regimului colonial, în pofida unor evidente eforturi ale tinerelor state independente de a-și diversifica schimburile economice internaționale, comerțul lor cu țările capitaliste dezvoltate a continuat să aibă un rol primordial. Este adevărat că ponderea Nordului în exporturile Sudului a avut

o tendință de scădere ; cu toate acestea, la mijlocul actualului deceniu, ea continua să reprezinte peste 64%. Principalele piețe de desfacere ale țărilor în curs de dezvoltare sînt S.U.A., C.E.E. și Japonia, unde, în 1984—1985, s-au vîndut 23,3%, 20,4% și, respectiv, 13,4% din totalul mărfurilor exportate de acest grup de țări [56].

Treptat, în cadrul relațiilor comerciale Nord-Sud, s-au conturat trei zone principale de influență : cea a Statelor Unite — în America Centrală și de Sud, cea a C.E.E. — în Africa și Asia de Sud și cea a Japoniei — în Asia de Est și de Sud-Est. Gradul de dependență față de diferitele piețe externe diferă de la o regiune în dezvoltare la alta ; pe cît se pare, țările africane, mai puțin dezvoltate sînt mai dependente de exporturile lor către Piața comună vest-europeană (Burundi — 62%, Zair — 72%, Republica Centrafricană — 79%, Ruanda — 82% etc., în prima parte a actualului deceniu), decît sînt țările latino-americane față de S.U.A. (Brazilia — 25%, Bolivia — 28%, Guatemala — 35%, Ecuador — 43%, Mexic — 60% etc., în aceeași perioadă) [57].

Orice analiză obiectivă a istoriei relațiilor comerciale Nord-Sud scoate în evidență lupta continuă desfășurată între cele două părți : una — țările bogate, pentru menținerea privilegiilor, alta — țările sărace, pentru smulgerea unor concesii. În cele din urmă, Sudul a obținut satisfacerea unora dintre revendicările sale. Dar, Nordul nu s-a arătat niciodată generos. Mai mult încă, ceea ce oferea, cu zgîrcenie, cu o mînă, căuta să ia înapoi cu cealaltă. Astfel se explică de ce, în schimburile economice reciproce, nu s-a produs o cotitură radicală.

Problema exportului produselor primare al țărilor în dezvoltare

În ciuda unor eforturi, uneori destul de importante, în direcția diversificării producției, produsele primare continuă să aibă ponderea cea mai ridicată în totalul exporturilor țărilor în dezvoltare, furnizîndu-le majoritatea veniturilor în devize : cafeaua — peste 50% în

[56] UNCTAD, *Handbook of International Trade and Development Statistics*, 1986, supplement, New York, 1987, p. 64.
[57] *Op. cit.*, p. 110—121.

Columbia, 62% în Etiopia, 81% în Burundi și Ruanda, 95% în Uganda; bumbacul — peste 48% în Burkina Faso, 69% în Ciad; zahărul — peste 75% în Cuba; cuprul — 90% în Zambia etc., între anii 1982—1983 [58].

Țărilor „lumii a treia" le-a revenit rolul de producătoare de produse primare într-un mod forțat, în virtutea diviziunii internaționale capitaliste a muncii. Dar, deținînd acest rol, ele nu exercită un monopol, ba, mai mult, nu beneficiază nici de cel mai elementar sentiment de securitate.

Două sînt, în principal, cauzele care influențează negativ funcționarea pieței produselor primare: pe de o parte, obstacolele tarifare și netarifare ridicate de către țările capitaliste dezvoltate, pe de altă parte, instabilitatea prețurilor — fenomen care se manifestă cu pregnanță la intervale de timp destul de scurte.

Măsura în care exportul diferitelor produse primare întîmpină obstacole diferă de la o țară capitalistă la alta. În Europa occidentală și în Japonia, barierele sînt neînsemnate pentru materiile prime. În schimb, S.U.A. — mari producătoare de materii prime — se dovedesc mai protecționiste în acest domeniu. Un exemplu elocvent îl oferă severele restricții cantitative la importul de bumbac brut. Dacă ne referim însă la produsele alimentare, protecționismul C.E.E. este, în ansamblu, mai sever decît cel al S.U.A. [59]

Intervenția statală, în țările capitaliste dezvoltate, pentru protejarea produselor primare autohtone, îmbracă trei aspecte principale, în funcție de faptul dacă are drept scop susținerea prețurilor, reducerea costurilor de producție sau influențarea volumului comerțului exterior.

Susținerea prețurilor de producție urmărește menținerea veniturilor producătorilor la un nivel stabil. Acest lucru se realizează în două feluri: fie lăsînd prețurile pieței să fluctueze și făcînd vărsăminte direct producătorilor pentru a le asigura un nivel de prețuri garantat (sistemul „primelor de complement"), fie menținînd pre-

[58] *Idem*, p. 196—223.

[59] În Europa occidentală, produsele alimentare au fost protejate în mod frecvent printr-o rată generală situată între 60—100%.

țurile la un nivel determinat, prin achiziții guvernamentale completate, la nevoie, cu restricții la import.

Subvenționarea „factorilor de producție" constă în acordarea unor avantaje bănești producătorilor pentru achiziționarea de îngrășăminte, hrană pentru animale, semințe și mașini. Pe măsură ce aceste subvenții determină o creștere a productivității muncii și o reducere a costurilor de producție, gradul de susținere este redus proporțional. Este o metodă care contribuie direct la creșterea competitivității produselor agricole; ea este utilizată în țările mai puțin dezvoltate din Europa occidentală.

Restricțiile la import sînt cele mai larg utilizate pentru protecția produselor primare ale țărilor dezvoltate. Ele îmbracă forme foarte diverse. Se pot menționa, mai ales, drepturile vamale de import (la produsele alimentare), restricțiile cantitative la import asupra unei mari varietăți de produse primare, prețurile minime la import, interdicțiile sezoniere la import sau cele sanitare etc.

În ceea ce privește produsele tipice de export ale tinerelor state, cum sînt cele de origine tropicală, nu protecția constituie obstacolul principal în calea pătrunderii lor pe piețele țărilor dezvoltate, ci fiscalitatea. Dacă exporturile de cafea și cacao nu suportă deloc taxe în S.U.A., ele sînt lovite, în schimb, de taxe ridicate în Europa occidentală. Taxele fiscale se aplică, mai ales, produselor primare importate care sînt masiv cerute pe piața internă, ceea ce asigură bugetului statului capitalist venituri importante. Suprimarea acestor taxe rămîne, desigur, mijlocul cel mai important de stimulare a exporturilor țărilor în dezvoltare și de majorare a veniturilor lor în devize. O altă cale ar consta în acordarea unor compensații monetare tinerelor state care suportă o reducere a veniturilor reale. În principiu, acest vărsămînt compensatoriu ar trebui să fie egal cu diferența dintre valoarea exporturilor într-o perioadă dată și valoarea pe care aceste exporturi ar fi atins-o, dacă taxele fiscale n-ar fi fost aplicate. Dar, problema nu se pune la fel pentru toate produsele primare. În cazul celor de origină tropicală, a căror cerere este rigidă datorită saturației consumului, suprimarea sau reducerea taxelor fiscale n-ar mai avea importante efecte stimulatoare. În

schimb, ar fi foarte avantajos dacă tinerelor state exportatoare li s-ar ceda un anumit procentaj din drepturile fiscale percepute la import. Evident, pentru produsele primare cu o elasticitate a cererii relativ ridicată, suprimarea taxelor fiscale este preferabilă.

Una dintre marile probleme ale pieţelor produselor primare este instabilitatea preţurilor. La intervale destul de scurte de timp, preţurile se modifică, mişcarea lor destul de sinuoasă punînd ţărilor exportatoare de produse primare dificila problemă a regularizării veniturilor în devize obţinute la export. Această instabilitate afectează şi pe cumpărătorii din ţările capitaliste dezvoltate, unde ea introduce un element de incertitudine, făcînd dificilă exercitarea unui control asupra costurilor producţiei. În plus, pentru a preîntîmpina efectele negative ale oscilaţiilor bruşte ale preţurilor, fabricanţii sînt nevoiţi, fie să facă cheltuieli suplimentare pentru constituirea unor stocuri, fie să recurgă la înlocuitori sintetici mai scumpi. O stabilizare a preţurilor produselor primare ar avea, prin urmare, un efect pozitiv asupra poziţiei lor concurenţiale, fiind profitabilă atît pentru ţările în dezvoltare, cît şi pentru cele capitaliste, pentru toate statele lumii. Iată de ce, cooperarea între statele producătoare şi cele consumatoare pentru stabilizarea pieţelor produselor primare reprezintă o necesitate stringentă.

Anii '80 au debutat cu o adevărată criză a produselor primare, care se manifestă printr-o puternică reducere a cererii şi, în numeroase cazuri, o prăbuşire a preţurilor. După indicele global al U.N.C.T.A.D. pentru produsele primare necombustibile, calculat în dolari curenţi, preţurile medii au scăzut cu 10,7%, în 1985 faţă de anul precedent, ajungînd la nivelul cel mai scăzut înregistrat din 1976. Dacă este adevărat că preţurile produselor primare exprimate în dolari reflectă, în parte, fluctuaţiile cursului monedei americane, aceeaşi tendinţă rezultă şi în cazul în care se iau ca referinţă D.S.T.-urile : în 1985, faţă de 1984, contractarea preţurilor acestei categorii de produse reprezenta 8,5%. Sînt concluziile la care ajung experţii U.N.C.T.A.D., în studiul pe 1986 al situaţiei economiei mondiale.

Tabelul 10

Indicii UNCTAD privind preţurile produselor primare

1980 = 100

	1981	1982	1983	1984	1985
Indicele global	84,5	71,8	75,5	76,4	68,2
Produse alimentare	80,4	57,7	60,2	52,0	44,7
Uleiuri vegetale şi semînţe oleaginoase	95,8	75,0	91,7	124,0	85,4
Băuturi *	81,7	77,9	81,7	93,3	85,6
Materii prime agricole	87,2	75,2	80,7	78,9	70,6
Metale	86,2	78,0	77,1	73,4	72,5

* cafea, cacao, ceai.

Sursa : Nations Unies, *Étude sur l'économie mondiale*, 1986, New York, 1986, p. 297.

Aceste fluctuaţii de preţuri au determinat o degradare cu circa 30%, în 1986, faţă de 1980, a termenilor schimbului ţărilor în curs de dezvoltare cu ţările capitaliste dezvoltate, deteriorare considerată drept cea mai gravă din ultimii ani [60].

Fluctuaţia preţurilor este determinată de felul în care evoluează atît oferta, cît şi cererea, de raportul dintre ele. Pentru unele produse, cum sînt cele tropicale, unde cererea este puţin elastică, fenomenul are la bază, mai ales, modificările ofertei. În consecinţă, ţărilor în dezvoltare le revine sarcina principală ca, prin măsuri adecvate, să influenţeze direct proporţiile producţiei şi, prin aceasta, oferta de pe piaţa mondială. Producţia excedentară, în raport cu consumul, este aceea care influenţează negativ preţurile la produse primare, ca zahărul, cafeaua, cacao. Alta este situaţia în cazul produselor primare, de origine minerală (cupru, cositor etc.) unde, chiar în condiţiile unei cereri în creştere, adaptarea ofertei s-a făcut lent, nesatisfăcător, ceea ce a generat, de asemenea, o mare fluctuaţie de preţuri.

Dacă *modificarea proporţiilor ofertei cade în sarcina ţărilor în dezvoltare exportatoare,* modificarea cererii scapă acţiunii acestor ţări. *Cererea de produse primare depinde, în cea mai mare parte, de ţările capitaliste in-*

[60] Nations Unies : *Étude sur l'économie mondiale*, 1987, New York, 1987, p. 121.

dustrializate, — principalele importatoare ; ca urmare, lor le incumbă sarcina inițierii măsurilor menite să influențeze favorabil acest element al pieței.

După sfîrșitul celui de al doilea război mondial, sub euforia perioadei de pace care abia începuse, mulți erau cei care credeau în continua creștere a cererii de produse primare din partea țărilor capitaliste dezvoltate, pornite pe drumul redresării economice. Se vorbea mult despre eficacitatea jocului liber al forțelor pieței, capabile să asigure o repartiție optimă a resurselor mondiale, o trecere liberă a produselor de la o țară la alta ; ca și cum totul s-ar fi desfășurat în condițiile unei „concurențe perfecte". În fapt, aceste ipoteze au primit o cruntă dezmințire. Cererea de produse primare (cu excepția petrolului) n-a evoluat în direcția așteptată.

Față de vechea manieră, nerealistă, de a vedea lucrurile, Conferințele Națiunilor Unite pentru Comerț și Dezvoltare au marcat serioși pași înainte, UNCTAD promovînd o politică de rezolvare a problemei produselor primare axată pe *participarea activă a statelor lumii,* în cadrul unei largi cooperări internaționale. Unul dintre rezultatele acestei politici sînt acordurile internaționale pe produse primare [61].

În cadrul acestor acorduri, principalele mecanisme de intervenție s-au dovedit a fi stocurile internaționale regulatoare și contingentarea exporturilor.

Utilizarea mecanismului stocurilor internaționale regulatoare exercită, în mod direct, o influență stabilizatoare asupra pieței unui anumit produs primar. Stocul permite să se vîndă atunci cînd prețul depășește o anumită limită și să se cumpere cînd prețul scade sub limita convenită ; ca urmare, *efectele acestui mecanism se fac simțite imediat.* El este un instrument mai sensibil decît alte tehnici de stabilizare, mai ales în raport cu contingentele la export. Corectivele aduse acestora din urmă, atunci cînd se ivește necesitatea, nu acționează decît cu o anumită întîrziere. De asemenea, influența

[61] Faptul că „Programul integrat", adoptat la UNCTAD IV (1976) și care este considerat începutul unei noi abordări a problemei produselor primare din partea comunității internaționale, pune un accent deosebit pe extinderea acordurilor internaționale, demonstrează însemnătatea acestei metode de intervenție pe piața mondială.

precisă a variațiilor contingentelor asupra prețului mondial nu este cunoscută niciodată cu certitudine.

Regimul contingentării exporturilor este însă cel mai mult utilizat. Acest mecanism, pentru a fi eficient, se cere aplicat unei părți semnificativ de mari a comerțului cu un anumit produs. În măsura în care unele țări, exportatoare importante, se sustrag de la această politică, există riscul ca ele să vîndă pe piețele externe produse la prețuri mai scăzute și în cantități mai mari, fapt care s-a și petrecut în realitate.

Împărțirea unei piețe excedentare între mai mulți exportatori tinde să suscite conflicte de interese, deoarece fiecare țară dorește să obțină un contingent maxim. Pe parcurs pot surveni dificultăți în măsura în care contingentele de bază sînt fixate pe o perioadă prea lungă. Astfel de situații se ivesc ca urmare a creșterii productivității muncii și a reducerii costurilor de producție, în mod diferit, de la o țară la alta. În aceste condiții, pot apărea presiuni în scopul modificării contingentelor repartizate în funcție de vechiul raport de forțe. Acest mecanism, prin aplicarea sa exclusivă, *pe termen lung,* mai poate contribui și la o anumită „sclerozare" a structurii producției și a tehnicii. Contînd pe o parte din oferta globală, determinată aprioric, țara exportatoare nu este stimulată să-și perfecționeze metodele de fabricație, să-și diversifice producția.

Practica a demonstrat că dacă modificările cererii sînt acelea care provoacă ruperea echilibrului unei piețe, mecanismul stocului regulator se pretează cel mai bine pentru stabilizarea veniturilor din exporturi. În ce privește contingentarea exporturilor, ea se poate dovedi eficientă în cazul în care oscilațiile ofertei reprezintă elementul perturbator.

Care au fost rezultatele funcționării acordurilor internaționale pe produse primare ?

Se poate spune că, în măsura în care au funcționat, ele au servit interesele țărilor producătoare, mai ales în contextul scăderii însemnate a prețurilor. O bună parte a ofertei mondiale la export a fost sustrasă pieței ; în septembrie 1982, de exemplu, proporția corespunzătoare era de o treime pentru cafea, de peste un sfert pentru cositor, de circa 10% pentru cacao etc. În absența acordurilor, veniturile realizate de pe urma exportului acestor produse, în 1982, ar fi fost, după unele estimații, cu circa

25% inferioare față de cele efectiv obținute [62]. În același timp, au ieșit la iveală o serie de deficiențe, unele cu urmări grave, determinate, în majoritate, de pozițiile adoptate de țările capitaliste dezvoltate.

Una dintre problemele cele mai importante care își așteaptă și acum rezolvarea este aceea a procurării fondurilor necesare finanțării unui stoc regulator ; în majoritatea cazurilor, constituirea stocurilor a fost subvenționată de țările producătoare. Această cale nu este însă echitabilă, știut fiind că principalii producători de produse primare, participanți la acorduri, sînt tocmai țările în dezvoltare ; în plus, în reglementarea pieței produselor primare sînt interesate și țările capitaliste dezvoltate, ale căror costuri de producție sînt afectate de oscilațiile prețurilor. Repartiția justă a responsabilității finanțării stocurilor este o problemă care trebuie tratată la nivel internațional, luîndu-se în considerare factorii pertinenți, proprii fiecărei piețe în parte [63].

O importanță capitală pentru rezolvarea problemei finanțării stocurilor internaționale regulatoare va avea înfăptuirea prevederilor „Programului integrat", îndeosebi cele referitoare la constituirea unui „Fond comun". În concepția „Grupului celor 77", acest fond ar urma să

[62] Vezi *Doc. TD/273*, 1985.

[63] Țările în curs de dezvoltare participante la acorduri pe produse, ar putea primi un ajutor important pe această linie din partea F.M.I., în măsura în care s-ar mări accesul la mecanismul de finanțare a stocurilor regulatoare prin ridicarea plafonului impus în prezent tragerilor pentru membrii Fondului, mergîndu-se pînă la 100% din cotele-părți, adică așa cum stau lucrurile în cazul mecanismului de finanțare compensatorie. În ce privește această din urmă facilitate, țările sărace așteaptă o nouă lărgire și liberalizare a sa, care să asigure un *aport imediat* de lichidități acelor membri ale căror venituri din exportul produselor primare au scăzut puternic.

Un alt mecanism de finanțare în compensație a deficitelor de pe urma exporturilor de produse primare al țărilor în dezvoltare este cel instituit de către C.E.E. și cunoscut sub denumirea de „Stabex". El se aplică numai țărilor ACP — asociate la Piața comună. Scopul declarat constă în garantarea stabilității veniturilor din exporturile de produse primare ale acestor țări către C.E.E. Efectul stabilizator al sistemului este limitat ca urmare a faptului că el se aplică la un număr relativ redus de produse primare și numai atunci cînd reducerea veniturilor depășește un anumit procentaj. În general, materiile prime minerale sînt excluse, ca și zahărul, tutunul, carnea de vită. Ca urmare, țările care au deficitul cel mai mare nu sînt întotdeauna acelea care profită cel mai mult de pe urma „Stabex".

reducă în mare măsură greutatea care apasă pe umerii guvernelor țărilor participante la acorduri pe produse primare, el substituindu-se fondurilor de finanțare create pentru fiecare acord în parte. Unele țări capitaliste dezvoltate, și în primul rînd S.U.A., n-au îmbrățișat însă această idee, fapt care a contribuit hotărîtor la lipsa de progres pe această linie. Fondul comun, intrat în funcțiune la timpul prevăzut, ar fi impulsionat încheierea de noi acorduri pe produse, el fiind destinat să ofere o garanție pentru finanțarea stocurilor regulatoare. Negociat și aprobat în unanimitate, încă în 1980, pentru a deveni operațional, el trebuie ratificat de un număr de 90 de state, care să asigure două treimi din capitalul preconizat (470 de milioane de dolari). Dar, prin atitudinea de tergiversare a unora dintre țările bogate, s-a pierdut foarte mult timp, lăsîndu-se cîmp liber de acțiune forțelor oarbe ale pieței. Această atitudine a reprezentat, de fapt, o confirmare a poziției mai vechi, obstrucționiste, a țărilor capitaliste dezvoltate față de metoda de regularizare a funcționării pieței produselor primare prin acorduri internaționale între producători și consumatori. Multe dintre ele au boicotat acordurile care au funcționat pe parcurs, cum este cazul și cu cele mai recente privind zahărul sau cositorul.

De ce se opun cu atîta înverșunare țările capitaliste extinderii acestui mecanism de echilibrare a pieței ?

Desigur, că, în primul rînd, este vorba despre interesele societăților transnaționale, cele mai multe de origine americană, care controlează o bună parte a producției și mai ales a comercializării produselor primare. Apoi, nu trebuie uitat că prețurile produselor primare se formează, de regulă, în raport cu cotațiile de la bursele de mărfuri, cele mai importante fiind situate în marile țări capitaliste. Această stare de lucruri conferă țărilor bogate privilegii la care, în mod normal, ele nu vor să renunțe.

Problema promovării exportului produselor manufacturate al țărilor în dezvoltare

În cazul produselor primare, necesitatea exporturilor se înțelege de la sine. Aceste produse reprezintă cea mai mare parte a producției interne a tinerelor state, care,

în majoritatea cazurilor, depășește nevoile consumului intern, individual și productiv. Nu la fel se pune însă problema cu produsele manufacturate, unde legitimitatea unei politici orientate spre export trebuie să fie demonstrată în condițiile în care este vorba despre un sector în formare și care, cu unele excepții, nu satisface cererea internă.

În mod evident, valorificarea bogățiilor naționale prin export se face într-o măsură incomparabil mai mare în cazul produselor prelucrate, decît în cel al produselor brute. Cu cît gradul de prelucrare a unui produs este mai înalt, pentru o cantitate mai mică de muncă pe unitatea de produs, se obține un preț superior pe piața mondială, o cantitate sporită de devize.

Luînd în considerare numai produsele care au suferit o prelucrare în adevăratul sens al cuvîntului, pe primele locuri în exporturile țărilor în dezvoltare se situează textilele, confecțiile, încălțămintea și unele produse alimentare prelucrate. Cît privește produsele industriei grele, importanța lor în exporturile acestor țări continuă să fie redusă [64], fapt care influențează negativ cuantumul veniturilor în devize din exterior. Gama produselor manufacturate exportate rămîne, în general, destul de limitată. Trebuie reținut, de asemenea, că partea cea mai mare a produselor manufacturate ale țărilor în dezvoltare este exportată în țările capitaliste dezvoltate.

Cu toată ponderea scăzută pe care o dețin în exporturile mondiale de produse manufacturate, deși nu pot amenința interesele țărilor capitaliste dezvoltate, totuși, tinerele state independente întîlnesc în calea exporturilor lor atît obstacole tarifare, cît și netarifare.

Orice exportator dintr-o țară în dezvoltare este avertizat că tarifele vamale pe care le suportă propriile produse manufacturate în țările capitaliste *cresc în raport cu gradul lor de prelucrare*. Dar, politica tarifară a țărilor bogate mai are și un pronunțat caracter discriminatoriu ; taxele vamale la produsele finite și semifinite sînt, în numeroase cazuri, mai ridicate atunci cînd este vorba despre importul din țările în dezvoltare, decît atunci cînd importurile provin din țări capitaliste dezvoltate. Argu-

[64] Cu excepția cîtorva țări și teritorii — Brazilia, Argentina, Mexic, Hong-Kong, Singapore, Coreea de Sud —, care exportă chiar și produse ale unor industrii de „vîrf".

mentul utilizat este mereu același : tinerele state independente ar face o concurență neloială prin faptul că, plătind salarii mult mai mici muncitorilor, s-ar prezenta pe piața mondială cu mărfuri ale căror costuri de fabricație ar fi artificial diminuate. Or, tocmai pentru a repune lucrurile în limitele lor firești, produsele manufacturate la a căror fabricație s-a utilizat o mare cantitate de mînă de lucru, suportă taxe vamale dintre cele mai ridicate. Realitatea este însă alta : pentru acest gen de produse, de regulă, țările capitaliste dezvoltate sînt mai puțin competitive.

O mare parte a exporturilor de produse manufacturate ale tinerelor state este limitată prin contingente. Dacă se exclud produsele petroliere și metalele, proporția produselor manufacturate supusă restricțiilor cantitative atinge aproximativ 30%. Acest mijloc direct de protecție — contingentarea importurilor — este cu atît mai utilizat cu cît tarifele vamale sînt considerate insuficiente de către multe țări capitaliste. În plus, contingetele sînt stabilite, adesea, într-un mod dicriminatoriu la adresa țărilor în dezvoltare, sub pretextul că acestea ar produce în condiții neloiale de concurență.

Tinerele state au resimțit puternic efectele măsurilor netarifare inițiate de țările capitaliste, cu atît mai mult cu cît aveau serioase incidențe tocmai asupra produselor devenite mai competitive [65].

Pînă în prezent, cea mai importantă măsură luată de comunitatea internațională pentru promovarea exporturilor de produse manufacturate și semifinite ale țărilor în dezvoltare rămîne instaurarea *unui sistem generalizat*

[65] În piața comună vest-europeană, în 1980, peste 80% din ansamblul măsurilor netarifare aplicate importurilor de textile, încălțăminte și confecții au lovit numai țările în dezvoltare, deși importurile din aceste țări nu reprezentau decît o mică parte din cererea internă : 11% la textile și 12% la încălțăminte, în același an.

Unul dintre exemplele cele mai semnificative de măsuri de limitare cantitativă a importurilor, care lovesc puternic în interesele țărilor în curs de dezvoltare este „Aranjamentul privind comerțul internațional cu textile" sau, cum i se mai spune, „Acordul multi-fibră" (A.M.F.). Prelungit, recent, pînă în august 1991, el acoperă, la ora actuală, aproape 50% din comerțul mondial cu textile și confecții. Este considerat unul dintre principalele acorduri comerciale internaționale care contravine flagrant regulilor G.A.T.T.

de preferințe tarifare, fără reciprocitate și nediscriminatorii.

Dar, și de această dată, tinerele state au avut de înfruntat opoziția puternică a țărilor capitaliste dezvoltate. În mod special, S.U.A. au prezentat obiecții bazate pe falsul argument că aplicarea clauzei națiunii celei mai favorizate, considerată cheia de boltă a multilaterialismului comercial, ar oferi condiții suficiente țărilor sărace, ea asigurîndu-le automat avantajele pe care țările capitaliste dezvoltate și le acordă reciproc. În concepția americană, orice excepție de la acest principiu ar fi creat riscul ca, pe termen lung, cîștigurile să fie mai mici decît pierderile rezultate din dispariția progresivă a „clauzei". În realitate însă, problema clauzei națiunii celei mai favorizate este justă, dar numai în aparență ; în cadrul ei, se tratează în mod egal toate țările. Dar, acestea sînt foarte diferite, inegale ca putere economică și nivel de dezvoltare. Este, deci injust să se acorde același tratament unor economii naționale atît de diferențiate. De unde și necesitatea unor preferințe tarifare.

Intrat în vigoare la începutul anului 1971, S.G.P. a generat, ulterior, multe deziluzii. Înainte de toate, pentru că țările capitaliste s-au opus ca sistemul să fie extins și asupra produselor primare care, așa cum s-a văzut, au ponderea cea mai mare în exporturile tinerelor state ; în al doilea rînd, datorită „listelor de excepții", alcătuite de țările capitaliste, care fac să nu beneficieze de preferințe tarifare tocmai acele produse manufacturate și semifinite care aduc prin export cele mai însemnate venituri țărilor în dezvoltare [66] ; în al treilea rînd, reducerile tarifare n-au avut amploarea așteptată ; în al patrulea rînd, țările capitaliste au recurs la măsuri de salvgardare chiar și în cazurile cînd nu putea fi vorba

[66] În general, din schemele de preferințe vamale pe care diferitele țări capitaliste dezvoltate le aplică exporturilor de produse manufacturate ale țărilor în dezvoltare au fost excluse tocmai aceste produse, iar cele incluse au fost supuse, în bună parte, restricțiilor cantitative. În aceste condiții, doar o mică parte a exporturilor de produse manufacturate ale tinerelor state au beneficiat, în mod real, de pe seama SGP. S-a ajuns pînă acolo încît S.U.A. și C.E.E. au eliminat din schemele lor de preferințe țări în dezvoltare relativ industrializate, adică tocmai pe acelea care deveniseră competitive.

despre o dezorganizare efectivă a piețelor sau despre grave dezechilibre al balanțelor lor de plăți externe [67].

În condițiile prelungirii recesiunii mondiale, țările bogate au trecut la o adevărată ofensivă împotriva aplicării S.G.P. Ele nu pierd nici un prilej pentru a ataca principii fundamentale pe care se bazează sistemul. Astfel, se contestă dreptul țărilor în dezvoltare care au devenit competitive într-un domeniu sau altul, de a mai beneficia, în continuare, de tratament preferențial. Se reproșează, totodată, tinerelor state, că recurg la protecționism, încercîndu-se, de fapt, o justificare a proliferării neoprotecționismului. În realitate, dacă se înregistrează o reducere a importurilor unor țări în dezvoltare acest lucru se datorează, înainte de orice, reducerii încasărilor lor din exporturi, înrăutățirii termenilor schimbului țărilor sărace cu cele bogate, creșterii importante a plăților în contul serviciului datoriei externe. De aceea, o reducere a obstacolelor, acolo unde există, nu ar atrage după sine o sporire notabilă a importurilor, ci ar modifica, poate, structura acestor importuri. Iată de ce, protecționismul țărilor în dezvoltare nu are și nu poate avea efecte nocive asupra volumului comerțului internațional. Așadar, datorită atitudinii țărilor capitaliste, după cum se demonstrează într-o recentă lucrare românească de specialitate, asistăm la o involuție a sistemului generalizat de preferințe [68].

Care ar putea să fie motivația poziției obstrucționiste a multor țări capitaliste dezvoltate față de comerțul lor cu „lumea a treia" ?

În mod evident, cel puțin deocamdată, țările bogate preferă să dezvolte comerțul reciproc. Societățile transnaționale și-au creat chiar o piață a lor proprie, pe care au dezvoltat-o într-o asemenea proporție încît astăzi se poate vorbi despre o nouă trăsătură a comerțului internațional — aceea a „internalizării" unei bune părți a schimburilor mondiale. Argumentele pentru comerțul Nord-

[67] Elementul arbitrar și-a făcut loc prin introducerea de către S.U.A. și C.E.E. (principalele piețe ale țărilor în dezvoltare) a unor clauze de salvgardare „selective" care permit suprimarea preferințelor sau restrîngerea accesului pe piețele lor, atunci cînd se consideră că importul reprezintă o amenințare pentru producătorii interni.

[68] Vezi lucrarea *„Criza economică mondială"* (coordonator Costin Murgescu), Editura Științifică și Enciclopedică, București, 1985, p. 123—127.

Nord sînt arhicunoscute și nu este cazul să mai insistăm asupra lor. Ceea ce ni se pare însă că trebuie reținut este faptul că între țările capitaliste, îndeosebi în cadrul triunghiului — C.E.E. — Japonia — S.U.A., se desfășoară adevărate războaie comerciale, care înseamnă tot atîtea violări flagrante ale regulilor GATT. Cine vrea să învețe școala eludării acestor reguli să se adreseze membrilor acestui „triumvirat".

Și totuși, în cele din urmă, țările capitaliste dezvoltate vor fi nevoite să consimtă să dezvolte într-o măsură considerabil mai mare și pe alte baze, mai echitabile, comerțul cu țările în curs de dezvoltare. În fond, „lumea a treia" constituie o piață potențială de cea mai mare importanță, pe care și-o vor disputa tot mai mulți participanți la circuitul economic mondial, printre care și țările socialiste care, după cum bine se știe, pun la baza activității lor comerciale alte principii decît cel al supunerii partenerului. Timpul zboară, ritmul schimbărilor este astăzi mai intens ca oricînd, așa că țările bogate vor trebui să-și modifice atitudinea cît mai grabnic.

Necesitatea edificării unui sistem comercial mondial echitabil

Mecanismul actualului sistem comercial mondial funcționează pe baza unor principii și reguli fundamentale elaborate imediat după ultimul război mondial [69], în urma unor negocieri între țările capitaliste, într-o perioadă cînd actualele țări în dezvoltare, în marea lor majoritate, nu era independente și cînd comerțul dintre țările coloniale era aproape nul. Aceste reguli [70] urmăresc, în esență, să furnizeze cadrul juridic internațional pentru un sistem economic axat pe libera concurență care, prin forța împrejurărilor, nu este și nu poate fi favorabil țărilor în dezvoltare, atîta timp cît acestea sînt caracterizate printr-o productivtate a muncii inferioară celei a țărilor dezvoltate. În plus, în prezent, în condițiile în care societățile trasnaționale joacă un rol principal pe piața mondială, cînd asistăm la intervenția statală în economie, în comerțul internațional, cînd o bună parte a

[69] Cu ocazia Conferinței de la Havana din 1947.
[70] Inspirate din jurisdicția anglo-saxonă.

schimburilor comerciale îmbracă forma trocului, aceste reguli, nu o dată, devin inoperante. Mai trebuie menționat că „Acordul general" nu conține reguli relative la practicile netarifare, decît în măsura în care ele sînt necesare pentru prezervarea valorii concesiilor tarifare.

Acordul General pentru Tarife și Comerț a fost creat pentru a răspunde unor necesități ale țărilor capitaliste. Este adevărat că, pe parcurs, s-a încercat o adaptare a sa la noile realități, îndeosebi la cele legate de prezența în număr tot mai mare a „Părților contractante" în curs de dezvoltare. Partea a IV-a a Acordului general conține un număr de angajamente la care subscriu țările capitaliste dezvoltate ; ele acceptă să se abțină de a agrava obstacolele din calea exporturilor de produse care prezintă interes special pentru tinerele state independente și să acorde o „înaltă prioritate" reducerii obstacolelor existente. Ulterior, datorită activității în cadrul G.A.T.T., au fost realizate reduceri tarifare importante. Numai că reducerile operate, în cazul exporturilor care prezintă interes major pentru țările în dezvoltare cum sînt textilele, confecțiile, produsele siderurgice, băuturile tropicale, s-au situat sub media performanțelor înregistrate pentru ansamblul produselor manufacturate [71]. Aceste concesii s-au dovedit inferioare și față de cele pe care părțile contractante cu „economie de piață" și le-au consimțit reciproc. În plus, conform unei opinii care cîștigă teren, acordul țărilor capitaliste de a coborî considerabil media drepturilor vamale s-a datorat, în bună parte, scăderii importanței protecției tarifare [72] și creșterii tot mai evidente a rolului protecției netarifare.

În forma sa actuală, G.A.T.T.-ul reprezintă un cadru instituțional menit să promoveze, în primul rînd, schimburile comerciale între părțile contractante dezvoltate și,

[71] La sesiunea extraordinară a G.A.T.T. din 1987, ținută la Punta del Este (Uruguay), părțile contractante au căzut de acord ca, în cel mult 4 ani, să se lanseze o nouă serie de negocieri tarifare multilaterale.

[72] Trecerea la regimul cursurilor valutare fluctuante a redus aproape la zero importanța economică a concesiilor tarifare negociate anterior. Flotarea liberă a ratelor de schimb favorizează presiunile protecționiste și incită factorii naționali de decizie să pună accentul pe restricții cantitative, pe politici de susținere a prețurilor etc.

abia în al doilea rînd, fluxurile de mărfuri Nord-Sud. De asemenea, el nu poate răspunde satisfăcător necesității promovării comerțului Sud-Sud, deziderat care se află la ordinea zilei.

Relațiile comerciale între țările în dezvoltare reprezintă un subsistem, aflat într-o fază embrionară, al sistemului comercial internațional. Ele sînt încă tributare faptului că înainte de obținerea independenței, pentru cea mai mare parte a fostelor colonii, comerțul reciproc era practic inexistent.

Primele eforturi întreprinse pentru stimularea fluxurilor comerciale Sud-Sud au vizat încheierea unor acorduri regionale și subregionale, încercîndu-se alinierea acestora după modelele zonelor de liber schimb și de uniuni vamale agreate de GATT (art. XXIV) și evitarea extinderii concesiilor acordate între țările în dezvoltare la toate părțile contractante. Astfel de acorduri au avut succes, mai mult sau mai puțin ; ele au permis, însă, inserția unor concepte străine spiritului Acordului general, cum este de pildă, cel de coordonare a specializării în producția industrială [73].

La rîndul ei, tentativa de a pune în aplicare un sistem multilateral comercial preferențial între țările în dezvoltare, fondat pe regulile GATT, n-a avut decît un succes limitat. Acest lucru se datorează mai multor factori, îndeosebi rolului variabil al drepturilor vamale ca instrument de politici comerciale al țărilor în dezvoltare și problemelor pe care le ridică aplicarea conceptelor și tehnicilor de negociere specifice GATT în contextul caracteristic relațiilor comerciale dintre aceste țări.

Activitățile concomitente ale GATT și UNCTAD ridică problema paralelismelor („double emploi") între cele două organizații. Această problemă s-a pus, îndeosebi, după lărgirea „Acordului general", prin includerea „Părții a IV-a" privind țările în dezvoltare. Au apărut, astfel, pe parcurs, „conflicte de competență", fie că a fost vorba despre preferințele tarifare, acordurile internaționale pe produse și reglementarea, în general, a problemei

[73] În „clauza de împuternicire" (habilitation) rezultată din „Tokyo Round", s-a recunoscut că ar trebui lăsată țărilor în dezvoltare — membre GATT — mai multă libertate de mișcare în această direcție.

produselor primare, sau despre reducerea obstacolelor din calea exporturilor tinerelor state [74].

Odată cu trecerea timpului, a devenit evident că țările în dezvoltare preferă UNCTAD-ul, iar cele capitaliste dezvoltate — GATT-ul, atunci cînd în discuție se află problemele comerțului internațional.

„Conflictele de competență" dintre cele două organizații, sînt accentuate de deosebirile de ordin doctrinar. Este adevărat că ambele urmăresc stimularea comerțului internațional ; dar, în timp ce GATT-ul caută să atingă acest obiectiv, mai ales prin liberalizarea comerțului, prin crearea condițiilor manifestării libere a forțelor pieții, UNCTAD-ul preferă calea „dirijismului", a intervenției conștiente pentru reglementarea funcționării diferitelor piețe. Se impune, așadar, crearea unei organizații internaționale specializate în domeniul comerțului, organizație autonomă în cadrul sistemului Națiunilor Unite. Un nou sistem comercial internațional, echitabil, nu poate fi conceput fără transformări radicale pe plan instituțional.

Noul sistem comercial mondial trebuie astfel conceput încît să devină un puternic factor de creștere economică generalizată, de specializare internațională echitabilă în producție ; el va stimula, astfel, transformările de structură necesare din cadrul economiei mondiale, va contribui la eliminarea dezechilibrelor, la netezirea căii către o diviziune mondială a muncii echitabilă, la eradicarea subdezvoltării. În măsura în care va juca acest rol, va deveni posibilă trecerea de la faza „ajutorului financiar pentru dezvoltare", la faza „ajutorului prin comerț", ceea ce va însemna, în ultimă instanță, stimularea efortului propriu și, totodată, o influență directă, favorabilă, asupra problemei datoriei externe a țărilor în dezvoltare.

Un nou sistem comercial mondial presupune schimbări radicale, atît în sistemul financiar internațional, cît și în cel valutar. Într-o lume a interdependențelor, *armonizarea mecanismelor de funcționare a celor trei sisteme* se impune ca o necesitate obiectivă ; ele trebuie să se completeze în așa fel, încît schimburile comerciale

[74] Aceste preocupări cvasi-identice, au condus la un paralelism și pe plan instituțional : Comitetul comerțului și dezvoltării al GATT și Consiliul comerțului și dezvoltării al UNCTAD, grupul de lucru privind preferințele tarifare în cadrul GATT și Comitetul special de preferințe al UNCTAD.

dintre toate statele lumii să se poată desfășura în mod normal, pe baze reciproc avantajoase.

Armonizarea celor trei sisteme internaționale presupune abandonarea opticii „departamentale" de pînă acum și adoptarea unei noi concepții cu adevărat mondialiste. Dar cine să elaboreze noua concepție și, mai ales, cine să o transpună în practică ?

Dacă rezolvarea problemei va fi lăsată pe seama exclusivă a uneia sau alteia dintre instituțiile specializate, autonome, din sistemul Națiunilor Unite, există riscul să se meargă mai departe pe drumuri paralele, în loc să se găsească modalitatea realizării concordanței unor mecanisme sectoriale. De aceea, în lipsa unei organizații mondiale a comerțului, cadrul instituțional cel mai adecvat rămîne, în continuare, Adunarea Generală a ONU. Dezbaterile organizate în acest cadru ar putea constitui unul dintre obiectivele centrale ale preconizatelor „negocieri globale", un pas hotărîtor în direcția instaurării noii ordini economice internaționale.

Un comerț mondial, eliberat de restricții tarifare și netarifare, avînd la bază o largă cooperare internațională va crea condițiile propice liberului acces al tuturor țărilor lumii la sursele de materii prime și de energie. Va deveni astfel posibilă aprovizionarea normală cu materii prime — neîntreruptă și în cantitățile necesare — ceea ce va asigura condiții pentru dezvoltarea tuturor economiilor naționale.

Un comerț internațional echitabil cu materii prime trebuie să fie reciproc avantajos, atît pentru producător, cît și pentru consumator. De aceea, se impune instituirea unui mecanism de prețuri care să permită remunerarea corespunzătoare a producătorului și, în același timp, un efort financiar echilibrat al consumatorului. Aceasta înseamnă că, în domeniul prețurilor, trebuie avute în vedere cel puțin două aspecte fundamentale :

a) fixarea unor prețuri internaționale ale materiilor prime care să reflecte valoarea lor. În legătură cu acest deziderat, trebuie să se facă distincție între materiile prime regenerabile și cele neregenerabile, să se țină seama de faptul că, acestea din urmă, devenind tot mai rare, capătă și o valoare internațională tot mai mare în condițiile creșterii continue a cererii. Totodată, trebuie ținut cont și de valoarea de întrebuințare a unei materii prime. Unele din ele, mai ales cele neregenerabile, au mai multe destinații : materii prime pentru industrie,

precum și produse energetice. Ca atare, cererea pentru astfel de mărfuri este ridicată, fapt care acționează în direcția creșterii prețului ;

b) necesitatea respectării corelației dintre prețurile materiilor prime și cele ale produselor industriale. Corelarea acestor prețuri este o cerință economică obiectivă : pe de o parte, orice produs industrial include o anumită cantitate de materii prime ; în consecință prețul produsului finit va reflecta prețul materiilor prime incluse ; pe de altă parte, extragerea pe scară industrială a materiilor prime necesită folosirea unor mașini și utilaje adecvate al căror cost, prin amortizare, se transmite treptat asupra valorii materiilor prime obținute cu ajutorul lor.

La toate aceste considerente mai trebuie adăugat și următorul, de ordin mai general : țările în dezvoltare sînt, îndeosebi, exportatoare de materii prime și importatoare de produse industriale. Termenii schimbului lor cu țările industrializate nu se pot ameliora, decît în situația în care se elimină discriminările în politica de prețuri, tendința de deschidere a foarfecelui prețurilor în favoarea produselor industriale.

Corelarea celor două categorii de prețuri, *generalizată și nu limitată,* este menită să alcătuiască fundamentul economic al bunelor relații dintre producătorii în cauză. Respectarea unei astfel de corelații de prețuri ar elimina practic orice tendință de excese pe piața mondială.

Dat fiind amploarea și dificultatea problemei, realizarea ei practică ar deveni posibilă numai printr-o *negociere globală* între principalii producători, precum și între aceștia și principalii consumatori. O astfel de negociere ar trebui să urmărească încheierea unor acorduri destinate să împiedice dereglarea, în proporții mari, a prețurilor pe diferitele segmente ale pieții mondiale, îndeosebi pe cele ale materiilor prime, mai des supuse fluctuațiilor.

Privind realist situația, trebuie recunoscut că, astăzi, în economia mondială funcționează mai multe subsisteme comerciale, cel al țărilor capitaliste, cel al țărilor socialiste și cel al „lumii a treia". Noul sistem comercial mondial are, de aceea, menirea să declanșeze mecanisme cu efecte centripete și nu centrifuge, *să contribuie la dezvoltarea continuă a pieței mondiale unice.* Ținînd

însă seama de poziția dezavantajoasă a țărilor în dezvoltare, noul sistem, pentru a compensa această stare de lucruri, trebuie să ofere cadrul necesar promovării comerțului tinerelor state independente, inclusiv a celui Sud-Sud.

Dar, pentru a putea fi vorba despre un sistem comercial mondial în adevărată accepțiune a cuvîntului, va fi necesar să se rezolve o problemă de maximă complexitate — aceea a compatibilității sale cu cele două sisteme economice fundamentale cunoscute, în prezent, — cel capitalist, axat pe economia de piață, și cel socialist, avînd la bază proprietatea socialistă asupra mijloacelor de producție și dezvoltarea planificată. Credem că este condiția *sine qua non* a viabilității oricărui sistem la scară mondoeconomică, în condițiile contemporane. Comerțul internațional, așa cum s-a desfășurat el, s-a aflat sub imperiul unor legități specifice modului de producție capitalist. Or, încă de pe acum, au devenit evidente inconvenientele majore ale acestui fapt. Este cert că nu se va mai putea continua astfel. Atunci pe ce cale se va merge ?

Dacă se admite ideea coexistenței și întrecerii economice pașnice între capitalism și socialism, atunci va trebui să se recurgă la mecanisme comerciale care să fie compatibile cu cele două sisteme social-politice. Probabil că aceste mecanisme vor include elemente caracteristice ambelor tipuri de economii, unele specifice pieții libere, altele avînd un caracter conștient, planificat. Să ne gîndim la unele mecanisme care funcționează deja în economia mondială, cum ar fi, de pildă, cele din cadrul F.M.I. Mai există, apoi, și exemplul oferit de controversatele acorduri internaționale pe produse primare ; ele pot fi calificate drept o formă de intervenție în economie la scara internațională. Este o intervenție multilaterală, deoarece presupune unirea forțelor mai multor state. Caracterul ei nu este monopolist ; țări membre pot fi nu numai cele capitaliste, scopul urmărit nu este realizarea unui profit de monopol, intervenția nu este subordonată intereselor vreunei oligarhii financiare. Fapt este că un nou sistem comercial mondial nu poate fi decît rezultatul unei efective cooperări între toate statele lumii, indiferent de orînduirea lor socială.

Accesul neîngrădit la știință și tehnologie modernă — componentă inseparabilă a noii ordini economice internaționale

În zilele noastre asistăm, sub directa înrîurire a științei, la modificarea continuă a condițiilor producției materiale, la stăpînirea tainelor materiei și valorificarea tot mai eficientă a bogățiilor naturii, la sporirea capacității creatoare a popoarelor. Atît în sfera perfecționării forțelor de producție ale societății, cît și a gîndirii și creației spirituale, nici o națiune nu se mai poate dezvolta fără aportul științei și tehnicii înaintate, viitorul omenirii însuși nu mai poate fi conceput în afara marilor cuceriri ale gîndirii științifice.

Transferul internațional de tehnologie are un *caracter obiectiv*, el fiind determinat de dezvoltarea diviziunii mondiale a muncii, de adîncirea specializării internaționale în producție, în condițiile revoluției științifico-tehnice. În mod evident, R.S.T. produce o „explozie tehnologică", intensifică considerabil ritmul schimbărilor (implicit fenomenul uzurii morale a fondurilor fixe), mărește costul cercetării științifice pînă la dimensiuni care depășesc, uneori, chiar și posibilitățile țărilor bogate. Prin urmare, scopul transferului internațional de tehnologie este completarea diferenței care apare, într-un domeniu sau altul, între necesarul de tehnologie și potențialul național disponibil. Practica demonstrează că *proporțiile acestei diferențe sînt într-un raport invers cu gradul de dezvoltare economică a țării respective.*

Limitele accesului

Pe drept cuvînt, se pune întrebarea : au oare țările aflate pe calea dezvoltării independente acces liber, neîngrădit, la tehnologia modernă ? Fără îndoială că nu. Este adevărat, fondul mondial de cunoștințe științifice și tehnice crește într-un ritm din ce în ce mai rapid ; dar, acest fond se pretează proporțional tot mai puțin unei utilizări directe în țările în curs de dezvoltare. Există mai multe explicații pentru acest fenomen.

În primul rînd, noile descoperiri tehnice pun accentul pe metode de producție caracterizate prin folosirea unui procent ridicat de capital și a unei cantități reduse de

forță de muncă, dar cu o calificare superioară ; tinerele state, în majoritatea lor, duc însă lipsă de capitaluri pentru investiții și de personal calificat. Această diferență între complexul de resurse cerut de noua tehnică și resursele efective ale țărilor în curs de dezvoltare le plasează pe acestea într-o situație mereu mai dezavantajoasă.

În al doilea rînd, tehnicile existente necesită o organizare la scară mare a producției, în timp ce piețele tinerelor state au, cel puțin în stadiul inițial, posibilități de absorbție reduse.

În al treilea rînd, cea mai mare parte a efortului științific și tehnic mondial este îndreptată spre satisfacerea unor cerințe ale ramurilor „de vîrf" care, cu unele excepții, nu există în fostele colonii și nici nu vor apărea într-un viitor apropiat, în cele mai multe dintre ele.

În ce privește piața internațională a tehnologiei, prin caracterul ei actual, este greu accesibilă tinerelor state. Ea se caracterizează prin faptul că numărul cumpărătorilor depășește considerabil pe cel al vînzătorilor, aceștia din urmă beneficiind de o situație de monopol. Poziția pe care o dețin vînzătorii de tehnologie le permite să practice o discriminare față de cumpărători, să-și asigure profituri de monopol extrem de ridicate [75]. În plus, între vînzători relativ puțin numeroși se pot stabili mai ușor înțelegeri în scopul accentuării dominației asupra pieții, înțelegeri care lovesc și mai mult în interesele cumpărătorilor.

O caracteristică a acestei piețe este și faptul că, alături de marii producători, cei mici pot avea, la rîndul lor, o poziție de monopol, rezultată din caracterul de unicat al tehnologiei. Acest fapt accentuează trăsăturile „oligopolice" ale pieții internaționale a tehnologiei. În aceeași direcție acționează și exercitarea, în anumite condiții, a „dreptului de proprietate industrială" în virtutea căruia orice invenție poate fi protejată prin brevetarea ei.

Piața mondială a tehnologiei devine din ce în ce mai ermetică pentru tinerele state. Aproape 90 la sută din

[75] Un exemplu, printre numeroase altele, îl oferă piața internațională a ordinatoarelor, dominată categoric de societatea transnațională I.B.M.

comerțul mondial de tehnologie are loc între țările capitaliste dezvoltate, iar mai mult de jumătate din acesta se desfășoară între societățile transnaționale. În aceste condiții, comerțul cu tehnologie poartă o puternică amprentă capitalistă.

Cunoașterea prețurilor pe „piața de cunoștințe tehnico-științifice" este extrem de dificilă, datorită caracterului secret al tranzacțiilor. De multe ori, mărfurile oferite pe această piață sînt unicate, ceea ce îngreunează estimarea prețului chiar și prin analogie. Există multe necunoscute în stabilirea costului transferului ; ceea ce se știe exact, este faptul că prețurile cresc, transferurile devenind tot mai costisitoare.

Ca urmare a cedării brevetului sau pe parcursul folosirii licenței, intervin unele clauze și practici care determină pe beneficiar să efectueze o serie de plăți care măresc costul inițial. Apar așa numitele *costuri ascunse ;* beneficiarul, mai ales cînd este vorba despre o țară în dezvoltare, este obligat să cumpere în exclusivitate de la furnizor, o serie de produse intermediare sau servicii, pe care nu le poate prevedea, fiind nevoit să accepte cheltuieli suplimentare care fac ca prețul final al folosirii tehnologiei importate să fie mult superior celui mondial. Climatul de incertitudine caracterizează piața internațională a tehnologiilor.

Mecanismele inechitabile ale pieței, restricțiile și obstacolele existente, conduc la un adevărat colonialism tehnologic. Poziția monopolistă pe care o dețin exportatorii de tehnologie din Occident le permite să practice prețuri excesiv de ridicate, o discriminare evidentă față de statele importatoare din „lumea a treia".

Numeroase alte obstacole continuă să limiteze accesul țărilor în curs de dezvoltare la cuceririle științei și tehnicii moderne : actuala criză economică mondială, inflația, dobînzile înalte pe care trebuie să le plătească aceste țări, enorma lor datorie externă, dezordinea monetară internațională, le restrîng considerabil puterea de cumpărare.

Un obstacol major îl constituie, totodată, cursa înarmărilor, care deturnează importante fonduri de la cercetarea științifică civilă spre cea militară, împiedicînd știința și tehnica să se manifeste în mod plenar ca factori fundamentali ai dezvoltării economice și sociale. Calcule efectuate de specialiști ai O.N.U. arată, între

altele, că, la nivelul anului 1980, cu mai puțin de 0,5 la sută din cheltuielile militare mondiale s-ar fi putut realiza, pînă în anul 1990, utilajul agricol necesar pentru creșterea producției alimentare și compensarea deficitului de hrană al țărilor cu venituri scăzute. Aceleași calcule evidențiază faptul că, cu o sumă reprezentînd a opta parte din cheltuielile anuale pentru creșterea arsenalelor nucleare s-ar putea finanța activitățile de preinvestiții pentru punerea în valoare a noilor surse de energie, precum și a celor regenerabile, în ansamblul țărilor în curs de dezvoltare.

Actuala ordine tehnologică mondială se caracterizează prin creșterea considerabilă a rolului factorilor militari, a considerentelor de ordin politico-strategic în dezvoltarea tehnico-științifică și, din acest motiv, a discriminărilor în propagarea tehnologiei moderne. Ea urmărește, în fapt, să permanentizeze starea de dependență tehnologică a țărilor în curs de dezvoltare față de statele capitaliste industrializate.

Pentru crearea unei baze tehnologice proprii a țărilor rămase în urmă

Necesitatea restructurării ordinii tehnologice existente a fost recunoscută de Adunarea Generală a O.N.U., încă din 1974, în Declarația și Programul de acțiune privind instaurarea noii ordini economice internaționale. Acest obiectiv a fost reinserat în rezoluțiile altor foruri internaționale. Conferința Națiunilor Unite privind știința și tehnologia în slujba dezvoltării, în Programul de acțiune de la Viena, s-a pronunțat pentru edificarea rapidă a unei capacități tehnologice proprii a țărilor în curs de dezvoltare, în vederea diminuării și, în cele din urmă, a lichidării dependenței lor față de țările industriale. La aceeași conferință s-a relevat necesitatea sporirii rolului cooperării tehnologice internaționale în atingerea unor asemenea obiective, precum și importanța trecerii la măsuri concrete, care să țină seama de condițiile specifice din țările în curs de dezvoltare. De altfel, tot mai mulți specialiști consideră că a sosit momentul să se treacă de la vorbe la fapte, de la angajamente formale la acțiuni rapide, eficiente. În acest sens, se apreciază că o atenție sporită trebuie acordată căilor transferului

internațional de tehnologie, îndeosebi comerțului și investițiilor externe. Pentru ca aportul comerțului internațional la transferul de tehnologie către țările în curs de dezvoltare să crească, pe fondul general al preocupărilor pentru îmbunătățirea raportului de schimb — materii prime — produse prelucrate, se impune găsirea unor posibilități reale ca transferul să se efectueze în condiții de favoare. Astfel de măsuri, cum ar fi acordarea clauzei națiunii celei mai favorizate, îndeosebi în cazul comerțului cu tehnologie, obținerea de credite în condiții avantajoase pentru debitori, reglementarea prețurilor în comerțul cu brevete și licențe și, în general, a regimului de proprietate industrială, în scopul adaptării lui la circumstanțele specifice și la obiectivele naționale ale țărilor rămase în urmă, ar putea juca un rol de seamă în stimularea importurilor de tehnologie ale țărilor lumii a treia.

În același timp, o contribuție majoră la înfăptuirea noii ordini tehnologice mondiale ar putea-o aduce punerea în aplicare a *strategiei privind dezvoltarea tehnologică a tinerelor state independente*, prin care se urmărește reducerea dependenței tehnologice a țărilor respective și întărirea capacității lor de a lua deciziile necesare unei dezvoltări tehnico-științifice autonome. Corespunzător unei asemenea strategii, fiecare țară în curs de dezvoltare trebuie să elaboreze și să pună în aplicare un plan tehnologic de ansamblu, care să fie parte integrantă a strategiei naționale de dezvoltare și compatibil cu imperativele sale tehnologice. Fapt este că, prin natura sa, planificarea tehnologică trebuie să se situeze în perspectiva unei perioade mai îndelungate — de 20—30 de ani. O astfel de viziune este cu atît mai necesară cu cît, așa cum a dovedit însăși practica, imensele posibilități create de progresul rapid al tehnicilor de vîrf nu pot fi integral și eficient valorificate dacă se va prefera o politică de circumstanță, pe termen scurt.

Alocarea de resurse financiare corespunzătoare pentru cercetare-dezvoltare este condiția fără de care nu este posibilă transformarea tehnologică a tinerelor state. Printr-o mai completă mobilizare a resurselor interne și mizînd, în același timp, pe aportul mai substanțial al asistenței externe, țările în curs de dezvoltare urmează să-și majoreze ponderea cheltuielilor pentru tehnologie în P.N.B. la 2 la sută pînă în 1990 și la 3 la sută pînă

în anul 2000. Prin propriile eforturi, conjugate cu sprijinul comunității internaționale, țările în curs de dezvoltare ar urma să acopere, la sfîrșitul actualului secol, 20 la sută din cheltuielile mondiale de cercetare-dezvoltare, ceea ce ar asigura o creștere semnificativă a potențialului lor științific.

România socialistă — însemnată contribuție la înfăptuirea unui deziderat vital

România se numără printre țările care au obținut succese remarcabile în domeniul dezvoltării științei și tehnicii, în special în perioada de la Congresul al IX-lea al partidului, perioadă care, și sub acest raport, este cea mai fecundă din întreaga istorie a țării. Aceste realizări demonstrează că atunci cînd un popor este stăpîn pe destinele sale și acționează pentru folosirea bogățiilor naționale în interesul dezvoltării independente, poate să lichideze într-o perioadă scurtă starea de înapoiere economică și să realizeze un progres rapid în toate domeniile de activitate.

Participantă activă la eforturile pentru lichidarea subdezvoltării, pentru dezvoltarea echilibrată a economiei mondiale, țara noastră se află în primele rînduri ale celor care militează pentru realizarea unei noi ordini tehnologice internaționale. România aduce o contribuție importantă la stabilirea programelor de acțiune, pledează pentru o largă cooperare tehnică și științifică, se pronunță împotriva oricăror forme de discriminare în schimbul de valori tehnico-științifice și, în acest sens, militează pentru adoptarea, în cadrul O.N.U., a unui cod de conduită a societăților transnaționale și a unui cod al transferului internațional de tehnologie. Un loc de seamă între numeroasele demersuri românești în acest domeniu ocupă inițierea dezbaterii — încă în 1970, la cea de-a 25-a sesiune a Adunării Generale a O.N.U. — a problemei „Rolului științei și tehnologiei moderne în dezvoltarea națiunilor și necesitatea întăririi cooperării economice și tehnico-științifice între state".

Consecventă poziției sale privind creșterea rolului O.N.U. în promovarea științei și tehnologiei, România și-a

adus o importantă contribuție la pregătirea și desfășurarea cu rezultate pozitive a Conferinței Națiunilor Unite pentru știință și tehnologie în slujba dezvoltării, de la Viena, din august 1979. Bucureștiul a găzduit, în 1978, reuniunea regională pregătitoare a conferinței, iar în 1979 reuniunea ministerială a „Grupului celor 77". Recomandările reuniunii regionale, care a avut la bază un proiect românesc, au constituit o importantă sursă de inspirație pentru formularea măsurilor din Programul de acțiune adoptat de conferința de la Viena. Cît privește reuniunea ministerială a „Grupului celor 77", aceasta a prilejuit stabilirea platformei politice a țărilor în curs de dezvoltare față de conferință, considerată, în Declarația de la București, ca parte integrantă a eforturilor întreprinse de comunitatea internațională pentru ca știința și tehnologia să servească scopurilor și obiectivelor noii ordini economice mondiale.

O contribuție însemnată la promovarea științei și tehnologiei în slujba dezvoltării a adus România, prin inițiativa sa de a înscrie pe agenda celei de-a III-a Conferințe generale a Organizației Națiunilor Unite pentru Dezvoltare Industrială, de la New Delhi, din ianuarie-februarie 1980, a unui punct special privind dezvoltarea cooperării internaționale pentru întărirea capacităților tehnologice industriale ale țărilor în curs de dezvoltare. România este, totodată, unul din inițiatorii creării, în cadrul O.N.U.D.I., a unui program special referitor la tehnologia adecvată țărilor în curs de dezvoltare și s-a situat printre principalii promotori ai constituirii, sub egida F.A.O., a unor rețele internaționale de cooperare științifică în domeniul agriculturii. De asemenea, România este autoarea unor rezoluții ale Comisiei Economice a O.N.U. pentru Europa vizînd dezvoltarea cooperării tehnico-științifice între statele din zona C.E.E./O.N.U. și participă intens la acțiunile din cadrul U.N.C.T.A.D. în vederea prevenirii consecințelor nocive ale racolării de cadre calificate din țările în curs de dezvoltare.

Sînt doar cîteva date și fapte care pun în lumină dimensiunile aportului României la înfăptuirea unei noi ordini tehnologice internaționale, la eradicarea subdezvoltării și asigurarea progresului tuturor popoarelor.

Pentru o diviziune mondială echitabilă a muncii

Înlocuirea actualei diviziuni mondiale a muncii, care s-a dovedit inechitabilă, cu alta nouă care să contribuie la intensificarea creşterii economice a tuturor statelor, reprezintă o componentă majoră a doctrinei privind noua ordine economică internaţională.

Discuţiile privind vicisitudinile actualei diviziuni mondiale a muncii au debutat cu prilejul primului UNCTAD (1964), cînd R. Prebisch, în raportul prezentat, insista asupra necesităţii înlocuirii „ordinii vechi" printr-o „ordine nouă" în domeniul schimburilor internaţionale, printr-o nouă diviziune mondială a muncii. În Actul final al acestei conferinţe este menţionată, dealtfel, explicit „necesitatea unei noi diviziuni internaţionale a muncii care să fie mai raţională şi mai echitabilă...". De atunci, documentele diverselor reuniuni internaţionale, îndeosebi cele din cadrul Naţiunilor Unite, sau cele organizate de „grupul celor 77", menţionează această necesitate ca pe un obiectiv primordial al comunităţii internaţionale [76].

Diviziunea mondială a muncii este determinată de diferiţi factori care au roluri diferite, unii fiind invariabili sau modificîndu-se imperceptibil în perioade mari de timp (mediul geografic), alţii suferind schimbări continue, în raport cu gradul de intervenţie a omului, cu activitatea sa socială şi productivă. Aceşti din urmă factori sînt cei care decid gradul de dezvoltare a forţelor de producţie într-o ţară anume şi, în consecinţă, determină poziţia ei în sistemul diviziunii mondiale a muncii.

Modificarea diviziunii mondiale a muncii va fi rezultatul, înainte de toate, al eforturilor tinerelor state independente de a-şi dezvolta forţele de producţie, de a se înscrie pe coordonatele industrializării. În măsura în care ţările respective vor avansa în această direcţie, se va modifica şi rolul lor în sistemul diviziunii mondiale a muncii.

[76] În 1967, Carta de la Alger reclama instaurarea unei „diviziuni internaţionale a muncii, nouă şi dinamică..." ; în 1971, la Lima, printr-o declaraţie comună, „grupul celor 77" revendica o nouă structură a relaţiilor economice internaţionale „bazată pe o mai justă şi mai dinamică diviziune internaţională a muncii între ţările dezvoltate şi cele în curs de dezvoltare".

Noua diviziune mondială a muncii se va caracteriza printr-o echitabilă „redistribuire a sarcinilor" între ţări. Locul diviziunii muncii *pe orizontală*, caracterizată prin împărţirea în ţări dezvoltate producătoare de produse industriale şi ţări slab dezvoltate producătoare de produse primare, va fi luat de diviziunea muncii între ţări *pe verticală*, diviziune care priveşte diferite stadii de producţie ale bunurilor cerute pe piaţa mondială. Toate acestea par, desigur, destul de abstracte. A încerca o conturare a unui scenariu posibil al unei astfel de diviziuni mondiale a muncii, înseamnă a da răspuns cel puţin la următoarele întrebări : cum se va înfăptui redistribuirea „sarcinilor" productive la scară internaţională, pe ce cale şi după ce criterii, care va fi scopul urmărit ?

Să ne oprim puţin asupra unui fenomen nou, care se manifestă destul de puternic în zilele noastre, cunoscut sub denumirea de „delocalizare industrială". Este el, cumva, un embrion al noii diviziuni a muncii la scară mondială ?

Nu se poate nega că avem de-a face cu un fenomen fără precedent : el priveşte deplasarea unor sub-sectoare şi chiar întregi sectoare de activitate industrială din Nord către Sud, mai precis către anumite zone cum sînt Asia de Sud-Est şi America Latină. Este evident, de asemenea, că asistăm la o nouă distribuire a sarcinilor productive la scară internaţională, altfel spus, la o nouă fază a specializării internaţionale în producţie, care nu mai este determinată exclusiv de „dotarea cu factori de producţie" (pămînt, capital, muncă) a economiilor naţionale, sau de jocul liber al forţelor oarbe ale pieţei. Se poate spune că fenomenul are un caracter conştient. Cine sînt agenţii economici care l-au declanşat ? În mod evident, societăţile transnaţionale. Mecanismul folosit : investiţiile directe de capital. Scopul urmărit : în nici un caz stimularea dezvoltării, pentru că activităţile transferate privesc, de cele mai multe ori, sectoare aflate în declin — textile, construcţii navale, siderurgie — şi care nu necesită utilizarea unei forţe de muncă superior calificată. Fenomenul delocalizării industriale Nord-Sud îmbracă, aşadar, o haină capitalistă, mobilul său fiind, cum se spune, „maximizarea profitului pe ansamblul unei societăţi transnaţionale". El accentuează şi mai mult starea de dependenţă a ţărilor în curs de dezvoltare faţă de cele capitaliste.

O diviziune mondială a muncii echitabilă nu va fi posibilă decît în condițiile în care decalajele economice și tehnico-științifice fundamentale, caracteristice zilelor noastre, vor dispare ; se va crea, astfel, posibilitatea unei specializări internaționale în producție bazată nu pe o complementaritate primară a economiilor naționale, ci pe dezvoltarea lor multilaterală[77]. Numai atunci va deveni posibilă o specializare prin diversificare, locul actualelor asimetrii, pe plan mondial, fiind luat de tendința spre simetrie în structura economiilor naționale. Acest gen de specializare va lărgi considerabil limitele cererii reducînd greutățile de desfacere a mărfurilor. Așadar, o condiție prealabilă este lichidarea subdezvoltării.

O astfel de diviziune mondială a muncii va plasa toate țările pe picior de egalitate. Schimbul reciproc de activități pe plan internațional va înceta să mai fie un mijloc de redistribuire a plusprodusului în folosul unora, devenind un factor real de stimulare a creșterii economice a fiecărei națiuni, și, în acest mod, a economiei mondiale în ansamblul ei. Și totuși un „embrion" al viitoarei diviziuni mondiale a muncii există deja. Avem în vedere sistemul de promovare a specializării internaționale în producție între țările socialiste, membre ale C.A.E.R., prin coordonarea planurilor de dezvoltare economică. Sistemul nu este o imagine a perfecțiunii, dar el reprezintă totuși un mecanism nou, a cărui funcționare urmărește egalizarea nivelurilor de dezvoltare ale unor economii naționale independente și suverane.

[77] Complementaritățile sînt admise și necesare în măsura în care nu pun constant o anumită țară în poziție de furnizor de produse primare.

Încheiere

PRIN DEZARMARE ȘI PACE LA LICHIDAREA SUBDEZVOLTĂRII

Procesul de lichidare a subdezvoltării se află în plină desfășurare. El a început din momentul în care regimul colonial al imperialismului a fost răsturnat. Acest proces nu este liniar, ci cunoaște fluxuri și refluxuri, intensități diferite de la o perioadă la alta, de la o țară la alta ; însă, odată declanșat, el nu mai poate fi oprit pînă la realizarea obiectivului final.

Pînă în prezent, nu s-a produs o micșorare a decalajelor fundamentale, de ansamblu, dintre Nord și Sud. Mai mult ca sigur, va fi necesar să se aștepte secolul viitor ca să se poată vorbi despre eradicarea sărăciei pe mapamond. Dar, toate acestea nu trebuie să ne împiedice să vedem „partea plină a sticlei", să apreciem progresele realizate.

În pofida unor opinii exprimate înainte de lansarea Deceniilor Națiunilor Unite pentru dezvoltare, țările „lumii a treia" au demonstrat că sînt capabile să se dezvolte rapid pe o perioadă de timp destul de lungă. Deși, principalele obiective fixate în cadrul acestor Decenii n-au fost îndeplinite, nu trebuie să se subaprecieze realizările a numeroase țări sărace pe linia acumulărilor interne, a investițiilor, a schimbărilor structurale.

„Una dintre trăsăturile remarcabile ale situației actuale este expansiunea economică relativ rapidă pe care au cunoscut-o mai multe din țările în dezvoltare *cele mai populate*. În general, aceste țări au atins niveluri de creștere a producției *sensibil mai ridicate decît sporul*

populației. În 1986 și la începutul lui 1987, dinamismul intern al economiilor lor s-a menținut considerabil. Această creștere ridicată și susținută *se datorează strategiilor de dezvoltare care pun accentul pe mobilizarea resurselor interne*, ca și pe stabilirea între activitățile primare, secundare și terțiare, a unui echilibru adaptat nivelului de dezvoltare și dotării cu resurse umane și naturale ale țărilor interesate. *Autonomia crescută* care a caracterizat dezvoltarea acestor mari țări în dezvoltare este deosebit de importantă *într-o epocă în care perspectivele de creștere ale economiei mondiale sînt precare*" (s.n.). Sînt aprecieri care aparțin unor experți ai Națiunilor Unite și care se referă la țări ca Birmania, R. P. Chineză, India, Malaezia, Pakistan, Thailanda ș.a.[1] Ele demonstrează, cît se poate de convingător, că un număr tot mai mare dintre țările „lumii a treia" se plasează pe traiectoria progresului economic și social. Deosebit de semnificativ ni se pare faptul că toate aceste performanțe sînt obținute prin *efort propriu* și, încă într-o epocă bîntuită de tot felul de crize.

În mod cert, „lumea a treia" de azi este mai puternică decît cea de ieri. Asistăm chiar la un început de inversare a raporturilor de forțe. Iată, de pildă, o fostă metropolă — Portugalia, a devenit, în fapt, dependentă de fosta sa colonie — Brazilia, țară care în prezent figurează printre primele 8 puteri industriale ale lumii. Din rîndurile „noilor state industriale" se vor recruta, nu peste mult timp, noii membri ai „clubului țărilor dezvoltate".

Sudul continuă, totuși, să fie dependent de Nord pe multiple planuri — financiar, comercial, tehnologic. Nu se poate contesta acest lucru. Dar Nordul, la rîndul lui, este dependent față de Sud din punctul de vedere al resurselor de materii prime și de energie. Ce s-ar întîmpla cu țări capitaliste mari ca Japonia și R.F.G. dacă, dintr-un motiv sau altul, petrolul din Golf nu le-ar mai ajunge la timp ?

Privind interdependențele Nord-Sud prin prisma perspectivelor pe termen lung, atunci dependențele țărilor capitaliste față de țările „lumii a treia" au toate șansele să devină din ce în ce mai accentuate și aceasta pentru

[1] Vezi, *Étude sur l'économie mondiale*, 1987, Nations Unies, New York, 1987, p. 1—2.

motivul că resursele de materii prime sînt limitate de la natură și nu pot fi reînnoite. Nu același lucru se poate spune despre evoluția dependenței Sudului față de Nord. În mod logic, pe măsura dezvoltării de-sine-stătătoare a tinerelor state, nevoia lor de asistență externă, fie ea financiară sau tehnologică, se va diminua. În aceste condiții, raporturile de forțe vor evolua în favoarea țărilor care astăzi sînt în curs de dezvoltare.

Într-o lume a interdependențelor în continuă adîncire, în care evenimentele dintr-o anumită regiune a globului au rezonanță asupra întregii comunități internaționale, țările bogate nu mai pot rămîne indiferente față de fenomenul subdezvoltării, așa cum s-a întîmplat, în esență, pînă acum. Dialogul Nord-Sud nu mai poate continua ca în anecdota despre bogatul conte d'Argenson și săracul abate Guyot Desfontaines :

Abatele : „Ajutați-mă, domnule ! Vă rog !"
Contele : „De ce vrei să te ajut ?"
Abatele : „Pentru că vreau să trăiesc".
Contele : „Nu văd necesitatea acestui fapt".

A sosit timpul ca țările capitaliste dezvoltate să accepte ideea că bunăstarea lor va depinde din ce în ce mai mult de situația „lumii a treia". „Creșterea economică a Nordului, spunea Francis Blanchard, directorul general al Biroului Internațional al Muncii, este condiționată de materii prime, de piețe și, în consecință, de stabilitatea Sudului. Viitorul planetei noastre depinde astăzi, în mare parte, de o strategie fondată pe concepția că lumea este una și aceeași".

Prosperitatea este indivizibilă ca și pacea ; *ea trebuie să aparțină tuturor*. Mai mult încă, astăzi, cînd contradicția Nord-Sud a ajuns în pragul conflictului, prosperitatea tinerelor state s-a transformat într-o condiție a menținerii păcii pe întregul glob. Atîta timp cît va persista fenomenul subdezvoltării, divizarea lumii în țări bogate și țări sărace, nu vor putea fi asigurate o reală destindere internațională, pacea și securitatea popoarelor. Pacea nu se reduce, pur și simplu, la absența războiului. Ea înseamnă, totodată, eliminarea cauzelor de tensiune socială, a inegalităților economice, a injustiției. Poate fi vorba despre o pace reală, în condițiile în care în lume mor anual de foame zeci de milioane de oameni, mai ales

copii, în timp ce în țările bogate se face risipă de alimente ?

Lichidarea subdezvoltării, problemele dezvoltării, în general, depind, la rîndul lor, în cea mai mare măsură, de existența păcii, de felul în care omenirea va ști să frîneze absurda cursă a înarmărilor — cel mai grav atentat la resursele planetei, atît umane, cît și materiale.

Cînd așternem aceste rînduri, semnarea Tratatului sovieto-american privind lichidarea rachetelor cu rază medie și scurtă de acțiune a devenit un fapt împlinit. Este, fără îndoială, un eveniment de însemnătate istorică mondială, o importantă victorie a forțelor păcii și progresului în lume. Se poate spune că, în fine, în problema dezarmării s-a făcut un prim pas mult așteptat, trecîndu-se de la stadiul discuțiilor la acela al măsurilor concrete. Totodată a fost făcut și un pas spre deblocarea unor uriașe resurse în folosul dezvoltării. De acum înainte, comunitatea internațională va trebui să-și intensifice eforturile în vederea eliminării tuturor armelor nucleare, a renunțării la militarizarea Cosmosului, a lichidării armelor chimice și a reducerii masive a armamentului convențional.

Dezarmarea, lupta pentru pace nu sînt și nu pot fi probleme exclusive ale Nordului, ale marilor puteri. Așa cum menționa tovarășul Nicolae Ceaușescu, de la înalta tribună a celei de-a 5-a Conferințe Naționale a Partidului Comunist Român, „Problemele complexe din viața internațională impun participarea activă la rezolvarea lor în condiții de deplină egalitate a tuturor țărilor și, îndeosebi, a țărilor mici și mijlocii, a țărilor în curs de dezvoltare, a țărilor nealiniate, care constituie marea majoritate a țărilor lumii și sînt direct interesate într-o politică de pace, de independență și largă cooperare internațională“ [2].

Dar, dezarmarea Nordului pe multiple planuri, proces de importanță vitală, trebuie să fie însoțită și de dezarmarea concomitentă a Sudului. Fapt este că, în ultimii zece ani, cheltuielile militare ale țărilor „lumii a treia“ au crescut într-un ritm superior celui caracteristic țărilor bogate. Ce au obținut tinerele state de pe urma sacrificiilor făcute pe această linie ? În nici un caz — securitate, din moment ce, în prezent, în absolut toate conflictele militare de pe glob sînt antrenate numai țări în curs de dezvoltare.

Există voci care susțin că armele nucleare ar constitui o forță de „disuasiune“ în raporturile militare dintre marile puteri. Valabilitatea acestei aserțiuni este discutabilă. În schimb, este mai mult decît evident că armele, cursa înarmărilor, reprezintă o disuasiune a dezvoltării.

Într-o lume fără arme, factorii lichidării subdezvoltării, atît cei interni, cît și cei externi, vor fi potențați, astfel încît timpul necesar pentru eradicarea fenomenului va fi scurtat considerabil, fapt de importanță crucială dacă ne gîndim că, în jurul anului 2020, vor trebui hrăniți și adăpostiți peste 10 miliarde de oameni, de două ori mai mult decît în prezent.

Atacul frontal împotriva subdezvoltării trebuie să înceapă cît mai curînd. Nu va fi posibil, însă, pînă nu se va trece la dezarmare efectivă, la instaurarea păcii pe întreaga planetă.

[2] Nicolae Ceaușescu, *Raport la Conferința Națională a Partidului Comunist Român*, 14 decembrie 1987, Editura Politică, București, 1987, p. 70.

Contents

Foreword 7
Introductory note 11

CHAPTER I: THE NATURE UNDERDEVELOPMENT 17
The Third World Has Many Faces 17
The Threshold of Development 19
The Lessons of History 22
Towards the Essence of Underdevelopment . . 26

CHAPTER II: SELF-RELIANT EFFORT 32
The Post-Colonial State 33
Political Instability 35
The Clash Against Transnational Companies . . 40
The Chances of the Newly-Independent States. . 41
The State — Implemental in Achieving the Nation . 46
"Modern" or "Traditional" — the Dilemma Confronting the Newly-Independent States . . . 53
The Demographic Potential 56
Manpower 59
Urbanizing Underdevelopment 62
Population Malnutrition 65
The Struggle Againsnt Illiteracy 69
For a New Philosophy of Education and Instruction . 71
Brain Drain 79
Industrialization As a Process 86
Agriculture — Key Branch of the National Economy 110

The Recovery of African Agriculture — an Imperative Need 119
Underdevelopment and the Choice of a Proper Technology 125
Development Planning 129

CHAPTER III : TODAY'S EXTERNAL FACTORS OF DEVELOPMENT 132
South-South Cooperation 133
The Nature of the Newly-Independent States' Economic Groups 136
The Necessity of Expanding Production Cooperation 149
East-South Relations — Factors of the Newly-Independent States' Progress 154
North-South Relations At a Crossroads 159
Financial Relations 160
Currency Relations 187
Trade Relations 210
Unhampered Access to Science and Modern Technology — Integral Part of the New International Economic Order 231
The Limits of Access 231
For the Achievement of the Developing Countries' Own Technological Base 234
Socialist Romania — Outstanding Contribution Towards Fulfilling a Foremost Desideratum . . 236
For an Equitable International Division of Labour 238

CONCLUSION 241

Table des matières

Préface 7
Avant-Propos 11

Ier CHAPITRE : LA NATURE DU SOUS-DÉVELOPPEMENT 17
Le Tiers Monde a mille visages 17
Le seuil du développement 19
Les propos de l'Histoire 22
Vers l'essence du sous-développement 26

IIe CHAPITRE : L'EFFORT INDÉPENDANT . . 32
L'État post-colonial 33
Instabilité politique 35
L'Impact avec les sociétés trans-nationales . . . 40
Les chances des jeunes États 41
L'État — moyen de réaliser la nation 46
«Moderne» ou «traditionnel» — le dilème des jeunes États indépendants 53
Le potentiel démographique 56
La main-d'oeuvre 59
L'Urbanisation du sous-développement . . . 62
La sous-alimentation de la population 65
La lutte contre l'ignorance 69
Pour une nouvelle philosophie de l'éducation et de l'enseignement 71
L'Exode d'intelligence 79
Le processus de l'industrialisation 86

L'Agriculture — branche vitale de l'économie nationale 110
Le redressement de l'agriculture africaine — une nécessité impérieuse 119
Le choix du type de technique dans les conditions du sous-développement 125
La planification du développement 129

IIIe CHAPITRE : FACTEURS EXTÉRIEURS CONTEMPORAINS DU DÉVELOPPEMENT . . 132
La coopération Sud-Sud 133
La nature des groupements économiques des jeunes États 136
La nécessité d'étendre la coopération dans la production 149
Les rapports économiques Est-Sud — facteurs de progrès pour les jeunes États indépendants . . . 154
Les rapports Nord-Sud à un carrefour 159
Les rapports financiers 160
Les rapports monétaires 187
Les rapports commerciaux 210
L'Accès libre à la science et à la technologie moderne — élément insèparable du novel ordre économique mondial 231
Les limites de l'accès 231
Pour la création d'une base technologique propre aux pays en développement 234
La Roumanie socialiste — contribution de taille à l'accomplissement d'un desideratum vital . . . 236
Pour une division mondiale équitable du travail . 238

CONCLUSION 241

Содержание

Предисловие 7
Введение 11

ГЛАВА I. СУЩНОСТЬ СЛАБОРАЗВИТОСТИ . 17
Третьий мир и его многочисленные грани . . . 17
На пороге развития 19
Чему учит история 22
К вопросу о сущности слаборазвитости . . . 26

ГЛАВА II. СОБСТВЕННЫЕ УСИЛИЯ . . . 32
Постколониальное государство 33
Политическая нестабильность 35
Воздействие на транснациональные общества . 40
Шансы молодых государств 41
Государство — средство для формирования нации 46
«Современное» или «традиционное» — дилемма молодых независимых государств 53
Демографический потенциал 56
Рабочая сила 59
Урбанизация в эпоху слаборазвитости 62
Надоедание населения 65
Борьба против невежества 69
За новую философию воспитания и образования . 71
«Исход» интеллигенции 79
Процесс индустриализации 86
Сельское хозяйство — ведущий сектор народного хозяйства 110

Восстановление африканского сельского хозяйства — острая необходимость 119
Выбор типа техники в условиях слаборазвитости . 125
Планирование развития 129

ГЛАВА III. ВНЕШНИЕ СОВРЕМЕННЫЕ ФАКТОРЫ 132
Кооперирование Юг-Юг 133
Суть экономических группировок молодых государств 136
Необходимость расширения кооперирования в производстве 149
Экономические отношения Восток-Юг — факторы прогресса молодых независимых государств . . 154
Отношения Север-Юг «на перекрёстке» . . . 159
Финансовые отношения 160
Валютные отношения 187
Торговые отношения 210
Неограниченный доступ к современным достижениям науки и технологии — неотъемлемая часть нового международного экономического порядка . 231
Границы доступа 231
За создание собственной технологической базы развивающихся стран 234
Социалистическая Румыния — важный вклад в осуществление жизненной цели 236
За справедливое международное разделение труда 238

ЗАКЛЮЧЕНИЕ 241

Indice

Prólogo 7
Introducción 11

CAPÍTULO I — LA NATURALEZA DEL SUBDESARROLLO 17
"El tercer mundo" tiene múltiples facetas . . . 17
Los umbrales del desarrollo 19
¿Qué dice la historia? 22
Hacia la esencia del subdesarrollo 26

CAPÍTULO II — EL ESFUERZO PROPIO . . . 32
El Estado poscolonial 33
La inestabilidad política 35
El impacto con las sociedades transnacionales . . 40
Las oportunidades de los Estados jóvenes . . . 41
El Estado — medio para edificar la nación . . . 46
"Moderno" o "tradicional" — el dilema de los jóvenes Estados independientes 53
El potencial demográfico 56
La fuerza de trabajo 59
La urbanización del subdesarrollo 62
La desnutrición de la población 65
La lucha contra la ignorancia 69
Por una nueva filosofía de la educación y de la enseñanza 71
El éxodo de inteligencia 79
El proceso de industrialización 86

La agricultura — sector vital de la economía nacional 110
El enderezamiento de la agricultura africana — una necesidad apremiante 119
La elección del tipo técnica en las condiciones del subdesarrollo 125
La planificación del desarrollo 129

CAPÍTULO III — LOS FACTORES EXTERNOS CONTEMPORÁNEOS DEL DESARROLLO . . 132
La cooperación Sur-Sur 133
La naturaleza de las agrupaciones económicas de los Estados jóvenes 136
La necesidad de fomentar la cooperación en la producción 149
Las relaciones económicas Este-Sur — factores de progreso de los jóvenes Estados independientes . . 154
Las relaciones Norte-Sur en un momento decisivo . 159
Las relaciones financieras 160
Las relaciones monetarias 187
Las relaciones comerciales 210
El acceso ilimitado a la ciencia y tecnología modernas — componente inseparable del nuevo orden económico internacional 231
Los límites del acceso 231
Para crear una base tecnológica propia de los países retrasados 234
La Rumanía socialista — importante contribución a la realización de un desiderátum vital . . . 236
Por una división mundial equitativa del trabajo . 238

CONCLUSIÓN. A trevés del desarme y la paz hacia la erradicación del subdesarrollo 241

Redactor : IONEL CLOȘCĂ
Tehnoredactor : FLORIAN SĂPUNĂRESCU

Bun de tipar : 21.IV.1988. Apărut : mai 1988.
Format 16/54 × 84. Coli tipar : 16.

Tiparul executat sub comanda nr. 838 la
Întreprinderea Poligrafică „13 Decembrie 1918",
str. Grigore Alexandrescu nr. 89-97
București,
Republica Socialistă România

EDITURA POLITICĂ

Lei 15